

Сумський державний університет

**О. Ю. ЩЕРБИНА-ЯКОВЛЕВА, Н. Д. СВІТАЙЛО,
М. О. КЛОЧКО, А. М. ЩЕРБИНА**

П І Д Р У Ч Н И К

**МЕНЕДЖМЕНТ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЯК НАПРЯМ НАУКОВОГО
ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ**

**ЧАСТИНА 1
ДИДАКТИКА, ЛОГІКА,
МЕТОДОЛОГІЯ**

_____2018

**Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет**

**Факультет іноземної філології та соціальних комунікацій
Кафедра психології, політології та соціокультурних
технологій**

**О. Ю. ЩЕРБИНА-ЯКОВЛЕВА, Н. Д. СВІТАЙЛО,
М. О. КЛОЧКО, А. М. ЩЕРБИНА**

**МЕНЕДЖМЕНТ
СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЯК НАПРЯМ НАУКОВОГО
ТА ТЕХНОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ**

**ЧАСТИНА 1
ДИДАКТИКА, ЛОГІКА, МЕТОДОЛОГІЯ**

ПІДРУЧНИК

2018

УДК 316.7:005] : 001.89 (075.8)
ББК 71.4я73
Щ 64

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Сумського державного університету
(протокол № 4 від 14.12.2017 р.)*

Автори:

Щербина-Яковлева О. Ю., доктор філософських наук, професор, професор Сумського державного університету – наукова редакція; розділи 2, 3, 6; підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 1.4; 4.1, 4.2, 4.3; 5.3, 5.4, 5.5; 7.1, 7.2, 7.3;

Світайло Н. Д., кандидат філософських наук, доцент, завідувач кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету – підрозділ 1.5;

Клочко М. О., Голова Сумської обласної державної адміністрації, кандидат філософських наук – підрозділ 4.4;

Щербина А. М., кандидат філософських наук, доцент, директор ЧП “Центр рекламних технологій “Арсенал” (Суми) – підрозділи 5.1; 5.2; 7.4; 7.5, 7.6

Рецензенти:

В.А. Косяк, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри туризму та готельно-ресторанної справи Сумського державного педагогічного університету ім. А.С. Макаренка;

А.О. Полянничко, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка;

А.Є. Лебідь, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету

Щ 64 **Щербина-Яковлева О. Ю., Світайло Н. Д.,
Клочко М. О., Щербина А. М.**

Менеджмент соціокультурної діяльності як напрям наукового та технологічного знання. Частина 1. Дидактика, логіка, методологія. Підручник / Олена Юхимівна Щербина-Яковлева, Ніна Дмитрівна Світайло, Микола Олексійович Клочко, Анатолій Михайлович Щербина; наук. ред. О. Ю. Щербина-Яковлева. Депонований рукопис. – Суми, Репозитарій СумДУ, 2018. – 207 с.

У підручнику висвітлено дидактичні завдання процесу підготовки магістрантів напрямку “Менеджмент соціокультурної діяльності” виходячи із специфіки галузі, загальні питання обґрунтування метода фахових навчальних дисциплін, особливості професійних компетентностей та умов їх формування.

Схарактеризовано класичні та інноваційні методологічні підходи, що продуктивно опрацьовуються в сучасних наукових дослідженнях соціокультурної діяльності.

Підручник призначений для використання в процесі підготовки магістрантів, докторантів за напрямом “Менеджмент соціокультурної діяльності”, для викладачів навчальних дисципліни циклу професійно-практичної підготовки цього напрямку.

**УДК 316.7:005] : 001.89 (075.8)
ББК 71.4я73**

© Щербина-Яковлева О. Ю., Світайло Н. Д., Клочко М. О.,
Щербина А. М., 2018

© Сумський державний університет

ЗМІСТ

	С.
ПЕРЕДМОВА	7
РОЗДІЛ 1. ОСВІТА ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДИДАКТИКА	8
1.1. Специфіка галузі знань “Менеджмент соціокультурної діяльності”.....	8
1.2. Проблема обґрунтування метода начальних дисциплін професійного циклу.....	10
1.3. Компетентність як здатність до успішної професійної діяльності.....	12
1.4. Особливості теоретичної та практичної підготовки фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності.....	19
1.5. Дуальні підходи у підготовці фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності.....	23
1.6. Особистісний підхід у викладанні дисциплін професійного циклу.....	29
Рекомендована література до розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ЛЮДИНА І СОЦІУМ: АНТРОПОЗНАВЧІ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНІ КОНЦЕПТИ В МОДЕЛЮВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	35
2.1. Поняття людини. Концепт “Homo Biologicus” як засада технологій соціокультурної діяльності.....	35
2.2. “Homo Ecologicus”. Видова біо-екологічна сутність людства як джерело планетарних ризиків та об’єкт соціокультурного проектування.....	37
2.3. Поняття суспільства та соціуму. Суспільство як екосоціокультурна система.....	40
2.4. Людина як суб’єкт соціальної та культурної діяльності. “Homo Politicon”, “Homo Moralis” & “Homo Fabilis” в концептуальному апараті технологій соціокультурної діяльності.....	42
2.5. Взаємодії людини та соціуму як об’єкт соціокультурного проектування.....	47
Рекомендована література до розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРА: КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	52
3.1. Зрозуміння культури як феномену, як категорії, як лексеми і як поняття.....	52
3.2. Уявлення про історичний розвиток узагальнюючої лексеми “культура”.....	55
3.3. Етимологічний аналіз лексеми “культура”.....	58
3.4. Семантичний аналіз поняття культури.....	59
3.5. Умови використання лексеми “культура” у якості наукового терміну.....	61
Рекомендована література до розділу.....	63

РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ: КЛАСИФІКАЦІЯ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ, ТИПОЛОГІЯ ЯК ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	65
4.1. Проблема ґенези культури. Субстанційний погляд на розмаїття культурних феноменів. Форми культури.....	65
4.2. Прагматико-феноменологічний підхід. Концепція соціально-економічного детермінізму в диференціації видів культури. Натуралістичний та психологічний детермінізм в культурології.....	69
4.2.1. Сутність прагматико-феноменологічного підходу в культурологічному аналізі.....	69
4.2.2. Натуралістичний детермінізм в культурологічному аналізі.....	71
4.2.3. Концепція культурного детермінізму.....	74
4.2.4. Концепція психологічного детермінізму в культурологічному аналізі.....	76
4.2.5. Концепція економічного детермінізму в культурологічному аналізі.....	79
4.3. Історико-соціологічний підхід в культурологічному знанні. Типи культури.....	81
4.4. Навики психолого-культурологічного та соціологічного аналізу релігійних феноменів як складові спеціальних компетентностей фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності.....	85
Рекомендована література до розділу.....	94
РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ: ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД.....	98
5.1. Проблема пізнання культури. Діяльність як методологічний концепт.....	98
5.2. Мовне віддзеркалення уявлень про діяльність.....	104
5.3. Поняття соціокультурної діяльності. Універсальність соціокультурної діяльності.....	110
5.4. Специфічні види соціокультурної діяльності. “Соціокультурна діяльність” як науковий термін.....	114
5.5. Система “людина-соціум-культура” як сфера соціокультурної діяльності.....	116
Рекомендована література до розділу.....	120
РОЗДІЛ 6. РИНКОВА СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРАГМАТИКА.....	123
6.1. Утворення ринкової соціокультурної діяльності.....	123
6.2. Специфічні об’єкти, суб’єкти та цілі ринкової соціокультурної діяльності.....	124
6.3. Поняття технології соціокультурної діяльності. Стратегії, моделі, проекти.....	128

6.4. Управління та менеджмент в ринковій соціокультурній діяльності.....	131
6.5. Ризики та стратегії їх обмеження як провідна концептуальна засада інновацій в менеджменті соціокультурної діяльності.....	136
Рекомендована література до розділу.....	138
РОЗДІЛ 7. РОЗМАЇТТЯ НОВІТНІХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ В ГАЛУЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....	142
7.1. Сучасні концепції системного аналізу соціокультурних феноменів.....	142
7.2. Концептуальні положення синергетики у методології дослідження соціокультурних процесів.....	144
7.3. Імплікація когнітивного аналізу процесів і продуктів соціокультурної діяльності.....	147
7.4. Концепція соціокультурної регуляції в методології досліджень з менеджменту соціокультурної діяльності.....	158
7.5. Метарегулятиви: аксіологічно-ціннісний підхід в методології досліджень соціокультурної діяльності.....	166
7.6. Аналіз соціально-комунікативних складових соціокультурної діяльності.....	173
Рекомендована література до розділу.....	180
ГЛОСАРІЙ.....	184
Рекомендована література.....	206

ПЕРЕДМОВА

Підручник підготовлений як навчально-методичний інструмент для вивчення дисциплін “Методологія та методика наукових досліджень”, “Методологія культурологічного дослідження”. Його зміст відповідає навчальному плану підготовки магістрів напряму “Менеджмент соціокультурної діяльності”, а також охоплює деякі додаткові аспекти, що мають методологічний, теоретичний та прикладний характер.

У даному підручнику приділяється увага як розгляду основних науково-теоретичних уявлень щодо існування культури в суспільстві, так і характеристиці традиційних та інноваційних методологічних підходів до проведення наукового дослідження у сфері культури. Водночас зміст цього підручника має загальноорієнтуєчий, світоглядний характер. Зрозуміло, що культура у її системній єдності з людиною та соціумом є об’єктами вивчення перш за все соціально-гуманітарних наук. Науково-природничий компонент вноситься у галузь культурологічного знання поєднанням соціально-гуманітарного знання з інформацією психологічного, психонейрофізіологічного, екологічного, біолого-медичного, валеологічного, демографічного змісту, статистичними даними тощо, а перш за все – уявленнями про синергійну методологію сучасного наукового розуміння процесів взаємодії культуротворчої діяльності, культурних інститутів, людини та соціуму.

Автори вважають, що основою утворення цілісної системи уявлень з сутності культури у її єдності з людиною та соціумом і розуміння засад функціонування менеджменту соціокультурної діяльності повинна бути єдина інтегруюча концепція, яка послідовно проводиться і доводиться у кожному розділі підручника. Із різноманіття потенційних засобів досягнення цієї мети автором обрана концептуальна ідея: повсякденні взаємодії культури, людини та соціуму є синергійною системою, яка є середовищем механізмів утворення та подолання ризиків соціокультурного існування. Формування такого погляду сприяє подоланню занадто абстрактних та утопічних уявлень та цілком відповідає завданням успішного становлення професійної компетентності менеджерів соціокультурної діяльності.

Становлення змістовної вітчизняної культурологічної теорії і уявлень про менеджмент соціокультурної діяльності як її складової вимагає органічного синтезу прикладних культурологічних методів дослідження, загальнонаукових методів (системного, синергійного, інформаційного, комунікативного) з філософською методологією, гносеологічним (когнітивним), психологічним підходами.

Підручник призначений для студентів вищих навчальних закладів спеціальності “Менеджмент соціокультурної діяльності” освітнього рівню “магістр”, аспірантів, докторантів. Він також може бути в нагоді педагогам, які викладають навчальні дисципліни професійно-практичного циклу культурологічних напрямів, слухачам системи другої вищої освіти, фахівцям-практикам, що працюють в галузі соціокультурної діяльності. Для усіх цих категорій читачів актуальним є осмислення проблем взаємодії культури, людини та соціуму та засвоєння основних культурологічних понять, теоретичних концепцій, методологічних підходів, що сприяють поглибленню їх розуміння.

РОЗДІЛ 1. ОСВІТА ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ДИДАКТИКА

1.1. Специфіка галузі знань “Менеджмент соціокультурної діяльності”

Галузь знання “Менеджмент соціокультурної діяльності”, що розвивається протягом останніх часів, вже не є поєднанням “малоформатних” напрямків розробки окремих дозвіллевих та просвітницьких технологій, у яких відображуються приватні інтереси дослідників. Відбувається все більш глибоке усвідомлення генеральної мети соціокультурної діяльності, яка полягає у задоволенні потреб вдосконалення індивіда, його пристосуванні до вимог суспільства та соціоекологічного середовища, формуючому впливі на соціальні та етнічні групи. На наш погляд, саме поглиблення віддзеркалення людинота соціоформуєчих запитів ідеології сталого розвитку сучасного суспільства є підґрунтям інтегруєчих тенденцій у галузі, перетворення її на самостійний продуктивний напрям науково-дослідницької діяльності. Водночас ця галузь знання поступово зазнає поступової диференціації. Вона вже не є тільки системою сформованих теоретичних наук, або, навпаки, сукупністю розрізнених технологій. Зростає якість розробки відокремлених теорій загального та технологічно-прикладного плану. Система галузевого знання з менеджменту соціокультурної діяльності у наші дні набуває ознак єдиного виду знання в усьому комплексі наукових соціально-гуманітарних та культурологічних уявлень. В своїй пізнавально-дослідній та організаційно-формуєчій діяльності вона успішно поєднує загальнотеоретичне знання з практичною впливовою роботою з соціумами, мікрогрупами та окремими особами.

Беззаперечним є твердження, що уся система знань з менеджменту соціокультурної діяльності орієнтована на забезпечення якості життя індивідуума та соціальних груп. На наш погляд, до завдань галузевих теоретичних та прикладних досліджень належить уточнення популярного поняття “якість життя”. Він використовується як комплексне політико-економічне та міждисциплінарне поняття. Але його тлумачення у різних авторів завжди пов’язане зі специфікою конкретних суспільствознавчих та гуманітарних проблем. Відтак, на сьогодні його теоретичний та практичний зміст осмислюється як надзвичайно широкий. Внаслідок цього його загальноприйнятого і однозначного визначення немає. Але є потреба в розкритті його значення як загального соціокультурного концепту.

Незадовільна якість соціального існування, “неякісний” індивід – не тільки продукт чіїхось суб’єктивних оцінок, вражень чи думок. Це також й об’єктивні феномени суспільного буття, його загально-історичні

атрибути. При тому у неякісності та у незадовільності суспільного буття є значущі політичні, економічні, соціальні та соціокультурні виміри.

У кожного об'єктивного явища є власні детермінуючі фактори – причини, умови утворення, коріння. Розробка будь-яких алгоритмів практичної соціально-переутворюючої, соціально-реформаційної або соціально-педагогічної, соціально-формуючої та інших видів соціокультурної діяльності неможлива, якщо відсутнє знання про причини і передумови “неякісних” форм соціального та індивідуального людського існування.

Пізнання детермінації (обумовленості) “неякісності” соціокультурної життєдіяльності соціуму та людини в цілому відбувається в чисельних соціально-гуманітарних, а в деяких аспектах – також і в таких природничих науках, як медицина, екологія тощо. При цьому знання про обумовленість “неякісності” соціального життя людини, механізми її утворення на сьогодні недостатньо систематизовано, розділено на окремі проблеми та питання, розподілено по сферам соціально-гуманітарних та деяких природничих наукових досліджень. Завдання його концентрації та систематизації є достатньо складним і заслуговує того, щоб постати предметом окремого теоретичного дослідження. Можливо, що воно є одним із завдань нової галузі наукових досліджень, якою є “Менеджмент соціокультурної діяльності”.

При опануванні соціокультурних аспектів проблеми “неякісності” життєдіяльності соціуму та людини важливим є розуміння того факту, що утворення “неякісної” людини та “неякісного” соціуму не є неприхильним законом історії або будь-якого окремого суспільства. Сам феномен “неякісності”, зростання ризиків у життєдіяльності соціуму та людини усвідомлюється людством тільки тому, що є протилежні феноменальні утворення – позитивні, здорові форми суспільного матеріального та духовного виробництва, соціальних відносин, раціональні способи організації індивідуального життя тощо. Тобто: кожний окремий вияв існування людини та соціуму може бути хорошим або плохим, “якісним” або “неякісним”. Як розвивається кожний окремий індивідуум, яка його доля – залежить саме від детермінантів, прикрих, таємних механізмів його щастя або нещастя, задоволеності або незадоволеності у власному житті. Відомо, що категорія долі утворилася в стародавні часи як відображення непізнанності цих таємних механізмів та сподівань на їх підкорення людини.

З погляду соціокультурного бачення цієї проблеми, в житті кожної окремої людини нема приреченості на “неякісне” життя та поганий розвиток своїй особистості. “Неякісне” життя та поганий розвиток особистості для окремого індивіда є лише ймовірними, “статистичними”, тобто мають статистичну можливість проявитися або не проявитися. Ймовірність несприятливих ситуацій в індивідуальному житті підраховується за законами математичних методологій сучасних

суспільствознавчих наук – соціології, економіки, демографії, криміналістичної статистики тощо. Подібні методи у перспективні будуть опановані також і у дослідженнях з соціокультурної проблематики.

Непізнані механізми перетворення індивідуального існування на “якісне” або “неякісне” є імовірнісними тільки з погляду життєдіяльності чисельного соціуму. На жаль, не існує по-справжньому індивідуалізованих методів наукових досліджень, здатних віддзеркалити буття кожної окремої людини. Інакше ці непізнані механізми висвітлювались би як кількісно вимірювані та доступні для пізнання і превентивно-профілактичних соціокультурних технологій.

Оскільки до окремої людини наука доходить не часто, навіть й теорія менеджменту соціокультурної діяльності характеризує перш за все загально розповсюджені, найбільш ймовірні, типові причини та передумови утворення “неякісної” людини та його “неякісної” життєдіяльності. Виходячи із рівню розвитку цієї галузі, на сьогодні це є її вихідним завданням.

1.2. Проблема обґрунтування метода начальних дисциплін професійного циклу

У державному стандарті підготовки бакалаврів напряму і галузі знань “Менеджмент соціокультурної діяльності” теоретична підготовка забезпечується циклом дисциплін фахової спрямованості. Вихідними складовими фахового циклу є “Вступ до спеціальності”, “Історія та теорія соціокультурної діяльності”, “Теорія та історія культури”, дисципліни технологічної орієнтованості тощо. Пошук та поглиблення методологічних, змістових, логічних, методичних зв'язків у процесі викладання цих навчальних дисциплін є провідним завданням професорсько-викладацького складу випускової кафедри.

Методологічні підходи до теоретико-понятійної розробки та викладання навчальних дисциплін професійного циклу віддзеркалюють їх змістові особливості, рівень розвитку методологічних уявлень та прикладних технологій сучасних соціально-гуманітарних наук і галузі знань “Менеджмент соціокультурної діяльності”. Провідною засадою забезпечення внутрішньої єдності освітнього процесу є фахова культурологічна та соціально-організаційна орієнтованість. Засобами забезпечення підтримки фахової орієнтованості є декілька методологічних принципів:

- Принцип інтегративності. У освітньому процесі відбувається методологічне, змістове та концептуально-технологічне поєднання фундаментальних наукових теорій культурологічного, соціального, гуманітарного знання з провідними концепціями політології, правознавства, інноваційними технологічними підходами тощо;

- Принцип універсальності. Зміст дисциплін професійного циклу напряму і галузі знань “Менеджмент соціокультурної діяльності” відображує зв’язки та закономірності функціонування системи “людина-соціум-культура”, які є характерними для різних типів її історичного, етнічного та географічного існування;
- Принцип інноваційності. Теоретичне розкриття дисциплін професійного циклу та практична орієнтованість освітнього процесу спрямовані на формування креативного світовідношення фахівців з соціокультурної діяльності;
- Принцип компаративності. Поглиблення уявлень про зв’язки та закономірності функціонування системи “людина-соціум-культура” вимагає порівняльної характеристики форм та змісту культурного розвитку, соціальної, індивідуальної життєдіяльності у різних історичних, етнокультурних, політичних та економічних типах суспільної організації;
- Принцип загальної єдності та взаємозв’язку. Специфіка формування професійної свідомості фахівців з галузі знань “Менеджмент соціокультурної діяльності” вимагає акцентування детерміністських підходів. Життєдіяльність системи “людина-соціум-культура” є продуктом взаємодетермінуючих подій, внаслідок чого кожне інноваційне феноменальне утворення або процес в одному елементі системи вимагає дослідження змін інших елементів;
- Принцип розвитку та синергійності. Єдність та взаємозв’язки людини та соціуму є невірніваженими та нестабільними, внаслідок чого існування системи “людина-соціум-культура” пов’язане зі постійними змінюваннями, трансформаціями, непередбачуваними флуктуаціями та біфуркаціями, конструктивними та деструктивними оновленнями;
- Принцип протиріччя. Протилежності політико-державних, соціально-групових, етнічних, професійних, демографічних, ґендерних потреб та інтересів обумовлюють наповненість життєдіяльності системи “людина-соціум-культура” протиріччями: більш або менш загостреними ідейними та практичними зіткненнями індивідів, соціальних груп, організацій та соціальних інститутів, суб’єктів соціокультурної діяльності, соціальних рухів, культурних течій тощо, що є рушійними силами будь-яких змін в існуванні;
- Припустимість використання в наукових дослідженнях методів і методик прикладних суспільствознавчих, культурологічних, людинознавчих наук (спостереження, опитування, панельні та лонгітюдні дослідження, вимірювальні експерименти, формуючі експерименти тощо);
- Математизація методологічних підходів до вимірюваних феноменів та процесів у сфері життєдіяльності людини, соціального буття і культурного розвитку;

- Припустимість розробки спеціальних дослідницьких інструментів та комплексів інструментарію (діагностичний інструментарій, інструментарій для організації опитування, спостереження тощо);
- Припустимість обґрунтування та опрацювання спеціальних інноваційних (формуючих) проектів та технологій.

Менеджмент соціокультурної діяльності – новий напрям культурних послуг та наукового знання, який швидко розвивається та набуває нових концепцій і підходів.

1.3. Компетентність як здатність до успішної професійної діяльності

У сучасних вимогах до розробки Державних стандартів вищої освіти, освітньо-кваліфікаційних характеристик та іншої документації, пов'язаної з організацією освітнього процесу, прийнято характеризувати результати освіти як компетентності, що набуваються особою у процесі навчання.

У Законі України “Про вищу освіту” міститься вихідне визначення: “...Вища освіта – сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, інших компетентностей, здобутих у вищому навчальному закладі (науковій установі) у відповідній галузі знань...”

У свою чергу поняття компетентності розкрито так: “...Компетентність – динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти” [22].

Перехід до нової “компетентнісної” термінології у законодавчій базі організації освітнього процесу обумовлена об'єктивними вимогами:

- потребою у стандартизації умов навчання у вищих навчальних закладах різних типів;
- перспективою утворення загальноєвропейського освітнього простору і забезпечення конвертації дипломів;
- необхідністю уніфікації системи оцінювання якості знань;
- спрощенням системи розробки установчої документації у процесах запровадження нових напрямів навчання у вищих начальних закладах;
- запровадженням інформаційних технологій у процесі управління діяльністю освітніх закладів тощо.

Доцільність переходу до нової “компетентнісної” термінології обумовлюється ще й намаганням вдосконалити термінологічний апарат менеджменту вищої школи.

У шкільній педагогіці декількох минулих десятиліть панувала термінологія “знань, вмінь та навичок”. Ті, кому ця термінологія не зовсім подобалася, жартували, що “дітей навчають ЗВН – зевеенам”. Концепцію “знань, вмінь та навичок” як усім зрозумілу, результати використання якої є “наочними” та доступними для вимірювання засобами шкільного оцінювання, було надовго засвоєно у школі. Проте у педагогіці вищої школи було не зовсім зрозумілим, чим вимірюється освітній внесок у розвиток дорослої особистості. Вважалося, що навчання студентів “зевеенам” ніяк не відповідає статусу вищого навчального закладу.

У добу трансформації системи вищої освіти та її перетворення на масову, коли у шкільній освіті на перший план вийшла функція підготовки до вступу у вищий навчальний заклад, термінологія “знань, вмінь та навичок” вже широко піддавалася критиці як “не відповідна часу”. На практиці у школі в цю добу вже навчали майже тільки “знанням”, у їх найбільш скороченій, фактографічно-енциклопедійній формі. Дефіцит “вмінь” та “навичок” у школярів є проблемою, яка у всій глибині з’ясується лише тоді, коли юнак зі шкільним рівнем інтелектуального розвитку постає студентом університету. При цьому проблема у період адаптації до нових освітніх та соціокультурних вимог переважно полягає у відсутності вмінь самостійної діяльності зі збору навчальної інформації та її обробки, недостатньої сформованості деяких вищих когнітивних та логічних навичок, навиків самоорганізації та самоконтролю тощо.

На наш погляд, треба зробити декілька уточнень щодо використання окремих термінів, за допомогою яких власне, й розкривається “компетентнісна” методика. Саме їх зміст на сьогодні є предметом дискусій у фахівців з менеджменту вищої школи. Суперечки ведуться переважно навколо співвідношення понять “компетенція” та “компетентність”.

Більшість суб’єктів усного та письмового мовлення відчувають смисл та значення багатьох слів інтуїтивно, на рівні мовного почуття і не в змозі пояснити, чому саме в тій чи в іншій мовленнєвій ситуації треба використати слово “компетенція”, а в іншому випадку – краще “компетентність”.

Але саме мовне почуття підказує, що ці два слова мають різні смисли, не є взаємозамінюваними синонімами. Дискутується питання про те, яке з них є більш широким. Тобто або компетентності є складовими компетенцій, або компетенції утворюються як окремі прояви компетентностей.

Носіями смислів кожного слова у розвинутій мові є його формальні складові – корінь, префікс, суфікс, закінчення тощо. Своє походження слово “компетенція” веде із латини, де *competentia* означає “узгодженість частин, домірність, симетрію; поєднування, зв’язок” [7, 217]. У свою чергу, *competentia* утворилася з дієслову *peto* (старатися, намагатися,

добиватися, домагатися) та префіксу com, який має значення поєднання людських зусиль, що спрямовані на об'єкт.

У сучасній англійській мові присутній іменник – “competence” – здатність, вміння, компетенція. Слово “competent” є займенником, що означає “компетентний” і походить від “competence”. У того, хто недостатньо розрізняє іменники та займенники в англійськомовних наукових текстах, може утворитися враження, що воно є аналогом нашого слова “компетентність”, але це не так.

Цікаво, що слово “компетентність” взагалі не увійшло до тезаурусу розробників “Сучасного тлумачного словника української мови” (2009) обсягом у 100 000 слів. Це видання містить лише слово “компетенція” з розкриттям двох його значень: “1. Добра обізнаність із чимось. 2. Коло повноважень певної організації, установи або особи” [27,411].

Тобто слово “компетентність” найбільш кваліфікованими фахівцями з української мови сприйняте як неправильна форма слововживання або русизм. У цьому випадку воно взагалі не повинно мати ніякого внутрішнього особливого значення, або бути зайвим синонімом слова “компетенція”.

Проте два слова “компетенція” та “компетентність” широко вживаються (переважно фахівцями з менеджменту вищої школи) вже протягом десятиліття або й більше поряд одне з одним, набуваючи значення спеціальних термінів. Наприклад, Ю. М. Рашкевич дає такі визначення: “Компетентності – знання, уміння, навички, здатності; інтегральна характеристика особи. Компетенції – сфера відповідальності та прийняття рішень” [24, 26]. Згідно визначенням, прийнятим в сучасних англійськомовних освітніх проектах (наприклад, проект TUNING – Tuning Educational Structures in Europe, “Налаштування освітянських структур в Європі”) , компетентності являють собою динамічне поєднання знань, розуміння, навичок, умінь та здатностей; розвиток компетентностей є метою освітніх програм; компетентності формуються в різних навчальних дисциплінах і оцінюються на різних етапах [26, 26].

Отже, в українській, а також і в російській мові присутні два дуже подібних за зовнішньою формою і близьких один до одного за значеннями іменника, й ігнорувати цей факт не можна. Але мовне відчуття підказує, що “компетенція” – це фахово-офіційний, соціальний, соціокультурний феномен, по аналогії з “інстанцією”, “організацією”, “презентацією”. “Компетентність” же наближена до особистості, як її професійна “властивість”, “здатність”, “розумність”, тобто є феноменом переважно психологічним, когнітивним, праксеологічно-діяльним тощо. Отже, компетенції фахівців позначаються у посадових інструкціях відповідно законодавчим, соціокультурним вимогам кожної галузі праці професіоналів. Компетентності, які потрібні професіоналу для забезпечення його успішної праці, є результатом його якісної вищої освіти. Відтак ми

вважаємо коректним з логічного та мовного погляду таке текстуальне віддзеркалення зв'язків компетенцій та компетентностей: “Формування компетенції викладачів з технологій підготовки бакалаврів за спеціальностями кафедри; розвиток компетентностей в сфері теорії, методології та методики навчання студентів. Поглиблення політичної та громадянської компетенції викладачів; розвиток аналітичних компетентностей у віддзеркаленні сучасної геополітичної ситуації в Україні. Вдосконалення науково-дослідної компетенції; оволодіння викладачами та працівниками компетентностями з користування науковими джерелами, недопущення плагіату”.

Зрозуміло, що не треба намагатися імперативно “надати значення” цим словам згідно чиїхось логічних або філософських підходів. Мова – живий культурний організм, який розвивається у мовленні, у письмових текстах, і саме у віддзеркаленні реальних культурних фактів слова набувають нових форм і смислів. Ймовірно, що процес мовної творчості у вітчизняному менеджменті вищої школи обумовлений намаганням фундаментального розгляду проблем, розробці системних уявлень про розвиток знань, вмінь та навичок в освітньому процесі.

Концептуальні засади компетентнісного підходу, що обумовлені сучасними вимогами євроінтеграції системи вищої освіти, детально схарактеризовані Членом Національної команди експертів із реформування вищої освіти України, проректором Національного університету “Львівська політехніка” проф. Ю. М. Рашкевичем [25; 26].

Зміст вищої освіти складається із системи спеціальних (фахових) та загальних компетентностей, що передбачаються при розробці освітніх стандартів та освітніх програм. Згідно Закону України “Про вищу освіту”, стандарт вищої освіти визначає наявність в освітній програмі перелік компетентностей випускника.

До спеціальних(subject related) відносяться компетентності, які:

- є специфічними для даної предметної області (галузі/напрямку/дисципліни)
- безпосередньо пов'язані із спеціальними знаннями у предметній області;
- визначають профіль програми, тобто роблять її індивідуальною, суттєво відмінною від інших програм.

До загальних (generic) компетентностей відносяться ті знання, розуміння, навички та здатності, якими студент оволодіває у рамках виконання певної програми навчання, але які мають універсальний характер [26, 36].

У документації, затвердженої QAA (The Quality Assurance Agency for Higher Education, Агенція забезпечення якості вищої освіти Великобританії), усі компетентності розділяються на загальні, інструментальні, системні.

Загальні компетенції, згідно визначенню Проекту **Tuning, 2012** (*Tuning Educational Structures in Europe*; Налаштування освітянських структур в Європі), проявляються як різноманітні практичні та комунікативні вміння і навички:

- Розв'язання задач;
- Прийняття рішень;
- Робота в команді;
- Міжособистісні вміння;
- Лідерство;
- Здатність працювати в команді фахівців з різних підрозділів;
- Уміння спілкуватися з непрофесіоналами галузі;
- Увага до відмінностей та впливу культури;
- Уміння працювати в міжнародному контексті;
- Розуміння культур та традицій інших країн;
- Уміння працювати автономно;
- Розробка та менеджмент проекту;
- Ініціативність та дух підприємництва;
- Дотримання етики;
- Забезпечення якості;
- Воля до успіху.

Результати навчання класифікуються в програмах євробакалавра та QAA таким чином:

- Знання з предметної галузі;
- Когнітивні вміння та навички з предметної галузі;
- Практичні навички з предметної галузі;
- Загальні вміння.

В Додатку до диплома, у якому надаються оцінки за вивчення кожної дисципліни, передбаченої освітньо-професійною програмою, надано дещо іншу класифікацію результатів навчання:

- Знання та розуміння;
- Застосування знань та розумінь;
- Прийняття рішень [26, 36 – 39].

В Україні в останні роки компетентнісний підхід застосований в офіційній документації, пов'язаній з розробкою посадових кваліфікаційних характеристик, інструкцій, інших нормативних документів, призначених для організації та регламентації праці фахівців в державних установах, навчальних закладах, науково-дослідних установах, установах культури тощо. Частиш за все надаються характеристики чотирьох основних видів компетентностей, якими повинен володіти фахівець: професійної, інформаційної, комунікативної та правової.

Визначається, що професійна компетентність складається із здатностей фахової діяльності, що забезпечують ефективність

вирішення професійних проблем і типових професійних завдань, які виникають у реальних практичних ситуаціях, і залежить від кваліфікації, загальноприйнятих цінностей моралі та етики, володіння фаховими технологіями, технологіями професійної діагностики та методами впливу на ситуації, життєвого досвіду, постійного професійного удосконалення та впровадження у практику новітніх ідей, використання наукової літератури та інших джерел інформації для організації фахової роботи у відповідності зі сучасними вимогами.

Інформаційна компетентність проявляється в якості дій фахівця, що забезпечують ефективний пошук, структурування інформації, її адаптацію до особливостей професійних завдань, формулювання фахової проблеми відповідними інформаційно-комунікативними способами, кваліфіковану роботу з різними інформаційними ресурсами, професійними інструментами, готовими програмно-методичними комплексами, що дозволяють проектувати рішення фахових проблем і практичних завдань, використання автоматизованих робочих місць персоналу; регулярну самостійну пізнавальну діяльність, готовність до ведення дистанційної фахової діяльності, використання комп'ютерних і мультимедійних технологій, цифрових ресурсів, ведення документації установи на електронних носіях.

Комунікативна компетентність складається із вмінь та навичок спілкування з клієнтами установи або закладу, здатності до забезпечення ефективного прямого та зворотного зв'язку з ними, контакту з представниками різних вікових, соціальних груп, колегами, здатність до розробки стратегії, тактики і техніки взаємодії з людьми, організацію їхньої спільної діяльності для досягнення певних суспільно значимих цілей; здатність переконувати, стверджувати свою позицію; володіння державною мовою, грамотним усним та писемним діловим мовленням, ораторським мистецтвом, професійним етикетом, а також навичками публічної презентації результатів роботи, вміннями обирати відповідні форми і методи презентації.

Правова компетентність – якість дії працівника, що забезпечує ефективне використання у професійній діяльності законодавчих та інших нормативних документів органів державної влади для вирішення відповідних професійних завдань [20].

Головні складові компетентності фахівця з менеджменту соціокультурної діяльності повинні бути достатніми для забезпечення задовільного вирішення професійно важливих предметних завдань, ситуацій проблемного змісту, повної правової орієнтованості та готовності нести відповідальність за свої дії. Кожний молодий фахівець, що розпочинає роботу на новій посаді, отримує "Кваліфікаційну характеристику", яка сприяє його адаптації до праці. Кваліфікаційні характеристики посад працівників сприяють підбору і розстановці кадрів, підвищенню ділової кваліфікації, раціональному розподілу праці,

створенню дієвого механізму розмежування функцій, повноважень та відповідальності між працівниками, а також встановленню єдиних підходів у визначенні посадових обов'язків та кваліфікаційних вимог.

Кваліфікаційні характеристики застосовуються як нормативні документи і є основою для розробки посадових інструкцій, що містять конкретний перелік посадових обов'язків працівника з урахуванням особливостей організації праці та управління, їх прав, відповідальності та компетентності. Кваліфікаційна характеристика кожної посади має три розділи: “Завдання та обов'язки”, “Повинен знати” і “Кваліфікаційні вимоги”.

У розділі “Завдання та обов'язки” міститься перелік основних трудових функцій, що можуть бути повністю або частково доручені працівникові, який займає певну посаду з урахуванням технологічної однорідності та взаємозв'язку робіт, що дозволяють забезпечити оптимальну спеціалізацію за посадами керівника, професіонала та фахівця.

У розділі “Повинен знати” містяться основні вимоги, що висуваються до працівника щодо професійних знань, а також знань законодавчих та інших нормативних правових актів, положень, інструкцій та інших документів, методів і засобів, які працівник повинен застосовувати при виконанні посадових обов'язків.

У розділі “Кваліфікаційні вимоги” визначено необхідний для виконання посадових обов'язків рівень професійної підготовки працівника, що засвідчується документами про освіту, а також вимоги до стажу роботи.

До провідних фахових компетентностей менеджера з соціокультурної діяльності, згідно з законодавчих вимог щодо кваліфікаційних характеристик професій, відносяться професійна (організаційно-посадова) компетентність, компетентність з охорони праці, спеціалізовані ситуативно-діагностичні, консультативні, правозахисні, профілактичні, превентивні, організаційно-діяльнісні, соціально-організаційні, корекційні, розвивальні, соціально-перетворювальні компетентності. До фахових компетентностей менеджера з соціокультурної діяльності вищого рівню кваліфікації (магістра) відносяться також компетентності з організації науково-дослідної діяльності в межах фахової проблематики, культурно-просвітницька, пропагандувальна тощо. Загальноосвітні компетентності фахівця складаються з комунікативних (мовна, соціально-комунікативна, інформаційно-технологічна), світоглядних, морально-етичних, громадянсько-політичних, валеологічних вмінь та навичок.

Отже, доцільність переходу до новітнього компетентнісного підходу обумовлена також необхідністю подолання докорінного протиріччя системи вищої освіти: розриву між рівнями та якістю теоретичної та практичної фахової підготовленості випускників. Передбачається, що

формалізовано-системне віддзеркалення змісту освіти у її компетентнісних вимірах сприяє запровадженню у навчання сучасних форм самонавчання, самоконтролю якості, самооцінювання тощо.

1.4. Особливості теоретичної та практичної підготовки фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності

Знання про зв'язки соціокультурної діяльності індивідуума, суспільства, окремих соціальних груп є глибоко інтегрованими за своїм характером. Проблематика та зміст матеріалу, який викладається у процесі вивчення дисципліни “Менеджмент соціокультурної діяльності”, у загальних рисах віддзеркалюють проблематику та зміст таких наук, як філософія культури, антропологічна культурологія, соціальна культурологія, теорія культури, історія культури, соціологія культури. Об'єднуючою ідеєю в усіх напрямках знання з менеджменту соціокультурної діяльності є пошуки шляхів духовного і практичного вдосконалення життєвого існування кожного окремого індивіда, виходячи із унікальності його індивідуальної ситуації і загальних закономірностей людського буття.

Провідними теоретичними засадами професійних компетенцій фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності є культурологічні знання. При цьому знання основних тверджень теорії та історії культури або культурології складають лише загальну поінформованість. Така поінформованість є необхідною складовою будь-якої соціально-гуманітарної освіти. Але для формування добре підготовленого фахівця у галузі менеджменту соціокультурної діяльності такої загальної поінформованості недостатньо. Загальну поінформованість не можна вважати професійною компетенцією, якщо її не можна безпосередньо використати у фаховій практичній діяльності.

Метою теоретичної підготовки фахівців є засвоєння достатнього обсягу наукових уявлень для початку професійної праці у сфері організації соціокультурної діяльності. Цією метою визначені основні *завдання* їх теоретичної підготовки:

- Формування уявлень студентів про соціокультурну діяльність та менеджмент як сукупність різноманітних видів професійної праці;
- Усвідомлення студентами сфери соціокультурної діяльності та менеджменту у сучасному суспільстві як сукупності галузей організованого за законами економіки виробництва;
- Закріплення у майбутніх фахівців зазначеної спеціальності розуміння сутності соціокультурного виробництва у сучасному суспільстві як про сферу бізнесу;
- Засвоєння майбутніми фахівцями уявлень про вихідні кроки технології самостійного утворення власного робочого місця у сфері менеджменту соціокультурної діяльності;

- Вивчення студентами цієї спеціальності історичних та сучасних технологій менеджменту соціокультурної діяльності крізь призму їх авторської належності та індивідуально розроблених та апробованих засобів ринкової реалізації соціокультурної продукції.

Визначення мети та завдань теоретичної підготовки майбутніх фахівців спеціальності “Менеджмент соціокультурної діяльності” є підґрунтям для формулювання *смыслових концепцій*, у відповідності з якими розкривається зміст основних дисциплін фахового циклу. Такими смысловими концепціями є політичні, правові, соціальні, економічні вимоги, якими обумовлено утворення та розвиток нового напрямку вищої освіти.

Серед сучасних політичних вимог чільне місце займає покликання забезпечення сталого розвитку людства у планетарному масштабі, у 2015 р. проголошений ООН і відомий як “Глобальні цілі сталого розвитку” або “Програма 2030” [5].

Розвиток професійних компетенцій фахівців галузі “Менеджмент соціокультурної діяльності” в українських вищих навчальних закладах у своїх світоглядно-ідеологічних засадах та технологічних компонентах зобов’язаний віддзеркалювати покликання сталого розвитку.

Концепція сталого розвитку як ідеологія та світогляд соціально-культурологічної освіти розкривається через її змістові завдання, що передбачають практичний моніторинг, теоретичне обґрунтування та опрацювання інноваційних технологій за 17-ма основними напрямками життєдіяльності сучасного людства:

- Світ без бідності;
- Світ без голоду;
- Хороше здоров'я;
- Якісна освіта;
- Статева рівність;
- Чиста вода і санітарія;
- Відновлювана і недорога енергія;
- Хороша робота і економіка;
- Інновації і хороша інфраструктура;
- Зменшення нерівності;
- Екологічно чисті міста і спільноти;
- Відповідальне використання ресурсів;
- Протидія зміні клімату;
- Безпечне використання океанів;
- Безпечне використання землі;
- Мир і верховенство закону;
- Співробітництво заради сталого розвитку.

Значущим для навчання дисциплінам фахового циклу є політико-економічний запит. А саме, необхідно розкривати ту політико-економічну таємницю, що у сучасному суспільстві продукти соціокультурної

діяльності перебувають у товарному обігу. З погляду законів економіки продукти соціокультурної діяльності є продуктами культурного виробництва. У своїй економічній сутності вони нічим ні відрізняються від продуктів будь-яких інших видів виробництва і інших товарів. Тому у своєму економічному змісті менеджмент соціокультурної діяльності є сферою організації обігу товарів культурного виробництва.

Отже, необхідною світоглядною засадою успішного отримання фахової освіти є зрозуміння проникнення виробничих та товарно-ринкових відносин у сферу соціокультурної діяльності, що вже відбулося. З цією тезою пов'язаний комплекс уявлень історичного, політико-економічного та конкретно-економічного, культурологічного змісту, які доповнюють когнітивну характеристику фахових знань:

- Окремі види культурних цінностей є продуктами виробництва (соціально організованої та контрольованої трудової діяльності), які у сучасному суспільстві реалізуються на ринку як будь-які інші товари;
- Соціокультурна діяльність у історичному вимірі не завжди має ознаки сфери виробництва;
- У сучасному суспільстві не усі види соціокультурної діяльності є сферами виробництва;
- Не усі продукти соціокультурної діяльності мають ознаки ринкового товару;
- Продукти соціокультурної діяльності перетворюються на ринковий товар лише на деяких ступенях історичного розвитку соціуму і лише у деяких типах суспільств;
- Лише деякі продукти соціокультурної діяльності надбають ознаки ринкового товару; це відбувається у поступовому історичному розвитку суспільства.

Продуктивною смисловою концепцією у формуванні майбутніх фахівців спеціальності “Менеджмент соціокультурної діяльності” є сучасна вимога віддзеркалювання ризиків в існуванні людства та розбудови стратегій їх обмеження. Ризикологічний підхід органічно пов'язаний з вимогою забезпечення сталого розвитку.

Поняття ризику надбало широкого розвитку та розповсюдження у сучасних суспільствознавчих та природничих науках. Вживаними є такі терміни, як екологічні ризики, ризики економічної діяльності, політичні ризики тощо. Ми вважаємо, що поняття ризику також є дуже продуктивним для розвитку теоретичних уявлень з сучасного менеджменту соціокультурної діяльності. При цьому ризики повинні досліджуватися як аспекти культурного існування суспільства, у якості продуктів суб'єктивної людської діяльності, яка сама по собі є формою культури.

Опанувати теоретичними уявленнями про закономірності життєдіяльності сучасного людства та механізми утворення ризиків соціального та індивідуального буття повинен кожній фахівець, який

отримує соціально-гуманітарну та культурологічну вищу освіту. Але для фахівців з галузі сучасного менеджменту соціокультурної діяльності це знання є принципово важливими. Менеджер з соціокультурної діяльності повинен орієнтуватися на використання професійних знань у галузі практичної розробки інноваційних культурологічних технологій попередження, обмеження, подолання ризиків в життєдіяльності суспільства в цілому, окремих етнічних та професійних суспільних груп, різних соціальних, вікових, ґендерних категорій клієнтів. Велике значення мають превентивні, профілактичні соціокультурні, соціально-педагогічні, соціально-комунікативні технології.

Наприклад, в СумДУ підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівню “бакалавр” здійснюється з орієнтацією на профілізації в галузях спорту як шоу-бізнесу, підприємництва та менеджменту у сфері культури та мистецтв, інтернет-підтримки подій шоу-бізнесу, новітніх інформаційних та телекомунікаційних технологій в музейній справі, ребрендингу бібліотек як багатопрофільних регіональних культурних центрів. Відтак, якщо той чи інший розділ культурологічного знання викладений у відповідності зі фахово орієнтованими смисловими концепціями, він перетворюється із загального абстрагованої від практики теорії на складову технології професійної діяльності. Теоретичне знання, інтегроване з алгоритмами практичної фахової діяльності, є цілісною і відносно завершеною професійною компетенцією.

1.5. Дуальні підходи у підготовці фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності

Сучасна вища освіта потребує нових освітніх технологій, форм та інновацій, здатних забезпечити високу якість підготовки фахівців у сфері менеджменту соціокультурної діяльності. Така ситуація вимагає оперативного реагування на зміни і вимоги ринку праці, а також постійної адаптації змісту освітніх програм і навчальних планів до трансформаційних процесів, що відбуваються в економіці та соціальній сфері.

Реалії вітчизняної системи вищої освіти також демонструють сьогодні відсутність масштабної та системної роботи у напрямку інституційного та методичного забезпечення такого оперативного реагування, включаючи як роботу по формуванню професійних стандартів з чітким баченням необхідних компетентностей менеджера соціокультурної діяльності, так і впорядкування принципів та алгоритму вивчення соціокультурних потреб різних категорій населення, що має бути основою розроблення якісних освітніх програм. Одним з завдань – при наявності у багатьох акторів значного рівня зацікавленості у підвищенні рівня професійної підготовки випускників – є залучення самих роботодавців до формування та експертизи освітніх програм, до їх реалізації і вирішення, таким чином, проблеми забезпечення соціокультурної галузі кваліфікованими кадрами.

Одним з ефективних механізмів вирішення зазначених завдань є впровадження *дуальної моделі освіти*, яка здатна забезпечити набуття фахівцями у сфері менеджменту соціокультурної діяльності необхідних теоретичних знань та практичних компетентностей.

Досвід підготовки фахівців у провідних країнах Європи, зокрема, Німеччини, яку побудовано за дуальною формою освіти, вже засвідчив, що така організація освітнього процесу є найбільш ефективною у сучасних умовах, особливо для тих спеціальностей, які вимагають глибоких теоретичних знань, мобільності, комунікативних навичок та вміння вирішувати складні проблеми.

Дуальна форма здобуття освіти передбачає поєднання навчання в університеті з навчанням на робочих місцях – на підприємствах, в установах та організаціях для набуття професійних навичок та кваліфікації. Принципово важливим є здійснення такого поєднання на основі відповідних договорів між університетом, здобувачем освіти та роботодавцем.

Особливостями дуальної форми здобуття освіти є:

– збільшення обсягу навчання безпосередньо на базах практики, на робочому місці (орієнтовно до 40% загального обсягу освітньої програми);

– участь роботодавців як у розробці та узгодженні освітньої програми закладу освіти, так і в її реалізації, відборі здобувачів освіти на навчання за дуальною формою та оцінюванні навчальних досягнень;

– навчання на основі відповідних договорів між закладом освіти, здобувачем освіти та роботодавцем.

У повноцінному вигляді реалізація принципу дуальної освіти можлива лише на основі системного підходу до організації освітніх послуг. Як показує досвід Німеччини, у такій системі своє місце і функції повинні знайти не тільки органи управління освітою та навчальних закладів, а й органи влади та самоврядування, підприємства та організації (як потенційні замовники кадрів), окремі громади, а також професійні об'єднання, торгово-промислові палати, професійні асоціації та інші суб'єкти.

Вивчення досвіду Німеччини у впровадженні дуальної освіти та перші кроки у її впровадженні у СумДУ дозволяють виділити наступні складові підготовки менеджерів соціокультурної діяльності, які здатні забезпечити системний характер роботи:

1) тісний зв'язок теорії і практики, причому практична складова є обов'язковою частиною навчального процесу;

2) активні форми організації роботи студентів та нові педагогічні технології;

3) гнучкий графік роботи та розклад занять, узгоджений з підприємствами / організаціями-партнерами;

4) опрацювання на практичних заняттях конкретних ситуацій, кейсів з досвіду організацій-партнерів;

5) участь організацій-партнерів у розробці навчальних планів та тематики курсових і дипломних робіт;

6) оцінка результатів роботи студентів з боку підприємства, що дає можливість оперативно реагувати на потреби ринку праці і зробити освітню програму гнучкою, мобільною та ефективною.

7) включення студентів у реальні процеси спілкування з цільовими групами, що забезпечує набуття разом з професійними кваліфікаціями необхідних соціальних та комунікативних компетентностей і забезпечує майбутню успішність випускників [10].

Зазначені складові у своїй єдності та взаємопов'язаності на рівні їх впровадження як *технології дуальної освіти* передбачають роботу у трьох напрямках:

– розроблення відповідної нормативної бази, здатної забезпечити необхідну організаційну підтримку інноваційним крокам;

– налагодження співпраці з роботодавцями у питаннях забезпечення практичної підготовки та вдосконалення змістовної частини освітніх програм;

– педагогічне забезпечення дуальної підготовки – як на рівні вдосконалення навчальних планів, так і на рівні їх організаційно-методичного забезпечення.

Реалізація кожного напрямку є сьогодні можливою, оскільки на державному рівні забезпечений достатній рівень автономії університетів та зафіксовані пріоритети, орієнтовані на формування у студентів важливих для майбутньої професійної діяльності компетентностей. Водночас важливими чинниками є й орієнтація університету на інноваційні технології та підходи в педагогічній діяльності, підкріплені гнучкою організаційною і управлінською структурами, здатними сприйняти та підтримувати інновації, реагувати на мінливі умови і вимоги ринку праці.

Дуальні підходи у підготовці фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності реалізуються сьогодні через:

- практико-орієнтований зміст навчального плану спеціальності;
- забезпечення наскрізної практичної складової (робота в організаціях і установах соціальної та соціокультурної сфер);
- залучення фахівців-практиків для проведення занять;
- забезпечення гнучкого розкладу для можливості проведення занять на базі підприємств, установ, громадських організацій;
- активні форми навчальної роботи, лекції, практичні заняття в малих підгрупах, тренінги, кейс- і проектні методи;
- самостійне навчання з консультаційною підтримкою викладача;
- формування навичок проектної діяльності та впровадження проектних технологій;
- активне використання інформаційних технологій для пошуку та обробки інформації, мобільних комунікацій та роботи у віртуальному просторі.

При цьому важливо зазначити, що ефективність системи дуального навчання у забезпечується шляхом послідовної і системної реалізації вказаних базових підходів та принципів і спільної відповідальності всіх учасників цього процесу – викладачів, роботодавців та самих студентів, без мотивованої та активної роботи яких жоден позитивний результат неможливий.

У цьому контексті важливо підкреслити значимість високого рівня відповідальності студентів, які навчаються за дуальною моделлю освіти. При цьому така відповідальність є значимою як з погляду більш високих вимог до рівня організованості та дисциплінованості студентів, які вже на цьому етапі вчать розуміти особливості кожної конкретної організації, поважати її традиції, цінувати час і зусилля майбутніх колег, так і з погляду формування професійних компетентностей майбутніх менеджерів, які мають у своїй діяльності втілювати зазначені якості.

Виходячи з основного завдання дуальної форми здобуття освіти – вдосконалення системи підготовки кваліфікованих фахівців і

забезпечення успішної адаптації здобувачів освіти до професійної діяльності, університет і випускова кафедра, зокрема, разом із партнерами формують власну мережу для організації проведення практики. Така мережа включає налагодження постійних і дієвих контактів з організаціями соціокультурної сфери та закріплення цих контактів відповідними договорами.

У системі дуальної освіти договори мають велике значення. При цьому дуальні навчальні договори, які сьогодні регулюють відносини між двома сторонами (університетом та організацією/установою), в ідеалі мають стати тристоронніми, включаючи студента / ку. Сьогодні ж ми поки не маємо досвіду фіксації рівня залученості студентів, а також залишаємо відкритим питання про сфери відповідальності за результати навчання кожної із трьох залучених сторін. Відкритим є і питання фінансового заохочення студентів під час роботи на підприємствах чи в установах. Адже реалії вітчизняного кадрового ринку свідчать про те, що ще потрібно напрацьовувати фінансові та нефінансові стимули для роботодавців, щоб вони активізували вкладення грошей і часу в підготовку фахівців, включаючи і розробку механізмів для оплати праці студентів-практикантів. Водночас спільні зусилля менеджменту університету, педагогічного колективу і самих студентів дозволяють вже сьогодні віднайти такі форми співпраці, які дозволяють врахувати інтереси всіх учасників. Наприклад, студенти включаються у роботу на волонтерських засадах, працюють у робочих групах по підготовці соціально-орієнтованих проектів, допомагають у пошуку та перекладі необхідної інформації, виконують певну частину аналітичної роботи в рамках власних курсових робіт та обов'язкових домашніх завдань. Таким чином, вони включаються у проблематику майбутнього роботодавця, знайомляться з особливостями клієнтських груп, партнерами і т.д., набуваючи необхідного досвіду. І в майбутньому ці позиції мають бути зафіксовані у тристоронніх договорах [8].

Проте і у нинішньому варіанті укладений між університетом і приймаючою організацією договір та означена цим договором системна співпраця дозволяють вирішити низку практичних питань, без яких неможлива системна робота у напрямку дуальної підготовки менеджерів соціокультурної діяльності:

- залучення практикуючих фахівців до викладання та супроводу практики;

- об'єднання зусиль (ресурси, у т.ч. кадрові, технології, наукові розробки тощо) підприємств/установ, громадських організацій та університету для підвищення конкурентоспроможності підприємств і випускників;

- налагодження постійного діалогу з роботодавцями, у т. числі з питань вдосконалення навчальних планів;

- ознайомлення студентів з принципами діяльності організацій, підходами, технологіями, особливостями менеджменту тощо;
- відпрацювання в реальних умовах нових технологій та спільна реалізація інноваційних проектів.

Ефективна робота орієнтованої на окрему спеціальність мережі організацій, що забезпечують формування професійних компетентностей, потребує не лише зусиль на етапі створення, але й постійної координації. Так, для забезпечення дуального навчання випускова кафедра психології, політології та соціокультурних технологій Сумського державного університету має у 2017 – 2018 начальному році більше 30 таких договорів з організаціями та установами соціокультурної сфери, муніципальними структурами, громадськими організаціями. Кожен такий договір у якості додатку супроводжується ще одним робочим документом – графіком відвідування студентами бази практики, зустрічей з представниками роботодавця в університетських аудиторіях, орієнтовним планом проведення спільних заходів, реалізації проектів тощо. Для успішної організації дуального навчання важливо постійно підтримувати діалог між сторонами, а не лише у період підготовки та проведення зборів чи засідань, де обговорюється, наприклад, розробка чи зміна освітньої програми або тематики курсових робіт. Тільки в такому варіанті договори стають не лише формальними документами, але й реальними ресурсами та механізмами для реалізації дуальної освіти.

Впровадження дуальних підходів у підготовку менеджерів соціокультурної діяльності передбачає і принципово нові підходи до організаційно-педагогічного та навчально-методичного забезпечення процесу. Перш за все – необхідність системності та наскрізний характер практичної підготовки. Адже традиційно практика для студентів-бакалаврів передбачена у 2-му, 6-му та 8-му семестрах, що явно не відповідає вимогам забезпечення 40% практичної підготовки за період навчання. Тому необхідно передбачити такі форми роботи, які б в рамках затверджених навчальних планів забезпечили б набуття необхідних практичних навичок та компетентностей, дали б майбутнім менеджерам необхідний досвід та закріпили зв'язки з роботодавцями. Таку наскрізну практичну підготовку мають забезпечити стажування та модифіковані форми проведення практичних занять (безпосередньо на базах практики, або ж представниками роботодавців в університетських аудиторіях). При цьому важливим є не лише підготовка методичних матеріалів, але й конкретні організаційні кроки. Так, кафедра чітко планує самостійну роботу студентів та роботу на базах практики, проводить психологічні тренінги, закладає навички спілкування та роботи з документами.

Окремий напрям – залучення роботодавців до викладацької роботи, проведення спільних семінарів, круглих столів, проектів, тематичних заходів, залучення студентів до виконання робіт в рамках

господарчих договорів на замовлення роботодавців. При цьому передбачається і активна волонтерська робота, яка повністю відповідає завданням формування необхідних професійних компетентностей. Цей вид роботи також органічно вплітається у навчальний процес, оскільки передбачені навчальним планом курсові роботи (наприклад, по курсу “Практикум з соціокультурної діяльності”) в якості обов’язкової частини включають реалізацію та аналіз результатів власного соціокультурного заходу (проекту) за напрямком, якому присвячена курсова робота.

Участь студентів у розробці та реалізації спільних з майбутніми роботодавцями проектів є ще однією важливою складовою дуальної освіти. По-перше, робота над проектами має компенсувати неготовність більшості установ та організацій забезпечувати тривалу практику та брати студентів на оплачувану роботу. По-друге, проектна діяльність студентів з перших днів та років навчання формує у них необхідні навички, які будуть затребувані у ситуації, коли держава не може повною мірою виконати свої соціальні зобов’язання, і вразливі верстви населення зможуть отримати допомогу з альтернативних джерел. Тому маємо додатковий механізм формування у студентів позитивної мотивації до навчання та набуття необхідних компетентностей. По-третє, проектна діяльність чітко відповідає вимогам дуальної освіти, оскільки дозволяє забезпечувати акцентовану вище системність у впровадженні дуальної освіти [10].

І у цьому контексті особливості спеціальності “Менеджмент соціокультурної діяльності” відкривають широке поле можливостей. А випускова кафедра не лише включає відповідні курси до навчального плану, але й активно залучає роботодавців, громадські організації та потужний потенціал інших кафедр і структур університету для формування у студентів навичок проектної діяльності, розглядаючи це як елемент наскрізної практичної підготовки. Зокрема, ми вбачаємо у проектній діяльності потужний організаційний та методичний ресурс. Перш за все тому, що в умовах, коли практична складова підготовки не набула поки що в рамках університету та держави необхідної нормативної, організаційної та фінансової підтримки, ініціювання, підготовка та реалізація конкретних проектів має неабияке значення, забезпечуючи і додаткові ресурси, і досвід, і методичний інструментарій.

Загалом дуальні форми навчання вже підтвердили свою ефективність. Вони не тільки сприяють модернізації змісту освіти, підвищенню рівня конкурентноздатності молоді на ринку праці та шансів на знаходження першого робочого місця, але й дають можливість підприємствам та організаціям готувати для себе кваліфіковані кадри, полегшуючи пошук молодих талановитих фахівців. Університет, у свою чергу, підвищує якість надаваних ним освітніх послуг, отримує кращих абітурієнтів та підвищує кваліфікацію викладачів, які постійно взаємодіють з виробництвом, владою, бізнесом. Водночас підвищуються

і рейтинги університету. Для держави ж якісно підготовлені фахівці є запорукою економічного зростання, розвитку і соціальної стабільності. В цьому полягає значення дуальної моделі освіти, яка дає змогу долати неузгодженості між виробничою та освітньою сферами у процесі підготовки кадрів. Такі кроки сприяють як кращому засвоєнню студентами теоретичних знань, посиленню їх мотивації до навчання, так і напрацюванню затребуваних потенційним замовниками кадрів компетенцій, які не можуть бути сформовані без постійної та активної практичної складової і налагодження постійної співпраці з роботодавцями. Водночас очевидною є і необхідність подальшої активної організаційної та методичної роботи, роботи по формуванню нормативної бази, здатної сформувати відповідну мотивацію і у викладацькому середовищі, і серед самих роботодавців.

1.6. Особистісний підхід у викладанні дисциплін професійного циклу

У сучасних методологічних розробках з менеджменту вищої школи традиційна категорія особистісної орієнтації у навчально-виховній діяльності розкривається і переосмислюється як вимога студентоорієнтованого освітнього процесу. Принципи запровадження особистісно-орієнтованого підходу у навчанні багаторазово розкривалися вітчизняними і зарубіжними дослідниками – педагогами та психологами. Багаторазово відбувалася імплікація цього підходу в технологіях навчальної та виховної роботи у школі [2; 3; 18].

Достатньо доведені такі переваги особистісно-орієнтованих технологій освіти, як сприяння саморозвитку індивідуума, його успішної соціалізації, самозахисту, самовихованню, самобутності. Ці технології забезпечують не тільки звичайну задовільну адаптацію особи до соціального середовища, але і її продуктивну інтеграцію до соціуму. У сфері вищої освіти актуальність поглиблення особистісно орієнтованого підходу ще більш зростає. Врахування рівню та перспектив розвитку особистості студента, її потреб, здібностей та намагань має особливе значення на першому курсі навчання, поки відбувається перехід від шкільних умов до нового освітнього середовища. Умовами інтеграції в соціум є оволодіння механізмами соціальної комунікації, світоглядними орієнтаціями, алгоритмами спільної активної діяльності. Успішно інтегрований індивідуум перетворюється на соціально активну особистість, усвідомлює ресурси індивідуальної та групової свободи, перспективи реалізації власних креативних потенцій, соціальні потреби і вимоги щодо особистої та спільної активності. Засобами особистісно-орієнтованих технологій забезпечується культурна самоідентифікація

особистості як громадянина своєї держави, члена етносу, носія професійної культури та фахових компетентностей тощо.

Судентоорієнтована освіта успішно вирішує такі завдання, як:

- Етико-аксіологічні – поглиблення уявлень про світ цінностей, орієнтація у різноманітті типів існуючих систем ціннісних орієнтацій;
- Когнітивні – вдосконалення індивідуальної картини світу, поглиблення системи наукових уявлень про природу, суспільство, людину, розмаїття культурних феноменів;
- Діяльнісно-творчі – оволодіння технологіями креативної діяльності;
- Персоналізуючі (особистісно-розвивальні) – формування позитивного образу “Я – успішний”, “Я – фахівець”, індивідуального життєвого кредо та мети існування тощо; оволодіння способами самоаналізу, саморегуляції, самовдосконалення, самоуправління [Див.: 18, 6 – 7].

Результативними стратегіями студентоорієнтованого навчання у вищому навчальному закладі є використання під час лекцій, семінарських, практичних занять і тренінгів методів діалогу, застосування завдань, що вимагають диспуту, формулювання різноманітних поглядів, розробки визначень, аргументування особистих позицій, аналізу і критичного розгляду позицій колег. Вже на першому курсі активна і творча атмосфера під час навчальних занять є умовою для формування орієнтації на заняття науково-дослідною діяльністю. Оволодіння студентами алгоритмами практичних соціокультурних технологій відбувається під час організації групових форм роботи – рольових і ділових ігор, польових досліджень, у яких відбувається формування емоційно-зацікавленого, креативного ставлення до процесу фахового навчання. У колективній навчальній активності набувають вдосконалення пізнавальні, комунікативні, практично-діяльнісні вміння та навички.

Головне завдання методичного змісту у період адаптації до вишу – формування професійного ставлення студентів до культури як до об’єкту власної інтелектуальної та практичної діяльності. Отже, це завдання можна розглядати як методично-виховне. Метою педагога при вирішенні цього завдання є забезпечити розвиток достатньо простих вихідних когнітивних уявлень культурологічного змісту, і водночас сформувати необхідні складові професійного світовідношення, світовідчуття та образу себе як майбутнього фахівця. Умовою становлення особистості фахівця є постійний аналіз і самоаналіз з погляду оволодіння професійними компетенціями. Навичка до самоаналізу та самокритики перетворюється на внутрішній голос, який щоденно задає майбутньому фахівцю питання: “Ти хто такий?”

Індикатором сформованості професійного світовідношення можна розглядати рівень розвитку здатність до аргументації відповіді: – “Я –

фахівець в сфері соціокультурної діяльності, тому що... “. Накопичення аргументів у даному випадку – це фіксація наявності зростаючої кількості розвинутих професійних ментальних та практичних компетентностей.

Тому вихідною тезою у викладанні студентам дисциплін культурологічного змісту повинно бути твердження про необхідність постійних роздумів, розмислів про культуру, її існування та розвиток. Повинно бути сформованим відчуття близькості культури, її інтегрованості у власне існування. Якщо особа не лише наближена до культури, але й насправді “проживає”, “перебуває” у її сфері, для неї як для суб’єкта відкривається можливість власної активної діяльності на тлі вже існуючого культурного багатства, а також і можливість культурної творчості. Достатньо ґрунтовною при цьому є думка, що для людини, яка навчається, творчою є будь-яка її спроба щось зробити у сфері власної професії. Оскільки для даної особи ця спроба відбувається вперше, вона є творчою з погляду індивідуального розвитку особистості фахівця, як складова особистісних фахових компетенцій.

Отже, результатом індивідуалізованого, особистісно-орієнтованого навчання є формування професійного кредо, яке може бути висловленим як комплекс пов’язаних когнітивно-алгоритмових позицій світогляду та практично-діяльнісного світовідношення:

- Культура є дуже складним феноменом, утвореним людством протягом тисячоліть;
- Сутність культури не можна визначити її одним висловлюванням;
- Усі культурні скарби є твоєю спадщиною; але особа на шляху свого розвитку перетворюється або на пасивного носія, або на вимогливого споживця, або на пропагувача і творця культури;
- Якщо ти обрав життєвий шлях фахівця, який працює у сфері культури, культура є постійною складовою твого ментального та практичного життя; а також ти поступово навчаєшся професійно використовувати культуру як складову діяльності на твоєму робочому місці;
- Культура повинна бути постійним об’єктом розумів, розмислів, обговорювання з товаришами, колективних дискусій, диспутів, соціальних заходів тощо;
- Культура є сферою твоєї творчості.

Людина, яка здатна до активної і результативної життєдіяльності, не є пасивним “носієм інформації”, подібним до комп’ютера, пам’ять якого складається з механічно записаних програм роботи. Біологічний індивід перетворюється на активну і життєздатну соціальну індивідуальність та особистість у результаті успішного навчання у самому ранньому періоді свого розвитку основним навичкам виконання різноманітних видів діяльності:

- *Пізнанню*. У своїй сутності пізнання – це діяльність з розрізнення речей. Навички відрізнити речі одна від одної людина засвоює все своє життя. Але є такі пізнавальні навички, недостатній розвиток яких у юному віці пізніше вже ніколи не буде компенсованим;

- *Комунікації* (використанню невербальних засобів та вербальної мови для позначення об'єктів та їх властивостей). Навички комунікативної діяльності людина також засвоює не тільки у дитинстві. Навпаки: навчання комунікативній діяльності відбувається у достатньо обдарованого індивіда протягом усього життя. Але форми дозволеної та забороненої соціальної комунікації завжди контролюються засобами соціокультурної регуляції. Тому запізнення із засвоєнням регулятивно-комунікативних компетенцій постає гарантією того, що людина оцінюється соціальним оточенням як “невихована”;

- *Діяльності* (у найбільш вузькому значенні цього слова). Це виконання доцільних та цілеспрямованих дій з речами, які у практичному житті виділені із середовища і поступово інтегруються у особистому вжитку як “знайомі речі”.

Запізнення з навчанням навичок виконання якогось із видів діяльності, які є необхідними для життя молоді людини (або є “нормальними”) з погляду сучасного рівня розвитку культури, обумовлює те, що з погляду суспільства оцінюється як “малоосвіченість”, “невихованість”, “малокультурність” тощо. Все це в узагальненому виді є соціокультурною некомпетентністю, соціальною неадаптованістю та неінтегрованістю, професійною негідністю.

Загальна соціокультурна та професійна компетентність особи як здатність до пізнавальної, комунікативної та практичної діяльності у відповідності з прийнятими в суспільстві нормами, сприяє обмеженню ризиків існування суспільства, забезпечує його сталий розвиток, є засадою успішності соціалізації, інкультурації, професійної самореалізації особистості.

Рекомендована література до розділу

1. Асаинова М. В. Профессиональная компетентность менеджера социально-культурной деятельности : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 071401 – Социально- культурная деятельность / М. В. Асаинова ; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : Издательский дом МГУКИ, 2007. – 109 с.
2. Бех І. Д. Особистісно-зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник / Іван Дмитрович Бех – К., 1998.– 204 с.
3. Бондаревская Е. В. Смысл и стратегия личностно-ориентированого воспитания / Е. В. Бондаревская // Педагогика.– 2001.– № 1.– С.17 – 25.
4. Васильева О. В. Специфіка соціокультурного феномену науково-педагогічної діяльності викладача ВНЗ / О. В. Васильева // Культура України. – 2012. – Вип. 39. – С. 113 – 122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2012_39_17

5. Глобальні цілі сталого розвитку 2030. Цілі сталого розвитку 2016 – 2030 // Сайт United Nations Ukraine. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.un.org.ua/images/documents/3615/Цілі_web\(2\).pdf](http://www.un.org.ua/images/documents/3615/Цілі_web(2).pdf)
6. Гречко Т. К., Лісовський С. А., Романюк С. А., Руденко Л. Г. Публічне управління в забезпеченні сталого (збалансованого) розвитку : навч. посіб. / Т. К. Гречко, С. А. Лісовський, С. А. Романюк, Л. Г. Руденко. – Херсон : Вид-во Гринь Д. С. – 2015. – 264 с.
7. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
8. Давліканова О., Купенко О., Світайло Н. Досвід організаційної та педагогічної підтримки впровадження елементів дуальної освіти / Олена Давліканова, Олена Купенко, Ніна Світайло // Маркетинг в Україні. – 2016. – №6 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uam.in.ua/upload/iblock/714/7148750c0981873595aeb1d7ac05dd2c.pdf>
9. Дмитренко Т. О. Особливості підготовки магістрів з менеджменту соціокультурної діяльності: парадигмальний аналіз / Т. О. Дмитренко // Культура України. – 2013. – Вип. 42(1). – С. 88-97. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42(1)_15)
10. Купенко Е. Проектные технологии реализации практико-ориентированного подхода в профессиональной подготовке: внедрение международного опыта / Е. В. Купенко, Н. Д. Світайло // Zhurnal ministerstva narodnogo prosveshcheniya, 2016, Vol.(9), Is. 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ejournal18.com/journals_n/1477992507.pdf
11. Жорнова О. І. Студент як суб'єкт соціокультурної діяльності: перевизначення завдань педагогічного впливу / О. І. Жорнова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – 2012. – Вип. 17. – С. 93 – 97. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2012_17_24
12. Жорнова О. І. Формування студентів суб'єктами соціокультурної діяльності: освітньо-філософські засади моделювання образу педагогічного впливу / О. І. Жорнова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2006. – Вип. 26. – С. 74-83. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2006_26_10
13. Касаткина С. А. Основы профессиональной деятельности менеджера социокультурной сферы : учеб. пособие / С. А. Касаткина ; Московский гос. ун-т культуры и искусств. – М. : МГУКИ, 2001. – 102 с.
14. Киселева Т. Г. Социально-культурная деятельность : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению подготовки “Социально-культурная деятельность” и специальности “Социально-культурная деятельность” / Т. Г. Киселева, Ю. Д. Красильников ; М-во образования и наук Рос. Федерации, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : МГУКИ, 2004. – 539 с.
15. Ковальчук А. С. Социально-культурная деятельность как феномен социального образования / А. С. Ковальчук ; Рост.гос. пед. ун-т. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 2005. – 157 с.
16. Лисакова І. Індивідуально-психологічні передумови підготовки менеджера соціокультурної діяльності / І. Лисакова // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2013. – Вип. 28. – С. 158 – 162. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2013_28_33
17. Локшин В. С. Формування лідерських якостей майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в контексті процесу модернізації вищої освіти / В. С. Локшин // Духовність особистості. – 2013. – Вип. 1. – С. 109 – 120. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_1_13

18. Лукьянова М. І., Разіна Н. А., Абдулліна Т. М. Та ін. Особистісно-орієнтований урок: конструювання та діагностика.– Х.: Веста: Вид."Ранок", 207.– 176 с
19. Марцин В. С., Міценко Н. Г., Даниленко О. А. та ін. Основи наукових досліджень : Навчальний посібник // В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін. – Л.: Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-162.html>
20. Оленіна О. Ю. Концепція підготовки менеджерів соціокультурної діяльності в умовах формування суспільства знань / О. Ю. Оленіна // Культура України. – 2013. – Вип. 42(2). – С. 41 – 49. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42(2)_11)
21. Письменна Н. Особистісно-орієнтований підхід у контексті гуманізації навчально-виховного процесу // Наталія Письменна // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – 2013.– № 8 (Ч.1).– С. 250 – 254.
22. Про вищу освіту. Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37 – 38, ст. 2004). – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
23. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів. – Наказ МОН України № 665 від 01.06.2013. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <http://osvita.ua/legislation/other/37302/>
24. Про стратегію сталого розвитку: “Україна – 2020”. Указ Президента України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
25. Рашкевич Ю. М. Компетентнісний підхід в побудові навчальних програм / Ю. М. Рашкевич. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://www.tempus.org.ua/uk/korysna-informacija/prezentaciji/781-rashkevych-competence-approach-20-09-2012/download.html>
26. Рашкевич Ю. М. Матеріали Національної команди експертів з реформування вищої освіти, проекту ЄС “НЕО в Україні” (Презентація) / Ю. М. Рашкевич. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: <https://erasmusplus.org.ua/korysna-informatsiia/korysni-materialy/category/3-materialy-natsionalnoi-komandy-ekspertiv-shchodo-zaprovadzhennia-instrumentiv-bolonskoho-protsesu.html?download=101:prezentatsiia-yu-rashkevycha-osvitni-standarty-i-osvitni-prohramy-20-21-10-2015>
27. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред В. В. Дубчинського. – Х.: ВД “ШКОЛА”, 2009. – 1008 с.
28. Чекштуріна В. М. Формування комунікативної компетентності менеджерів соціокультурної діяльності / В. М. Чекштуріна // Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації. – 2015. – Вип. 46. – С. 161 – 169. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_46_19

РОЗДІЛ 2. ЛЮДИНА І СОЦІУМ: АНТРОПОЗНАВЧІ ТА СОЦІОГУМАНІТАРНІ КОНЦЕПТИ В МОДЕЛЮВАННІ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Поняття людини. Концепт “Homo Biologicus” як засада технологій соціокультурної діяльності

У “Філософському енциклопедичному словнику” людину визначено як “вищу ступень живих організмів на Землі, суб’єкт суспільно-історичної діяльності і культури” [38, 769]. З біологічного погляду людина – це представник виду “Homo Sapiens”. Саме останнє визначення є найбільш відомим. Тобто на запитання “Хто така людина?” зазвичай відповідають: “Людина – розумна істота”, “Людина – вища біологічна істота”. Звертається увага на прикметники “розумна”, “вища”. Іменники “біологічна істота”, “живий організм” мовби трохи ігноруються.

Насправді кожна людина не завжди полюбляє себе як біологічну істоту, відчуває від цього незручність, не завжди такою собою пишається. Але людство веде своє походження від тваринного світу. Людина як біологічний індивід за усіма своїми властивостями є живою біологічною істотою. Його існування у біологічному вимірі підкорюється законам генетики, фізіології, нейрофізіології. Саме на цьому біологічному підґрунті утворюється людська психіка (давньогрецьк. *psyche* – душа). Внаслідок того, що у вжиток увійшло поняття духовного, яке за своєю фонетикою мало відрізняється від душевного (психічного), утворився весь комплекс уявлень про духовні виміри людського буття, духовну діяльність, духовну культуру тощо. Але людська душа за своєю субстанцією та процесуальними вимірами у дійсності є не якимось надзвичайним *духовним* утворенням, а психофізіологічним – *душевно-фізичним*, природним.

Але традиція соромитися природних проявів людської сутності, що утворилася у добу панування християнської релігії, є дуже стійкою. За межами професійного спілкування (у колі медичних працівників або під час шкільних уроків біології) вести розмови про більшість біологічних виявів людської природи “якось не зручно” і частиш за все заборонено нормами сучасного етикету. У побуті розповсюджені лексичні форми, що містять у собі натяки на наявність у окремої особи якихось біологічних функцій, потреб або процесів, вживані як знаряддя приниження її гідності.

Традиційним для цивілізованого суспільства є табування оприлюднення більшості аспектів індивідуальної біологічної життєдіяльності. Навіть вживання їжі під доглядом присутніх співтрапезників і наодинці відбувається по-різному. Значна кількість фізіологічних процесів та функцій обговорюються лише дорослими, якщо

мова йде про дитину. Як тільки дитина дорослішає, ці обговорення припиняються. Підліток сам формулює заборони щодо недоторканість багатьох його фізіологічних проблем, і цікавість до них на все подальше життя є забороненою, табуованою. Є деякі суто інтимні проблеми, які обговорюються тільки у колі близьких друзів-чоловіків, або подруг-жінок.

Проте індивідуальна біологічна сутність людини є первинною, найбільш глибокою та неподоланою причиною фундаментальних ризиків у її існуванні. Як біологічна істота, людина хворіє, за генетичних умов або випадково може набути каліцтва або інвалідності. Неминучими біологічними супутниками людського життя є старість та смерть. І, оскільки буття людині відбувається у не тільки в біологічному, але й в соціальному та в культурному просторі, ризики біологічної життєдіяльності не є об'єктами цікавості з боку лише медицини або природознавчих наук.

Паремія

"...Людина – найбільш таємний об'єкт науки, що не дає дістати рації дослідникам....Незначний морфологічний стрибок і водночас приголомшливе зворушення у сфері життя – в цьому увесь парадокс людини". (П. Тейяр де Шарден. "Феномен людини")

Протиріччя та проблеми існування "Homo Biologicus" з давніх здавна були і є об'єктами впливу з боку багатьох соціокультурних проектів, стратегій та технологій: релігійних, морально-етичних, соціально-політичних, науково-валеологічних та ін. Ставлення до хвороби, каліцтва, старості та смерті є різним у різних типах суспільств. Їх оцінка та відношення до людей, які хворіють, старіють та вмирають, змінюються історично та є специфічним елементом культури кожного конкретного суспільства.

Неодноманітність сприйняття та оцінювання цих явищ в різних суспільствах обумовила їх розгляд в якості об'єктів етнографії, етнології, культурології. Деякими авторами хвороба та смерть вважаються навіть категоріями філософського світогляду.

У первинному суспільстві хвороба, каліцтво, смерть були повсякденними супутниками людського існування, і, скоріше за все, не сприймалися як щось надзвичайне. Напроти, вони були нормою буття, звичним повсякденним явищем. Тривалість життя людини у цю добу дорівнювала, по даним палеоантропологів, у середньому 28 – 36 рокам. Відтак, старість була майже незнайомою людям і не могла сприйматися як проблема.

Сприйняття біологічних аспектів людського буття у античну добу у деякій мірі змінюється. З одного боку, формуються культури, у яких, як у Спарті, відпрацьовувались соціокультурні механізми захисту соціуму от

економічного та морально-психологічного навантаження, пов'язаного з необхідністю утримання хворих та калік.

З іншого боку, розвивається медицина як провідна наука та мистецтво лікування, зачатки фармації. Суспільна свідомість сповнюється образами героїв, переможців спортивних ігор, героїв бойових подій, які, незалежно від віку, є еталонами здоров'я, фізичної сили, могутності. Середи видатних і поважних людей тих часів багато осіб старшого віку.

Проблеми хвороби, каліцтва, старості та смерті на сьогодні є переважно питаннями медицини та служб соціальної допомоги. Звертають на них увагу і валеологи, фахівці з соціальної роботи, соціальної педагогіки. Недостатньо розвинутими у нашому сучасному суспільстві є технології профілактично-валеологічного напрямку, адресовані батькам та дітям, підліткам, молоді. Питання з попередження хвороб, формування здорової людини з дитячого віку, занять фізичною культурою та спортом повинні бути об'єктом уваги спеціальних просвітницьких, виховних, формуючих технологій. На жаль, рівень пропаганди здорового способу життя, популярної у нашому суспільстві 20 – 25 років тому, давно втрачений. Останні генерації дітей та молоді зростають в “антивалеологічному” середовищі. Сучасні запити на технології валеологічного напрямку не задовольняються. А потреба в них є у дошкільних та шкільних закладах, у побуті родинного та сімейного життя, у ґендерних проектах тощо.

Соціокультурні підходи до неподоланих проблем біологічної сутності людини спрямовують сучасників на правильне їх розуміння, оволодіння технологіями збереження здоров'я, підтримання екологічної рівноваги з природними факторами у власній життєдіяльності (сприяння гомеостазису), толерантне ставлення до людей з особливими потребами. Тільки у розвинутих державах реалізуються медико-біологічні та санітарно-гігієнічні технології покращання спеціальної допомоги відокремленим категоріям осіб, які її потребують. Але об'єктивна потреба у масових валеологічних соціокультурних технологіях, спрямованих на дітей, підлітків, молодь у цілому не задовольняється.

2.2. “Ното Ecologicus”. Видова біо-екологічна сутність людства як джерело планетарних ризиків та об'єкт соціокультурного проектування

Сукупність соціумів, які населяють землю, мають ряд ознак єдиної цілісної системи. З погляду сучасної екології, політичної економії, політології людство є реальною планетарною спільнотою, життєдіяльність якої залежить від провідних умов, однакових для усіх, та

універсальних (глобальних) закономірностей подальшого розвитку. Планетарні біо-екологічні характеристики людства сучасною наукою усвідомлені як передумови глибоких ризиків у власному існуванні.

Людська спільнота з біологічного та екологічного погляду є біостромою (сукупністю живої біомаси), яка швидко росте та розселяється по планеті. У Ветхому Заповіті є оповідання про те, як колись відбулося перше розселення народів. Це відомий міф про Вавілонське столпотворення, у якому люди позабули первинну, єдину для усіх мову та втратили знання про свою генетичну спорідненість.

Наприкінці 2011 р. на нашій планеті народився 7-мільярдний житель. Відтак, науково доведено, що людство у другу половину ХХ століття зазнало “пікових” (експоненційних) форм демографічного вибуху. Це дуже серйозна глобальна проблема безпеки життєдіяльності усього людства. Високий темп стихійного зростання чисельності населення Землі проявляється за встановленою закономірністю подвоєння його чисельності кожні 35 – 40 років.

Народонаселення та протиріччя у його існуванні складають предмет демографії. Першим на демографічну проблему та її зв'язок із незадовільними темпами розвитку сфери матеріального виробництва ще у ХVІІІ столітті звернув увагу англійський вчений Т. Мальтус. На відміну від своїх попередників, великий природознавець ХІХ століття Д. І. Менделєєв повністю недооцінив гостроту цієї проблеми. Він проводив математичні підрахунки ресурсів хімічної речовини на планеті, згідно яким вважав, що Земля “може прогодувати” 8 млрд. людей. Цю ж проблему усвідомлював В. В. Вернадський, висловлюючи впевненість, що її вирішення неминуче відбудеться, оскільки людство перебуває на порозі об'єднання колективного інтелекту в нову рушійну силу планетарного розвитку – ноосферу.

Демографічну проблему ще у середині 70-х рр. ХХ століття оцінено як планетарну. За деякими прогнозами, плекалися сподівання на її природне вирішення внаслідок глобального спаду народжуваності. Але цього не відбулося. Демографічний вибух у першу чергу сприяє підвищенню ймовірності прискорення вичерпання природних ресурсів – основи сучасних виробничих технологій. Також зростає загроза екологічних катастроф від забруднення навколишнього середовища відходами життєдіяльності, та техногенних катастроф, пов'язаних з особливостями сучасних надскладних виробничих технологій. Відтак, більшість наших сучасників вважають ґрунтовною думку про принципову неподоланність ситуацій планетарних ризиків біо-екологічного походження.

Засади сучасних підходів до умов забезпечення сталого розвитку закладені майже чверть століття тому. Ще тоді Конференція ООН, що відбулася в Ріо-де-Жанейро у 1992 р, обговорила та затвердила Декларацію “27 принципів сталого розвитку цивілізації”. Їх загальний сенс

полягав у тезі: завдання подальшого розвитку цивілізації неможливо вирішити без колективного забезпечення безпеки життєдіяльності, без цілеспрямованого управління життєдіяльністю, без витіснення сучасної форми стихійного ринкового розвитку продуктивних сил. Необхідно сформувати новий світогляд (світорозуміння), культуру безпеки і усвідомлення необхідності обмеження цілей і споживацького характеру життєдіяльності. Обмеження перш за все повинно відбутися у сферах експансивного розвитку матеріального виробництва та народжуваності.

Згідно найважливішим міжнародним рішенням в Україні на державному рівні послідовно обговорюються не тільки законодавчі документи, безпосередньо спрямовані на вирішення проблем збереження та захисту навколишнього середовища, але й питання соціокультурного змісту. Інформованість населення про екологічну ситуацію у планетарному, державному, регіональному, місцевому масштабах є основою формування екологічної свідомості і практичної екологічно-захисної поведінки. Екологічні знання та навички з практичного природозбереження, обізнаність з соціально-екологічними та біо-екологічними концепціями, продуктивними стратегіями вирішення різнорівневих екологічних проблем є складовими екологічної культури особистості.

Провідна роль у формуванні високої екологічної культури кожного громадянина належить соціокультурним технологіям екологічного інформування, пропаганди, виховання різних верств населення. Завданнями еко-соціокультурних технологій є формування екологічної культури всіх верств населення, виховання розуміння сучасних екологічних проблем держави й світу, усвідомлення їх важливості, актуальності і універсальності, відродження кращих традицій українського народу у взаємовідносинах з довкіллям, виховання любові до рідної природи; формування розуміння єдності всього живого й неживого в глобальній системі співіснування й розвитку; формування розуміння необхідності узгодження стратегії природи і стратегії людства; подолання споживацького ставлення до природи; розвиток почуття особистої відповідальності за стан довкілля у побуті, дозвіллі та на робочому місці; оволодіння нормами екологічно грамотної поведінки тощо [22, 1 – 5].

Об'єктами соціокультурних технологій екологічного спрямування є громадяни всіх вікових груп і рівнів освіченості, сфер діяльності. Концепцією екологічної освіти в Україні передбачається розробка спеціалізованих екологічно-соціокультурних технологій, запитуваних у сферах формальної і неформальної, дошкільної, позашкільної, шкільної, загальної вищої та професійної освіти. У сфері неформальної екологічної освіти значною є роль громадянсько-екологічних та дозвіллєвих соціокультурних установ.

2.3. Поняття суспільства та соціуму. Суспільство як екосоціокультурна система

Середовищем існування людини, утвореним людством протягом розвитку цивілізації, є суспільство. Сучасне суспільство має розвинений склад продуктивних сил (техніку, технології, що забезпечують виробництво), політичну систему управління, систему правової регуляції суспільних відносин, мораль, систему освіти, охорони здоров'я, підтримки окремих незахищених груп населення тощо. Суспільство зі своєю матеріальною та духовною культурою протистоїть природному середовищу, тому що має власні (соціально-історичні) закони існування та розвитку. Водночас воно не здатне існувати без природи. Закони природи впливають на буття суспільства як зміненої, трансформованої частини природи, продукту планетарного розвитку.

Сукупність людей, які водночас живуть в суспільстві і власною діяльністю підтримують його існування, у сучасних суспільствознавчих науках прийнято називати соціумом (від. лат. socius – спільний, сполучений). При цьому треба звернути увагу на те, що слова “соціум” в латинській мові не було. Проте вживався іменник societas, що означав спільноту, спілкування, співпрацю, спілку, товариство. Відповідно у європейських мовах вживається похідне від латини society. Сучасне “соціум” є новоутворенням, що увійшло до наукового термінологічного словника у ХХ столітті і віддзеркалило у своїх семах здобутки новітнього системного підходу у суспільствознавстві.

Носії буденної свідомості, які віддзеркалюють мовно-мисленневий рівень засобів масової інформації, і досі впевнено використовують лексему “суспільство”, але практично не вживають слово “соціум”.

Соціальність успадкована людиною від її тваринних предків. Зв'язки, що утворюються у загальній життєдіяльності, формують первинні етноси (роди, племена). Розвиток ускладнених форм трудової діяльності є причиною розшарування людської спільноти на професійні групи. Це відбулося ще у добу пізнього первинного ладу. У добу накопичення багатства (доба пізнього первинного ладу та раннього рабовласництва) відбувається розшарування суспільства на соціально-економічні угруповання – класи.

Отже, соціум є колективним утворювачем суспільства, сполученим суб'єктом суспільної життєдіяльності. В жодному суспільстві соціум не є неподіленим. Члени соціуму поєднані різноманітними відносинами, зв'язками, стосунками. Деякі із цих зв'язків є очевидними, цілком зрозумілими кожному їх учаснику або сторонньому споглядачу (етнографу, соціологу). Із очевидними груповими зв'язками та відносинами (професійними, сімейними, родинними, сусідськими, товариськими) конкурують неочевидні (соціально-стратифікаційні, морально-психологічні). Безліч соціальних зв'язків є неусвідомлюваними

або непізнаними, недостатньо вивченими навіть на рівні сучасного наукового суспільствознавства та людинознавства. Буття соціуму визначається законами та закономірностями існування окремих груп, що до нього належать, їх комунікацій, взаємодій та суперечок.

Сучасний соціум є продуктом багатотисячолітнього розвитку соціальних відносин. Ми живемо у стратифікованому суспільстві, де кожна людина належить водночас до багатьох соціальних та культурних груп: расової, етнічної, професійної, соціально-економічної, отримує освіту, кваліфікацію, робоче місце тощо. Також ми є членам сім'ї, родини, беремо шлюб, народжуємо дітей.

Суспільство ж є багаторівневою нелінійною (непередбачуваною) системою, яка існує водночас за законами об'єктивних (незалежних від людини) і суб'єктивних (людських, цілеспрямованих, свідомих) впливів з боку як природи, так і економіки, політики, права, моралі, комунікативної культури тощо. Буття суспільства є продуктом екологічних та біологічних, соціальних та культурних факторів. Така система сповнена багатьох протилежностей та протиріч. У незбалансованому стані (стані протиріччя) перебувають потреби людства та природні ресурси, потреби різних соціально-економічних класів, які намагаються використати один одного для досягнення власних інтересів, потреби окремих особистостей та мікрогруп, до яких вони належать.

В усі історичні часи існування людини в суспільстві було сповнено проблем та протиріч. Більшість протиріч були і є загрозливими для благополуччя людини. Чи буде життя благополучним, чи ні – це залежить від багатьох передумов та обставин, про більшість з яких пересічна людина навіть не здогадується.

Найкраще за все людина розуміє незворотність дії природних стихій, особливо у тих географічних регіонах, де відбуваються землетруси, виверження вулканів, цунамі, тайфуни тощо. Природа завжди сповнює життя людини ризиками – ймовірністю випадкового неблагополуччя, того, що не очікувано відбудеться “щось погане”. Але не кожний усвідомлює, що у суспільстві є загрозливими не тільки природні стихії, а й різноманіття факторів, утворених самим соціумом. Це розмаїті, “соціогенні” за своїм походженням економічні, технічні, екологічні, політичні, правові, комунікативні, культурні явища, котрі за якихось обставин надбають руйнуючого впливу на життєдіяльність як соціуму, так і окремого індивіда.

Існування людини завжди було і є сповненим не тільки “природних”, але й “соціальних”, соціогенних ризиків. Не тільки благополуччя у житті, а й простий факт продовження життя до якійсь “бажаної” або “розумної” межі, незалежно від його “якості”, є для кожній людини у будь-якому віці ті в будь-якому соціальному стані тільки ймовірним, але ніким і нічим не гарантованим. У сучасному суспільстві не стало а ні менше проблем, а ні менше ризиків буття.

2.4. Людина як суб'єкт соціальної та культурної діяльності . “Homo politicon”, “Homo Moralis”, & “Homo Fabilis” в концептуальному апараті технологій соціокультурної діяльності

Для того щоб точніше відповісти на питання, “хто ж така людина”, частиш за все робляться спроби визначити її “докорінну” *сутність*. Це, у свою чергу, вимагає відповіді на багато різних питань: на що вона здатна як *жива істота*, які *якісні властивості* відрізняють її від інших живих істот, яка *мета* існування такої загадкової, “якісно іншої” істоти у Всесвіті.

Розмаїття форм та проявів людської індивідуальності утворюють сферу активного ставлення людини до світу. У цих своїх проявах кожна людина змінює існування соціуму, елементи культури, що йому належать, а також й природне середовище. У людській активності виявляється претензивність людини, її спрямованість на конкретні, цікаві саме для неї соціальні явища, предмети культури та об'єкти природи.

Проблема справжнього та несправжнього буття людини обговорюється протягом тисячоліть. Смысл цієї проблеми полягає у тому, що, мовби, якщо в життєдіяльності людини реалізується її докорінна сутність, то вона щаслива, або просто задоволена. Якщо в соціумі відсутня фізична та політична свобода особистості, мають місце примусові форми праці, обмеження можливості розвитку, творчості, то його громадяни не зазнають ні щастя, ні простого відчуття задоволення власним життям.

Але, для того щоб точно відповісти на питання, чи щаслива людина з об'єктивного погляду, треба визначити, у чому ж полягає її “докорінна” сутність, тобто яка мета її існування у Всесвіті та в соціальному середовищі.

Теоретики минулих часів убачали докорінну сутність людини у самих різних її якісних особливостях: у подібності до тварини (“людина є тварина, яка не має пір'я та шерсті, та працює, Homo Zoologicus” – погляд кінчних філософів доби античності); у політичній діяльності, тобто участі в самоорганізації соціуму (“людина є Homo Politicon” – концепція доби розквіту полісної системи у Стародавній Греції, Аристотель); у розумній, пізнавальній діяльності (“людина є Homo Sapiens” – думка доби розквіту класичної античної культури); у вірі в Бога (“людина є Homo Religarus” – стандартна ідеологема будь-якої релігійної системи, пануюча в Європі у добу Середньовіччя та у Новий час); в праці та економічній виробничій діяльності (“людина є Homo Economicus” – визначення класичних політичних економістів кінця XVIII – початку XIX століття).

В добу розквіту біоантропологічного знання (розвиток етнографії та етнології, різних варіантів еволюційних теорій, популяризація теорії походження видів Ч. Дарвіна, становлення палеоантропології у кінці XIX

– початку ХХ століття) оновилися концепції біологічних витоків людства та визначення людини як біологічної істоти з розвинутими інтелектуальними здібностями (*Homo Biologicus*).

Людина є суб'єктом, який власноруч творить своє буття. В якомусь сенсі людина є тілесно-духовною одиницею, мимоволі закинутою в простір власного існування. Життя окремого індивіда у світі є, перш за все, індивідуальним процесом біологічного існування. На природні процеси освоєння середовища, задані “за фактом” мимовільного приходу у цей світ, нашаровуються соціокультурні духовно-практичні способи активної поведінки, з яких і складається процес життєдіяльності. Індивід навчається формам і технікам лінгвістичної, пізнавальної, трудової, технічної, естетичної, моральної, політичної, релігійної, правової діяльності. У індивідуальному житті формується складна багатопорядкова система безпосередніх та опосередкованих зв'язків людини зі світом.

Людина є єдиною твариною у біологічній природі нашої планети, яка ніколи сповна не віддається почуттю задоволення від того, що тільки що надбала. Про характер людської життєдіяльності можна сказати і так: людська натура мовби побоюється нудьги. У ній є власний внутрішній двигун, що вимагає постійно шукати для себе нових сфер і завдань діяльності.

Паремія

“...У біологічній та утилітарній людині міститься інша, марнотратна та спортивна, яка, замість того, щоб спростити себе життя, користуючись тим, що є, ускладнює її, замінюючи безтурботне буття світу на безпокіjne буття проблем”. **(Х. Ортега-і-Гассет. “Тема нашого часу”)**

Особливою властивістю людини є її творчий потенціал. Саме ексклюзивне прагнення до творчості є передумовою утворення знарядь праці, технологій виробництва матеріальних та духовних продуктів. Завдяки власним творчим прагненням людина на початку історії цивілізації перейшла від тваринних способів задоволення власних потреб до культурних. Основою цивілізації людства є матеріальна культура – сукупність знарядь праці та технологій труда. Суб'єктом утворення матеріальної культури та її носієм є суспільна людина; осередком утворення, закріплення, передачі та прогресу матеріальної культури є соціокультурне середовище. “*Homo Fabilis*” (“Людина вміла”) – це палеоантропологічний термін, яким позначений один з типів антропоїдів, які жили задовго до “*Homo Sapiens*”, але вже були здатні до виробництва знарядь праці. Сучасну людину також інколи метафорично називають “*Homo Fabilis*” – не для того, щоб змінити її біологічну таксономічну назву, а щоб підкреслити її практичну вмільість, відданість праці, творчості, винахідництву тощо.

На відміну від зоологічних біоценозів, соціум є суб'єктом історичного утворення господарчо-економічної (матеріально-культурної), політичної, правової (соціально-організаційної) та духовно-культурної підсистем свого існування. Внаслідок майже неусвідомлюваного історичного розвитку підсистеми суспільної господарчо-економічної, політичної, правової, та духовно-культурної життєдіяльності надбають відносної незалежності. Вони отримують власні траєкторії руху, їх внутрішні закони майже не усвідомлюються та не контролюються людиною. Саме вони перетворюються на активні рушійні сили, які керують соціумом. Їх закони є внутрішнім змістом та сутністю життєдіяльності соціуму.

Суспільство є утворювачем політичних відносин та політичної системи управління. Ще Аристотелю належало визначення сутності людства як "Homo Politicon" – "Людини політичної". Сучасна людина – громадянин, патріот, захисник вітчизни, суб'єкт різноманітних форм політичної діяльності.

Тільки у суспільстві існує також і духовна культура: вербальна мова та сукупність форм людської невербальної комунікації, мистецтво, релігія, мораль, наука. Тому назви "Homo Moralis" ("Людина моральна"), "Homo Aestesis" ("Людина, що відчуває красу"), "Homo Religaris" ("Людина релігійна") є завжди правильними. І скільки б їх не було, їх недостатньо, щоб розкрити багатогранність людського самовиявлення у соціокультурній та екокультурній діяльності.

Людська життєдіяльність є продуктом активної самореалізації індивіда, втіленням людської індивідуальності в предметній матеріальній та духовній діяльності. Індивідуальність, як сукупність неповторних суб'єктивних духовних та практичних інтенцій, що спрямовані на довкілля та на себе, реалізується в життєвої позиції, в образі та стилі життя індивіда.

Розмаїття суб'єктивних активних духовних та практичних взаємозв'язків людини зі світом утворюють індивідуальне *світовідношення*. Феномен світовідношення, його соціокультурний зміст та єдність з пов'язаними феноменами світогляду, світосприйняття, світовідчуття, світорозуміння, світоспоглядання є об'єктом дослідження культурології, філософії культури, філософської антропології, психології особистості та соціальної психології. У галузі вивчення соціокультурної діяльності поняття світовідношення є плідним методологічним концептом для позначення сукупності індивідуальних життєвих програм та практик самореалізації особи.

Світовідношення як сукупність ідеальних образів та практичних дій та вчинків, яки мають спрямованість "людина-світ" найбільш повно і точно відображує зміст та характер неповторної людської індивідуальності. У сфері світовідношення полягають єдність та протилежності індивідуального та соціального. У сфері світовідношення

полягає чисельні причини утворення ризиків індивідуального існування. Технології соціокультурної діяльності формуючого, профілактичного, компенсаційного змісту (релігійні, громадянсько-виховні, політично-виховні, спортивно-виховні, соціально-педагогічні, що є складовими соціально-політичних проєктів тощо завжди спрямовані на віддзеркалення, трансформацію, оновлення існуючих індивідуальних та соціальних форм світовідношення у їх духовних та практичних, зовнішніх та внутрішніх проявах.

Відтак, людина є багаторівневою істотою – водночас біологічною, соціальною та культурною; такою, що навчається, та такою, що працює. Таке життя сповнене складнощів, перемог та поразок. Економічні, політичні, соціокультурні ризики людської життєдіяльності ще більш різноманітні, ніж біологічні та екологічні. Сама ж людина, як істота претензивна та екзистенційно незадоволена, сповнена багатьох протиріч у проявах власній соціальної та культурної сутності. Незбалансованість, нестабільність у існуванні кожного окремого індивіда, де біологічне переважає над культурним та соціальним, є його позитивним супутником.

Паремія

"Людина є... істотою багатоповерховою". (**М. О. Бердяєв. "Самопізнання"**)

Паремія

"Людська дійсність така ж різноманітна, як і розмаїті визначення людської сутності та людські діяльності". (**К. Маркс. "Економічно-філософські рукописи 1844 р."**)

Людина є відокремленим індивідом, найменшим елементом соціуму. Соціум є синергійним поєднанням індивідів, результатом їх взаємодії та сумісного існування. Взаємодія людини та соціуму є водночас необхідною умовою їх існування і самим його змістом. Соціум утворюється як продукт комунікації та практичної діяльності індивідів. Індивід формується в межах соціуму, і для власного розвитку і підтримки свого існування користується його матеріальними ресурсами, духовними силами, знаннями, навчається технологіям діяльності. Підтримка існування соціуму, його розвиток, якісні зміни забезпечуються діяльністю індивідів. Немає "зайвих" або "непотрібних" соціуму індивідів. Форма життєдіяльності соціуму на конкретному ступені його існування та якість його існування є сукупним вкладом діяльності усіх індивідів, які жили у ньому колись, так і тих, які живуть і діють сьогодні.

Форма життєдіяльності людської спільноти є зовнішнім показником життя соціуму. Це сукупність багатьох факторів: продуктивних сил та виробничих відносин, наявність чи відсутність держави, одна чи кілька

правлячих партій, запропонованість державної ідеології чи плюралізм партійно-ідеологічних орієнтацій, активність релігійних конфесій та церкви або їх пригніченість, державні або недержавні форми виховання та отримання освіти тощо. Форма життєдіяльності соціуму характеризується тим, як організовані взаємодії людей в основних процесах їхнього співіснування: кім та як управляються, хто очолює спільноту, кому належить політична та економічна влада, якими засобами забезпечуються матеріальні потреби соціуму, які види трудової діяльності та технології прийняті, які існують професії, як розподіляються матеріальні та духовні блага, чи розшарована спільнота за ознаками наявності влади та багатства, як організовані процеси виховання та навчання, як організований побут, дозвілля, чи розквітають або пригнічуються мистецтво, релігія, наука. Оскільки форма життєдіяльності соціуму утворюється історично, то мало залежить від волі та бажання кожної окремої людини. Змістом цих зовнішніх, “оформлюючих” елементів повсякдення соціуму є його життя: народження та соціалізація нових поколінь, утворення технологій праці, технічні винаходи, здобутки пізнання та мистецтва. Змістовим елементом повсякденного буття є утворення моральних та правових норм, законів тощо, без яких неможлива регуляція життя. Дуже складним є їх закріплення та привчання до них громади.

Але на кожному історичному ступені розвитку цивілізації людство намагається підвищити рівень свого свідомого, цілеспрямованого, організованого, керованого впливу на власне існування. У 90-ті рр. ХХ століття ООН розроблений “Індекс розвитку людського потенціалу”, який складається з трьох компонентів: досягнення довгого та здорового життя; отримання знань; отримання доступу до економічних ресурсів. Зрозуміло, що у цьому “Індексі” віддзеркалені не усі аспекти людської суттєвої багатопереховості. Але здоров’я, освіта та робоче місце є основними умовами життя. У пошуках умов для задоволення цих основних потреб сучасний індивід багаторазово змінює свою соціальну та культурну належність протягом життя.

Найкраще за все людина розуміє незворотність дії природних стихій, особливо у тих географічних регіонах, де відбуваються землетруси, виверження вулканів, цунамі, тайфуни тощо. Природа завжди сповнює життя людини ризиками – ймовірністю випадкового неблагополуччя, того, що не очікувано відбудеться “щось погане”. Але не кожний усвідомлює, що у суспільстві є загрозливими не тільки природні стихії, а й різноманіття факторів, утворених самим соціумом. Це розмаїті, “соціогенні” за своїм походженням економічні, технічні, екологічні, політичні, правові, комунікативні, культурні явища, котрі за якихось обставин надбають руйнуючого впливу на життєдіяльність як соціуму, так і окремого індивіда.

Існування людини завжди було і є сповненим не тільки “природних”, але й “соціальних”, соціогенних ризиків. Не тільки благополуччя у житті, а й простий факт продовження життя до якоїсь “бажаної” або “розумної” межі, незалежно від його “якості”, є для кожній людини у будь-якому віці ті в будь-якому соціальному стані тільки ймовірним, але ніким і нічим не гарантованим. У сучасному суспільстві не стало а ні менше проблем, а ні менше ризиків буття.

2.5. Взаємодії людини та соціуму як об’єкт соціокультурного проектування

Проблема незадовільної якості буття соціуму та неякісного індивіда, який живе у недосконалому суспільстві, пошуку шляхів для зміни існування, образи іншого, “нового” соціуму та “нової” людини відображується в міфологічному мисленні (міф про “золотий вік людства”), в релігійних уявленнях, а пізніше, буквально з самого початку розвитку теоретичного мислення, постає предметом розгляду багатьох наук.

Проблеми взаємодії людини та соціуму, розпочинаючи з античних часів, вивчаються історією, соціальною філософією, філософією історії, етикою, правознавством. У ХІХ столітті до них приєднуються біологічна та філософська антропологія, культурологія, етнографія, етнологія, економіка та політична економія, соціологія. У ХХ столітті розвивається глибоко диференційований комплекс економічних, культурологічних, соціологічних дисциплін. Особливого значення набувають соціальна психологія та похідні від неї дисципліни – економічна психологія, теорія менеджменту, маркетинг, конфліктологія. Ряд авторів наголошує на необхідності утворення соціальної антропології сучасного людства. Сьогодні вже ведеться про розвиток економічної антропології, екологічної антропології, релігійної антропології, бізнес-антропології тощо. Вагомий внесок в дослідження співіснування соціуму та людства вноситься соціальною екологією, екологією людини. Новими науковими дисциплінами, які інтегрують у собі здобутки соціогуманітарних, природничих та точних дисциплін, є теорія соціальної комунікації та теорія соціокультурної регуляції.

Увесь цей обширний комплекс наукового знання підтримується лише одним генеральним завданням: максимально поглибити знання про взаємодії людини та соціуму, закони їх співіснування, їх зіткнення та шляхи вдосконалення.

Підвищення матеріального добробуту, зміни політичного устрою, розвиток комунікаційних систем суспільства зазвичай не підвищує рівень задоволеності якістю життя. Навпаки: розвиток рівня освіченості громадян сприяє концентрації уваги на проблемах правового,

морального, духовного існування. Але далеко не завжди авторами сучасних теорій та проектів усвідомлюється, що якісне існування соціуму вимагає “якісної” людини не в “технічному” вимірі, а у вимірі її людяності.

З цього погляду на проблему найбільш важливе місце в комплексі соціокультурного знання займають формуючі соціокультурні концепції та стратегії та технології.

Якщо би соціум не складався із живих індивідів, які не завжди достатньо розумні, проте майже необмежені у своїй емоційності та пристрасності, він був би набагато більш зрівноваженим, довготривалим, стабільним. Цілком природно, що емоційність та пристрасність кожної людини перш за все проявляється у ставленні до свого індивідуального соціального існування. Як тільки людство надбало трохи інтелекту, воно почало оцінювати якість свого життя. І його оцінки частини за все мали негативний характер. На тлі більш чи менш усвідомлених та систематизованих висловлювань про незадоволеність якістю соціального буття розвиваються різноманітні критичні та утопічні соціальні проекти його реконструкції, перебудови.

Водночас об'єктом оцінювання постає окремий індивід, який розглядається з погляду запитів соціуму. Інтелектуали усіх історичних часів, розглядаючи свого сучасника, дуже часто бачили в нього дефіцит розуму, порядності, доброзичливості, моральності тощо. Нерадісні думки про майже нестерпну недосконалість людини перетворювалися на проекти її добровільного або примусового перевиховання – соціокультурні проекти, які завжди орієнтовані на завдання духовного переконання, привчання к іншим моральним нормам життя, навчання корисним видам соціально-організаційної та трудової діяльності.

Соціально-реконструктивні та соціокультурні проекти зазвичай містять у собі нове знання про соціум та людину, а також концепції інноваційної практичної соціальної діяльності. Такі концепції інколи розвиваються до масштабів цілісної соціальної або соціокультурної технології. У сучасній термінології прийнято поєднання знання та концепцій або технологій корисної з погляду людини та суспільства діяльності, спрямованої на вирішення актуальної життєвої проблеми, називати компетенцією. Дійсно, утворювачів соціальних та соціокультурних проектів в усі часи надихало сподівання, що людство здатне свідомо та цілеспрямовано утворити та оволодіти новими компетенціями кращої організації власної життєдіяльності.

Сучасне наукове поняття про якість життя соціуму включає у себе уявлення про об'єктивні фактори (рівень матеріальної забезпеченості, сприяння збереженню здоров'я, особливості екологічного середовища, розвиток систем масової комунікації, доступність закладів культури, освіти тощо), а також і про суб'єктивні показники (оцінка індивідами свого існування, судження громадської думки, відчуття задоволеності своїм життям у тієї чи іншої людської спільноти і у кожного окремого індивіда).

Оскільки визначення якості життя соціуму є оціночним, то на нього впливають й показники індивідуального існування: свобода переміщення у географічному (державному або міжнародному просторі), свобода волі, гарантованість інших політичних прав особи, свобода вибору форм культурної організації свого життя, можливості професійного розвитку, самореалізації, підвищення соціального статусу тощо.

Термін “якість життя” вживається як комплексне та міждисциплінарне поняття, але його тлумачення у різних авторів завжди пов’язане зі специфікою конкретних суспільствознавчих та гуманітарних проблем. Відтак, на сьогодні його теоретичний та практичний зміст осмислюється як надзвичайно широкий, внаслідок цього немає його загальноприйнятого і однозначного визначення. Крім поняття “якість життя”, у сучасній науці для оцінювання якості життєдіяльності суспільства в цілому і людської спільноти, яка є суб’єктом суспільного життя, використаний ряд інших понять та вимірювальних методологій: “Міжнародний індекс щастя”, “Індекс розвитку людського потенціалу”. Існує навіть показник “Валове національне щастя”.

Буття людини у соціокультурному середовищі є проблемним простором, у якому розквітають різноманітні спроби його зрозуміння, роз’яснення, перебудови, покращання або припинення тощо. Серед художніх, релігійних, наукових наративів, концепцій та проектів, у яких віддзеркалюються ризики та протиріччя соціокультурного буття людства, відомі міфологічні та релігійні фантазії, політичні утопії, соціально-педагогічні технології, соціально-культурологічні проекти.

Утворити відокремлену наукову дисципліну, яка б поєднувала у собі основні уявлення філософського, соціально-гуманітарного, природничонаукового тощо знання про людину, у якому людина була би і основним об’єктом вивчення, і вихідним критерієм для оцінювання явищ і процесів, що відбуваються у системі “людина-соціум”, мріяло багато теоретиків ХХ століття. Такої дисципліни на сьогодні не існує.

Але опанувати теоретичними уявленнями про закономірності життєдіяльності сучасної людини у соціумі та механізми утворення ризиків соціального та індивідуального буття повинен кожній фахівець, який отримує вищу освіту з менеджменту соціокультурної діяльності. Показником його професійної компетентності є вміння орієнтуватися на використання сучасних соціально-антропологічних та соціально-культурних знань у сфері практичної розробки інноваційних соціокультурних технологій подолання ризиків у основних сферах життєдіяльності різних груп населення.

Рекомендована література до розділу

1. Алексеева М. Ю., Аршинов В. И., Чеклесов В. В. “Технолюди” против “постлюдей”: NBICS-революция и будущее человека / М.Ю. Алексеева, В. И. Аршинов, В. В. Чеклесов // Вопросы философии, 20013. – № 3. – С. 12 – 22.

2. Бердяев Н. А. Самопознание / Н. А. Бердяев . – М.: Международные отношения, 1990. – 336 с.
3. Артюхов И. В. Новые технологии и продолжение эволюции человека ? Трансгуманистический проект будущего / И. В. Артюхов. – М.: Изд-во ЛКИ / URSS, 2008. – 320 с.
4. Борисковский П. И. Древнейшее прошлое человечества / П. И. Борисковский. – М.: Наука, 1980. – 240 с.
5. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 304 с.
6. Глазко В. И., Чешко В.Ф. “Опасное знание” в “обществе риска” (век генетики и биотехнологий) : монография / В. И. Глазко, В. Ф. Чешко. – Харьков: ИД “ИНЖЕК”, 2007. – 544 с.
7. Гомілко О. Є. Метафізика тілесності: концепт тіла у філософському дискурсі / О. Є. Гомілко. – К. : Наукова думка, 2001. – 340с. – Бібліогр.: с. 331– 339.
8. Гомілко О.Є. Тілесна грамотність у вимірі людської свободи / О. Є. Гомілко // Філософсько-антропологічні студії-2003 . – К.: Стилос, 2005. – С. 114–123.
9. Гомілко О.Є. Феміністична версія тілесності в сучасній думці / О. Є. Гомілко // Sententiae. – 2006. – № 1 – С. 169 – 177.
10. Горак Г. І. Смысл життя, безсмертя душі і доля людини / Г. І. Горак // Філософсько-антропологічні читання. – К.: Інститут філософії НАН України, 1996. – С. 47– 57.
11. Грехэм Л. Р. Естествознание, философия и науки о человеческом поведении в Советском Союзе: Пер. с англ. / Л. Р. Грехем. – М.: Политиздат, 1991. – 480 с.
12. Дондюк А. Багатомірність людського буття та сутність людини / А. Дондюк // Філософія. Світ людини. – К.: Стилос, 1999. – 310 с. – С. 89 – 103.
13. Дондюк А., Шалашенко Г. Філософська антропологія та спеціальні науки про людину / А. Дондюк, Г. Шалашенко // Філософія. Світ людини. – К.: Стилос, 1999. – 310 с. – С. 56 – 70.
14. Дубровский Д. И. Информация, сознание, мозг / Д. И. Дубровский. – М.: Высшая школа, 1980. – 286 с.
15. Дубровский Д. И. Проблема идеального / Д. И. Дубровский. – М.: Мысль, 1983. – 228с.
16. Ермоленко А. Н. Этика ответственности и социальное бытие человека / А. Н. Ермоленко. – К. : Наукова думка, 1994. – 200 с.
17. Етнос и соціум / Б. В. Потапов, В. А. Піддубній, Л. Є. Шкляр та ін. : К. Наукова думка, 1993. – 172 с.
18. Загороднюк В. П. Людина як істота, котра трансцендує. Антропологічні та соціально-культурні виміри наукового пізнання. Розмаїття образів мови. Мова як домівка буття. Мова і дискурс: ущербність новоязу / В. П. Загороднюк // Філософія. Світ людини. – К.: Стилос, 1999. – 310 с. – С. 223 – 239, 265 – 289.
19. Зейгарник Б. В. Патопсихология / Б. В. Зейгарник. – М.: Изд. МГУ, 1986. – 287 с.
20. Иванченко В. А., Иванченко А. М., Иванченко Т. П. Сверхздоровье и успех в бизнесе для каждого / В. А. Иванченко . – СПб.: АО “Комплект”, 1994. – 262 с.
21. Ильенков Э. В. Психика человека под “лупой времени” / Э. В. Ильенков.– [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ihtik.lib.ru/philosbook_22dec2006/philosbook_22dec2006_2724.rar
22. Концепція екологічної освіти в Україні. – Колегія Міністерства освіти і науки України. – № 13/6 – 19 від 20.12.2001. – Електронний документ. – [Режим доступу]: <http://www.osvita.irpin.com/viddil/v5/d33.htm>
23. Ларцев В. С. Социальные и культурные детерминанты формирования личности / В. С. Ларцев. – К.: Принт-Экспресс, 2002.– 430 с.
24. Ларцев В.С. Онтология формирования и проявления социокультурного генотипа человечества. – К.: КВИАУ, 1991.– 175 с.

25. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность. Изд. 2-е. / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.
26. Малахов В. А. Культура и человеческая целостность / В. А. Малахов. – К.: Наукова думка, 1984. – 119 с.
27. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 г. / Карл Маркс . – К. Маркс., Ф. Энгельс. Из ранних произведений. – М.: Госполитиздат, 1956. – 689 с. – С. 517 – 642.
28. Миллер Дж., Галантер Е., Прибрам К. Программы и структура поведения. Подробное описание модели Т-О-Т-Е / Дж. Миллер, Е. Галантер, К. Прибрам. – М.: ИВЦ “Маркетинг”, 2000. – 227 с.
29. Моисеев Н. Н. Современный рационализм и мировоззренческие парадигмы / Н. Н. Моисеев // Высшее образование Украины. – 1994. – № 3. – С. 135 – 152.
30. Момджян К. Х. Универсальные потребности и родовая сущность человека / К. Х. Момджян // Вопросы философии. – 2015. – № 1. – С. 3 – 15.
31. Морен Э. Дух и мозг // Современная наука: познание человека / Э. Морен. – М.: Наука, 1988. – С. 63 – 92.
32. Ортега-и Гассет Х. Тема нашего времени / Хозе Ортега-и-Гассет. – Самосознание европейской культуры XX в. – М.: Политиздат, 1991. – 366 с.
33. Парсонс Т. О социальных системах / Т. Парсонс; под ред. В. Ф.Чесноковой, С. А. Белановского; пер с англ. Е.Молодцовой и др. – М.:Академ. Проект, 2002. – 831 с.
34. Прибрам К. Языки мозга. Экспериментальные парадоксы и принципы нейрофизиологии / К. Прибрам. – М.: Прогресс, 1975. – 464 с.
35. Пролеев С. В. Духовность и бытие человека / С. В. Пролеев. – К.: Наукова думка, 1992. – 110 с.
36. Пролеев С.В. Энциклопедия пороков: оправдание изъянов и слабостей человеческой природы / С. В. Пролеев. – К.: Наукова думка, 1996. – 240 с.
37. Спиркин А. Г. Человек / А. Г. Спиркин // Философский энциклопедический словарь. / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев и др. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
38. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
39. Фромм Э. Бегство от свободы / Эрих Фромм. – М.: Флинта : Моск. психол. – соц. ин-т : Прогресс, 2006. – 246 с.
40. Шарден Тейяр де. Феномен человека / Тейяр де Шарден. – М.: Наука, 1987. – 240 с.

РОЗДІЛ 3. КУЛЬТУРА: КОГНІТИВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОНЯТІЙНОГО АПАРАТУ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

3.1. Зрозуміння культури як феномену, як категорії, як лексеми і як поняття

Провідними складовими понятійного апарату, що є засадою професійного знання у галузі менеджменту соціокультурної діяльності, є такі поняття, як “культура”, “види культури”, “типи культури”, “форми культури”, “культурна діяльність”, “соціокультурна діяльність”, “культурне виробництво”, “технології соціокультурної діяльності”, “менеджмент” тощо. Специфіка фахових завдань визначає особливості підходів до розробки та викладення основних понять, з яких складається система професійного культурологічного знання.

При розробці будь-якого навчального курсу культурологічного змісту, є необхідність розкриття поняття “культура”. Це поняття є вихідним, яким повинні оволодіти фахівці з менеджменту соціокультурної діяльності. Водночас воно є складним, багатозначущим. Має довгу історію свого становлення та розвитку. Внаслідок цього ґрунтовним є багаторазове розкриття цього поняття у пов’язаних навчальних дисциплінах культурологічного змісту.

Специфіка фаху “менеджмент соціокультурної діяльності” вимагає від викладача при розкритті поняття “культура” орієнтованості на вирішення декількох когнітивних завдань.

По-перше, зрозуміння того факту, що ми у сфері культурологічного знання користуємося мовною одиницею (лексемою) “культура”, яка є дуже багатозначущою, нечіткою, необмеженою у своєму вжитку. Все це вимагає визнати, що вона не є науковим терміном. (Наукові терміни завжди обмежені у своїх значеннях і чітко формулюються у відповідності із законами формальної логіки). Тобто, коли ми використаємо слово “культура”, воно має безліч різних значень. Ці значення зазвичай визначені лише приблизно, на описовому рівні. Ця обставина обумовлює складнощі взаєморозуміння між різними авторами, теоретичні суперечки, утруднення у навчанні студентів.

По-друге, лексема “культура” означає якісно різні, далекі одна від одної, нетотожні речі. Чи можна однозначно і коректно відповісти на питання: що ми називаємо культурою? Ймовірно що хтось, трохи подумавши, сформулює таку відповідь: що ми тільки цим словом ні називаємо! Із цього слідує висновок, що саме питання “Що ми називаємо культурою?” є некоректним з логічного погляду. Необмеженість, багатозначущість лексеми “культура” вимагає багатьох уточнень та

формулювання якихось спеціальних правил її використання у науковому вжитку.

Ужиток будь-якої лексеми у якості наукової розпочинається з буденного її вживання. Отже, спробуйте відповісти на таке питання: у яких буденних мовленнєвих ситуаціях ми використовуємо слово “культура”?

Звичними словосполученнями є “духовна культура”, “матеріальна культура”, “культура історичної епохи”, “культура етносу”, “культура особистості”, “моральна культура”, “культура праці”, “культура побуту”, “культура спілкування”, “екологічна культура”, “професійна культура” тощо. Власне кажучи, неможливо вичерпати перелік таких словосполучень. Цім тільки підтверджується широта, необмеженість змісту цього слова.

Для його змістовного аналізу та виділення тих його форм ужитку, у яких воно надбає статусу наукового терміна або наближується до того, щоб постати терміном у деяких галузях пізнання, треба розробляти спеціальні логічні та методологічні підходи.

Першим логічним кроком аналізу у даному випадку є виділення об’єктивних і суб’єктивних аспектів у змісті цікавої для нас лексеми. (Власне кажучи, кожне узагальнююче слово має зміст об’єктивний і суб’єктивний, тому що означає реальні речі і водночас їх віддзеркалення людиною).

У своєму *об’єктивному змісті* лексема “культура” означає створені людством *культурні цінності*. У реальному здійсненні культурою є сукупність існуючих реально матеріальних та ментальних феноменів, утворених людською фізичною та інтелектуальною працею, творчістю, винахідливістю, фантазією тощо. Субстанція культури, її “тіло” утворено множиною історично накопичених предметів, продуктів діяльності, призначених задовольняти людські потреби. У цьому значенні “культурне” як штучне, “додане людиною до природи”, “надбудоване людиною над природою” протистоїть “природному” як невиробленому людиною. У даному випадку лексема “культура” означає особливу *категорію* (від давньогрецьк. “categoria” – рід, вид) речей, що об’єднуються провідною якісною ознакою: буди продуктом людської діяльності. Сукупність продуктів культури – нова по відношенню до природи, додана сфера суспільного буття, утворена людською творчістю.

У своєму *суб’єктивному змісті* лексема “культура” означає усі пройдені людством *ступені пізнання* категорії культури та *поняття* культури. Сукупність історично накопичених людством уявлень, визначень, знань про різноманітні об’єктивні феномени культури узагальнюються у *понятті* культури.

Категорія культури у сучасній буденній та науковій свідомості означає усю сукупність предметів, явищ, феноменів, що утворені

людством у процесі його розвитку та закріплені у життєдіяльності соціумів. Більшість феноменів культури за своєю функціональною значущістю є корисними, тобто здатними задовольняти деякі потреби суспільства. Кожний тип суспільства та ступінь його розвитку утворює власну сукупність форм культури. Тому їх корисність є відносною, пов'язаною з особливостями життя даного суспільства та тих соціумів, з яких воно складається. Значущість окремих феноменів культури, їх корисність, цінність є неодвічною.

Отже, головний висновок когнітивного змісту: слово (лексема, одиниця вербальної мови) “культура” фактично є омонімом. Воно віддзеркалює далеко нетотожні об'єктивні і суб'єктивні, онтологічні і гносеологічні явища. Розвиток професійних компетенцій фахівців в галузі менеджменту соціокультурної діяльності вимагає формування вміння розрізняти категорію культури та поняття культури.

Категорія (від давньогрецьк. *categoria* – рід, вид речей) культури об'єднує у собі сукупність об'єктивно існуючих феноменів, які є продуктами людської діяльності. Об'єктивність феноменів культури обумовлює їх обмеженість, кінцевість: їх можна описати, розглянути. Сукупність феноменів культури (технологій та процесів культурної діяльності, її різноманітних продуктів, або артефактів¹) мають *онтологічний* (від давньогрецьк. *ta ontos* – буття, те, що існує) характер. На підставі пізнання відокремлених категорій культури та їх узагальнення утворюється поняття культури. У даному випадку термін “поняття культури” означає загальну назву, надану усій сукупності феноменів культури внаслідок наявності у них споріднених властивостей.

Фахівцям корисним було б також розрізняти “поняття культури” (узагальнююча форма раціонального мислення) і “поняття *про* культуру” (сукупність слабо впорядкованих, переважно буденних, уявлень про об'єкт пізнання). (З логіко-гносеологічного погляду, правильними є такі форми висловлювання: “Філософія та культурологія користуються узагальнюючим поняттям культури. Поняття культури в картині світу доповнюється поняттями природи та суспільства”; “Внаслідок недостатнього рівню культурологічного знання ми маємо складні, суперечливі поняття про культуру”).

В “Сучасному тлумачному словнику української мови” [19,701] розрізняються два значення слова “поняття”. У першому значенні поняття – це “одна із форм мислення, результат узагальнення суттєвих

¹Артефакт – буквально: продукт людської діяльності. Це науковий термін, сучасний неологізм, утворений з використанням латини (*artefactum*, от лат. *ars, artis* – ремесло, заняття, мистецтво, наука; *factum* – зроблене, діяння, дія, вчинок, подія, факт). У останні десятиліття у культурології та у деяких інших галузях знання утворилася традиція називати артефактом будь-який штучно створений об'єкт.

ознак об'єкта дійсності". У такому значенні слово "поняття" вживається у контекстах суто логічного змісту, як спеціальний логічний термін, де протиставляється судженню та умовиводу.

В інших смислових контекстах, переважно гносеологічного та наукознавчого змісту, слово "поняття" має значення "розуміння і сприйняття, що сформувався на основі якихось відомостей і є прийнятним у певній сфері застосування (науки, фахового досвіду, галузі діяльності і т. ін.). Такий зміст слова "поняття" відділяє та протиставляє його іншим формам пізнавальної діяльності: відчуттю, сприйманню, уявленню, у яких переважають чуттєві психофізіологічні компоненти. У такому значенні слово "поняття" вживається у контекстах гносеологічного, психологічного, педагогічного змісту, як спеціальний філософський та психологічний термін, Поняття є формою раціонального пізнання, яке утворюється на підґрунті синтезу форм чуттєвого пізнання.

Отже, у контекстах, пов'язаних з дослідженням розвитку та функціонування процесів пізнання термін "поняття культури" має суто *гносеологічний* зміст, оскільки означає сукупність результатів культурологічного пізнання. Воно об'єднує у собі розмаїття суб'єктивно розроблених та обґрунтованих різними авторами протягом декількох століть несумісних визначень сукупного штучного, неприродного середовища людської життєдіяльності. Саме суб'єктивність поняття культури обумовлює відсутність інтегрованих, загально визнаних спроб його розкриття.

3.2. Уявлення про історичний розвиток узагальнюючої лексики "культура"

Пізнання культури, її усвідомлення, з'ясування є результатом довгого шляху суспільного та індивідуального інтелектуального розвитку. Згідно відомому закону повторення філогенези та онтогенези, в розвитку інтелектуальних здатностей та форм розумової діяльності індивід повторює ті основні шаблі, по яким колись пройшло людство. Оскільки індивідуальне накопичення знань відбувається нерівномірно, учні, студенти, молоді фахівці, пересічні громадяни, що цікавляться питаннями культури, демонструють якісно різні рівні культурологічної освіченості. Фактично в сучасній суспільній свідомості успішно співіснують конкуруючі або доповнюючі одне одно рівні пізнання культурних феноменів. Серед осіб одного віку і рівного рівню освіти ми знаходимо носіїв почуттєво-емоційного, поверхневого і приблизного знайомства з культурою, які здатні вести розмову про культурні явища на інтуїтивному рівні; начитаних "знавців" культури, які насправді володіють буденними фрагментарними та частково узагальненими

уявленнями про цікаві культурні артефакти. Представники молодіжних та релігійних субкультур зазвичай є носіями міфологічних та конфесійно-інтерпретованих культурологічних уявлень; наукоподібних узагальнень. Теоретичні узагальнені та систематизовані уявлення про культурні артефакти, процеси, зв'язки, інститути, відносини тощо формуються у сфері наукової культурологічної освіти.

Розвиток професійних культурологічних знань у студентів відповідних напрямів навчання вимагає формування *історичного підходу* як провідної методологічної засади їх мислення. Усвідомлення об'єктивного процесу поступового становлення категорій культури на ранніх ступенях цивілізації, їх пізнання та віддзеркалення в мові є підґрунтям формування історичного погляду на сферу соціокультурної життєдіяльності суспільств та здатності конкретно її з'ясувати і схарактеризувати.

Узагальнюючої назви для сукупності феноменів культури у мові жодного цивілізованого народу не існувало навіть до 2 – 1 століття до нашої ери. Утворення такої узагальнюючої назви вимагає розвитку високого розвитку інтелекту, здатності до вищих щаблів абстрагування від конкретних речей та явищ і узагальнення їх властивостей. Підґрунтя греко-римської цивілізації стало засадою для такого якісного стрибка в пізнавальній діяльності людства та в оволодінні мовними засобами висловлювання свого життєвого та ментального досвіду.

Різноманітні форми існування культури віддзеркалені давніми греками у добу ранньої античності. Зафіксовані як окремі категорії об'єктивно існуючих речей і визначені мовними засобами (лексемами), вони постають складовими картини світу. Кожна пізнана та названа окремою лексемою категорія культури є ступенем пізнання світу.

Доба ранньої античності – це часи становлення міфологічної та донаукової картини світу. Ця доба співпадає з часами інтенсивного розвитку пізнавальної діяльності. Тобто ці тексти містять у собі докази того, що доба міфології – це водночас і доба інтенсивного пізнання культури. По-перше, на шляху культурного пізнання активним розумом виділяються окремі речі та узагальнюються як *категорії культури*. З розмаїття речей складається власноруч утворена, інноваційна сфера буття людства. Осмислення відокремлених категорій культури відбувається протягом декількох тисячоліть. Це доба кількісного накопичення значущої інформації про багаторівневість у власному існуванні.

Зацікавленим розумом людини сприймається наявність якісно нетотожних сфер власного існування. З одного боку, домівкою людини є природна сфера. Від загрозливих стихій людина відділена межею засвоєної території – ойкумени, у якій відбувається її господарча діяльність. (давньогрецьк. *oikos* – житло, дім, майно, скарб).

З іншого боку, усвідомлюється наявність штучних, утворених людською працею культурних феноменів, що мають свої коріння у людській діяльності та життєвих потребах.

Неймовірні складнощі та ризики існування убачаються людиною на перетині природного, соціального та культурного. Природне середовище усвідомлюється як стихійне, загрозливе та неподолане. Соціальне виявляє себе як у багато чому подібне до природно-стихійного, але й піддане суб'єктивному впливу мало розвинутої, неорозумленої і дуже емоційної людини. Культурне (штучне) середовище життєдіяльності стародавніх етносів само створено людством, спримогає людину до творчості.

Формується буденне практичне знання про виробку та використання продуктів культури (штучних, утворених речей). При цьому ймовірно, що тут ми ще не побачимо чіткого відокремлення та протиставлення природного та культурного, стихійного та штучного.

Водночас виникає питання: “А все це утворив? Хиба це ми? Чому знярядь праці, вмінь трудової діяльності, мистецтва немає у світі тварин?” Це питання є світоглядним. Ймовірно, що воно було вихідним у становленні наївної донаукової “культурологічної” свідомості. Дійсно, збережені міфологічні тексти різних народів містять оповідання про походження вмінь скотарства, землеробства, ковальської справи, співів, музики тощо.

При цьому творцями давньогрецьких міфів (III – II тис. до н. е.) та перед теоретичних розмислів “великих мудреців” (8 – 7 ст. до н. е.) розглядаються дуже цікаві проблеми: походження труда, ґенеза мистецтва, зародження моралі, становлення шлюбу та сім'ї, оволодіння комунікативними засобами передачі культурних здобутків від покоління до покоління тощо. Дуже часто для зрозумілої відповіді на “вихідне культурологічне питання” ми бачимо вживаними образи богів або видатних митців, що мають “божественне” походження, є пів-людьми, півбогами.

Узагальнююча лексема “культура” фіксується значно пізніше, в добу високого розвитку давньоримської культури, на тлі латини. Окремі виділені культурні феномени колись отримують узагальнюючу назву, тобто у мові з'являється слово “культура”. Але становлення лексеми не є завершенням становлення *поняття* “культура”. Навпаки, лексичне оформлення знань про феномени культури надає поштовху для продовження нескінченних культурологічних розмислів. Внаслідок цього і утворилися відомі сьогодні численні визначення культури.

3.3. Етимологічний аналіз лексеми “культура”

Провідним завданням з розвитку професійних компетенцій є оволодіння науковим значенням поняття культури. Поступовий перехід від буденних значень будь-якого поняття до його науково-теоретичних визначень зазвичай розпочинається з етимологічного аналізу того слова, що позначає це поняття. Слово “культура” (*cultura*), яке є вживаним у багатьох сучасних мовах, було присутнім у класичних латинських текстах Тита Лукреція Кара, Цицерона та інших їх сучасників вже у I столітті до нашої ери. Цей факт зафіксований таким дослідником латини, як І. Х. Дворецький [5, 276]. Вже в цю добу це слово мало таке розмаїття значень, як обробка, оброблювання, догляд, розведення, землеробство, виховання, освіта, розвиток, поклоніння, ушанування. Також були вживаними однакові у вимові іменник та прикметник *cultus*, що означали високі досягнення, ознаки людського життя, освіти, праці, соціальних відносин тощо. Звертаємо увагу на те, що слова *cultura* та *cultus* ведуть своє походження від набагато більш давніх слів: *culter* – ніж; *culta* – оброблені лани, ниви. На більш ранньому ступені розвитку латини та узагальнюючого мислення утворюється такий іменник, як *cultio* – оброблення. Словом *cultor* у цю добу був названий обробник землі, хлібороб. Позначення інших професійних груп відбувалося за допомогою уточнень. *Cultor vitis* – виноградар; *cultor pectoris* – тваринництво; *cultor ejus terrae* – мешканець визначеної території. Зрозуміло, що у порівнянні двох іменників *cultio* та *cultura* ми усвідомлюємо, що останнє є більш абстрагованим від позначень конкретних процесів праці, узагальненим, багатозначущим.

Цікавим для обговорення є питання про роль такого знаряддя праці, як ніж, у розвитку ранніх форм праці та багатьох видів матеріальної культури.

Корисним є застереження студентів щодо користування некомпетентними джерелами, автори яких намагаються викласти свій рівень знань з культурологічної проблематики, виділяючи лише одне якесь значення слова, і ігноруючи усі інші. Частіш це відбувається з прихильниками пропаганди погляду про те, що вихідною формою будь-якої культури взагалі є релігійне шанування потойбічних сил – “культ”. Звертаємо увагу на те, що стародавнім словом *culter* (буквально “різник”) називали служників при храмах, які зарізали жертвних тварин. Пізніше назва цієї храмової посади надбала більш офіційну форму *cultrarius*. Отже, за допомогою етимологічного аналізу неможливо довести, що релігійний культ є первинною формою культури. Проте дослідження мови доводить, що принесення у жертву тварин, за яким стоїть не що інше, як намагання нагодувати племінного бога, широко практикувалося навіть у високо розвинутих народів. Воно було настільки значущою складовою релігійної діяльності на ранніх ступенях її існування, що у

своїх трансформованих формах збереглося і досі у багатьох релігійних системах. А мова зберегла слово “культ” як узагальнюючу назву традиційних обрядів, що виконуються прибічниками будь-якої релігії і досі є складовою поклоніння божеству.

3.4. Семантичний аналіз поняття культури

Важливе завдання методичного змісту – формування вихідних навичок професійного культурологічного мислення. При вирішенні цього завдання відбувається ускладнення вихідних когнітивних культурологічних уявлень. Водночас відбувається якісна трансформація мисленневих вдатностей до аналізу та узагальнення, надбаних під час шкільного навчання. Аналізують та узагальнюються почуттєві образи, уявлення, буденні знання, зафіксовані в мові, фольклорі, художній літературі тощо; логічні поняття, фрагменти наукових текстів. Метою педагога є перетворення загальної здатності до аналізу та узагальнення на специфічні культурологічні вміння та навички, які вже є професійними компетенціями на рівні бакалаврату. Вищим рівнем професійної культурологічної компетентності є здатність до синтезу уявлень, теорій, концепцій. Але завдання формування здатності до синтезу може бути віднесено до рівня магістратури та докторантури.

Вміння змістовного аналізу поняття, яким позначений об'єкт наукового дослідження, є необхідною компетентністю педагога вищої школи, складовою професійної діяльності якого є науково-дослідна робота. Аналітична процедура, у якій відбувається пошук внутрішніх значень, смислів поняття, має назву *семантичного аналізу* (від лат. *semen* – першоджерело, основа, причина). Семантика утворилася у ХХ столітті як розділ лінгвістики, орієнтований на пошук внутрішніх *сем* – смислів, значень, що мають слова. Семантичним аналізом сьогодні користуються не тільки фахівці з мовознавства, а й представники модальної логіки, культурологи тощо.

Першою спробою розвитку вихідної навички професійного культурологічного мислення може бути намагання надати відповідь на питання: “Що таке культура?”. Для викладачеві повинно бути зрозумілим, що ця робота проводиться шляхом пошуку тих уявлень про культуру, що накопичені у свідомості першокурсника протягом його навчання у школі та як результат особистого життєвого досвіду. Ці уявлення мають переважно буденний характер. Для студента першого курсу бакалаврату достатньо зрозуміти, що його мова віддзеркалює досвід індивідуального шкільного навчання, читання книг, занять мистецтвом. Обсяг накопичених знань про культуру може бути узагальненим, систематизованим за окремими ознаками. Намагання сконцентрувати буденні уявлення та висловити їх у вербальній формі для багатьох зі

студентів є достатньо складною інтелектуальною діяльністю. Отже, ця робота складається з декількох методичних кроків.

√ Крок перший. Відразу ж відкидаємо спроби при пам'ятати відомі наукові визначення, або відшукати їх у посібнику чи в Інтернеті. Розвиток здатності до власної інтелектуальної діяльності відбувається засобами оволодіння мовою. Розмірковуємо над тим, як ми говоримо про культуру на буденному рівні, не доторкаючись посібників. На буденному рівні у мовних висловлюваннях фіксуються такі прояви культури, як вихованість особи (культура поведінки), культура спілкування, культура окремої держави, культура історичної епохи, фізична культура, культура дозвілля, культура побуту, культура одягу, культура приготування їжі... Про культуру організації розумової діяльності, культуру виробництва, політичну культуру зазвичай при пам'ятають значно пізніше. Лише дехто зрозуміє, що культурою також можна назвати і мистецтво, мораль, право, релігію, науку. Сучасні фабрики і заводи (засоби виробництва) також є формами культури. Формами культури є і виробничі технології, як у промисловості, так і в сільському господарстві.

Відтак, в результаті колективної пошукової роботи студенти дійшли тези, що в нашій сучасній буденній мові зафіксовано розмаїття форм різних форм людської діяльності, а також штучних продуктів діяльності, які ми впевнено називаємо культурою. Але, якщо стародавні засновники цивілізації поступово оволодівали різними формами праці, господарчими вміннями, комунікативними навичками, мистецтвами, вміннями з управління полісом тощо, та придумували, як їх назвати, то сучасна людина має у своїй буденній свідомості всю цю сукупність знань одночасно. Викладач може роз'яснити студентам, що психологами (Л. С. Виготський) сформульована концепція стислого повторювання історії культурного розвитку людства у розвитку мислення дитини, що навчається. Інколи цю концепцію називають принципом єдності онтогенези (розвитку за життя) та філогенези (розвитку у суспільній свідомості колишніх поколінь) свідомості. На цієї ж підставі сформульована відома оцінка стародавніх культур у якості "дитинства людства".

Буденний рівень знання про культуру є необхідним для кожної людини, обумовленим її освітою та життєвим досвідом; також у ньому віддзеркалюється історичний розвиток суспільства. Буденний рівень знань про культуру є необхідним для подальшого переходу на рівень її наукового емпіричного та теоретичного дослідження, аналізу та розробки змістовних концепцій.

√ Наступним кроком є спроба відповісти на питання: чому всі ці дуже різноманітні феномени сьогодні називаються одним словом? Які загальні риси є у цих феноменів? Формулюються узагальнюючі тези, що утворюють систему тверджень, у межах якої розгортається подальший навчальний процес:

Культура існує об'єктивно;
 Проте вона не є природним феноменом;
 Культура є штучним, розбудованим людиною і надбудованим над природою феноменом;
 Культура є продуктом діяльності людини;
 Культура є об'єктом практичної та ментальної діяльності людини;
 Людина є суб'єктом культурної діяльності.

√ Крок третій. Викладач повинен підкреслити зміст та значення інтелектуальної діяльності, що відбулася на даному ступені. Студенти оволоділи новими вміннями. Ще більш значущим є усвідомлення того факту, що навчання формальних, чужих визначень будь-якого складного наукового об'єкту (у даному випадку – культури) не є обов'язковим. Кожна розумна особа має право на власні узагальнення та визначення. Водночас складні об'єкти дослідження зазвичай мають різноманітні визначення, що формулюються різними вченими, у різних історичних умовах, з погляду різних наукових підходів тощо. Розвиток здатності до аналізу, узагальнення, надання визначення поняття віддзеркалює рівень свободи індивідуальної когнітивної діяльності, є умовою інтелектуальної творчості.

3.5. Умови використання лексеми “культура” у якості наукового терміну

У процесі науково-теоретичного дослідження, при написанні статті або розділу дисертації культурологічного змісту фахівець дуже часто відчуває невпевненість у собі як в авторі, опиняючись у ситуації вибору адекватного мовного засобу для висловлювання власної думки. Проблема полягає у полісемантизмі понять, у нечіткості процесів мислення, у невмінні користуватися правилами логіки для покращання наукового тексту. Чи кожний молодий науковець уявляє собі, коли предмет свого наукового дослідження треба найменувати як “культурний феномен”, а коли як “категорію культури”? Коли треба писати і говорити про “поняття культури”, а коли використати вислів “термін “культура”? Або всі ці словосполучення є тотожними і можна використовувати їх як синоніми?

Отже, перш за все треба зрозуміти наявність якісно різних дослідницьких предметних ситуацій, у межах яких відбувається мисленнєва діяльність культуролога:

√ Досліджуються окремі види практичної чи духовної технології людської діяльності (культурні практики, процеси, явища), або їх продукти (артефакти) ? – В узагальненій формі науково коректним є їх найменування *культурними феноменами*.

√ Досліджується поступовий процес пізнання культурних феноменів у визначену історичну добу на буденному рівні – народом, етносом, на

науково-теоретичному рівні – окремою науковою течією чи школою? Результатом поступового історичного розвитку пізнавальної діяльності є формування *категорій культури*, які отримують свої лексичні найменування. З категорій та відповідних лексем складається культурологічна картина світу.

√ Аналізуються результати пізнавальної культурологічної діяльності, накопичені та інтегровані протягом довгих історичних часів? У цьому випадку предметом розгляду дослідника є *уявлення про культуру* або *поняття культури*.

√ Вислів “термін “культура”” краще за все не використовувати взагалі.

Оскільки лексема “культура” є занадто багатозначною, віддзеркалює безліч різних феноменів, вона зазвичай взагалі не може бути терміном. Справа в тому, що “термін” (лат. *terminus* – кордон, межа, предел) – це поняття логіки, а також спеціальної теоретичної дисципліни – наукознавства. За вимогами логіки та наукознавства, термін має таку ознаку, як *обмеженість*. Змістом наукового терміну, на відміну від звичайного слова (буденної лексеми), за вимогами логіки завжди є або одна конкретна річ, або сукупність речей, що мають однакову ознаку. За вимогами наукознавства, змістом терміну є визначена кількість речей, що мають тотожні або подібні властивості. Тому термін у науці завжди є умовним – тобто описаним з доданням переліку властивостей, які повинні бути наявними у тих речей, на які вказує цей термін. Терміни часто бувають формалізованими (позначеними умовними символами), математизованими (обмеженими згідно вимог їх математичної обробки).

Отже, щоб коректно використати вислів “термін “культура””, треба спеціально схарактеризувати культурологічні умови його обмеження, наукову ситуацію, у який він буде функціонально корисним.

На доступній мові, вислів “термін “культура”” може бути використаним, якщо ви домовилися про це з вашими читачами, або з науковими експертами. При цьому скоріш за все не буде потрібним у дослідницькій роботі сам вислів “термін “культура””, оскільки він є занадто абстрактним та не зовсім зрозумілим. Потрібним (функціонально, ситуативно корисним) може бути цей термін з якимось уточненням, розкриваючим конкретний зміст предмету дослідження. Наприклад, коректним може бути використання висловів:

- термін “культура комунікативної діяльності”;
- термін “матеріальна культура”;
- термін “культура суспільних відносин”;
- термін “культура первинного суспільства”;
- термін “культура особистості” тощо.

Якщо є потрібним використання подібних висловів, обов’язком автора є позначення у тексті (у розділі “Передмова” або “Термінологія” спеціальних смислових ситуації, у яких вони будуть вживаними. Отже,

культурологічні терміни визначаються, як і терміни інших наук, у контексті вживаної науково-теоретичної парадигми, як складові концептуального та методологічного підходів до об'єкту і предмету дослідження.

Рекомендована література до розділу

1. Арнольд А. И., Батунский М. А., Межуев В. М. Культура // Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с. – С. 292 – 295.
2. Асоян Ю., Малафеев А. Историография концепта “cultura” (Античность – Ренессанс – Новое время) // Асоян Ю., Малафеев А. Открытие идеи культуры. Опыт русской культурологии середины XIX – начала XX веков. – М. : 2000, с. 29 – 61.
3. Гриценко Т. Б., Гриценко С. П., Кондратюк А. Ю. Культурологія. Навчальний посібник / Т. Б. Гриценко, С. П. Гриценко, А. Ю. Кондратюк та ін. / За ред. Т. Б. Гриценко. – 2-ге вид. – К.: Центр навчальної літератури, 2009. – 392 с.
4. Гуревич, П. С. Культурологія: учебник / П. С. Гуревич. – 4-е изд., стереот. – М. : Гардарика, 2007. – 280 с. Івашина, О. О. Загальна теорія культури : навч. посіб. / О. О. Івашина. – К. : Изд. дом Києво-Могилянська академія, 2008. – 215 с.
5. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
6. Зязюн І., Семашко В. та ін.; Ред. М. М. Закович. Культурологія: українська та зарубіжна культура. Навчальний посібник / І. Зязюн, В.Семашко та ін. – К.: Знання, 2007. – 567 с.
7. Каган М.С. Введение в культурологию: Курс лекций / М. С. Каган / Под ред. Ю.Н.Солониной, Е.Г.Соколова. – Спб., 2003. – 550 с.
8. Кормич, Л. І. Культурологія (історія і теорія світової культури XX століття) : навч. посіб. / Л. І. Кормич, В. В. Багацький. – 2-ге вид. – Харків : Одиссей, 2003. – 304 с.
9. Кравець, М. С. Культурологія : підручник / М. С. Кравець. – Львів : Новий Світ-2000, 2006. – 320 с. Шевнюк О. Л. Культурологія : навчальний посібник / Олена Леонідівна Шевнюк. – 3-тє вид., стереот. – К. : Знання-Прес, 2007. – 353 с.
10. Культурологія: теорія та історія культури : навч. посіб. / За ред. І. І. Тюрменко. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : ЦУЛ, 2010. – 370 с.
11. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука / Э. С. Маркарян. – М.: Мысль, 1983. – 260 с.
12. Новейший культурологический словарь. Термины, биографические справки, иллюстрации / Лихвар Владимир Дмитриевич, Подольская Елизавета Ананьевна, Погорельый Дмитрий Евгеньевич / Под ред. Спивак А. – М.: Феникс, 2010. – 411 с.
13. Пелипенко А. А., Яковенко И. Г. Культура как система / А. А. Пелипенко, И. Г. Яковенко. – М.: Языки русской культуры, 1998. – 286 с.
14. Резник Ю. М. Культура как предмет изучения / Ю. М. Резник // Резник Ю. М. Введение в социальную теорию: Социальная системология. – М.: Наука, 2003. – 528 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.reznik-um.ru/lko/jur_reznik_3_1_01_1.htm
15. Руднев В. Словарь культуры XX века / В. Руднев. – М., 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?url>
16. Современный словарь по культурологии / Сост. В. В. Юрчук. – Минск : Изд-во “Современное Слово”, 1999. – 736 с.
17. Степин В. С. Культура / В. С. Степин // Новая философская энциклопедия / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд.– 2-е изд., испр. и доп. М.: Мысль, 2010. – 660 с.

18. Сугай Л. А. Термины “культура”, “цивилизация” и “просвещение” в России XIX – начала XX века / Л. А. Сугай // Труды ГАСК. Выпуск II. Мир культуры. – М. : ГАСК, 2000. – с. 39 – 53.
19. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред В. В. Дубчинського. – Х.: ВД “ШКОЛА”, 2009. – 1008 с.
20. Флиер А. Я. Теория культуры как философия истории / А. Я. Флиер // Культура культуры – 2014. – № 1.
21. Шендрик А. И. Теория культуры / А. И. Шендрик. – М.: Издательство политической литературы “Единство”, 2002. – 519 с.

РОЗДІЛ 4. КУЛЬТУРНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ: КЛАСИФІКАЦІЯ, ПЕРІОДИЗАЦІЯ, ТИПОЛОГІЯ ЯК ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

4.1. Проблема ґенези культури. Субстанційний погляд на розмаїття культурних феноменів. Форми культури

Уявлення про культуру, що є складовою освіченості сучасної людини без спеціальної освіти, є нагромадженням відомостей про чисельні форми соціокультурної діяльності та людської поведінки, прояви суспільної та індивідуальної свідомості, види соціальних або екосоціальних відносин, розмаїття артефактів. Обсяг цієї інформації настільки великий, що створюється враження її хаотичності. Щоб її впорядкувати, треба класифікувати прояви культури за їх загальними рисами та відмінностями, утворюванням в різних сферах буття людства, універсальними та особливими функціями тощо. Потреба в подоланні відчуття культурного хаосу вимагає опанування методиками для логічного впорядкування великого обсягу інформації. Першим кроком на цьому шляху є розподіл виявів культури на окремі форми, види, типи згідно доцільно обраних наукових критеріїв.

Оволодіння навичками з класифікації культурних феноменів сприяє інтелектуальному розвитку студентів. Завдання з формування логічного мислення є дуже важливим, але воно не є головним. Заняття, присвячені вивченню культурної феноменології, повинні бути орієнтовані на формування проблемного мислення майбутніх фахівців. Проблеми у навчальному процесі – це питання теоретичного, логіко-методологічного, історико-фактографічного змісту, що впливають на побудову цілісного концептуального підходу до впорядкування та осмислення матеріалу, але не мають загальноновизнаних рішень. Проблеми у навчальному процесі або розглядаються безпосередньо, або присутні контекстуально.

Серед чисельних проблем, невіршеність яких усвідомлюються у навчанні дисциплін професійного циклу, складні питання, що є предметом багатьох напрямів наукового знання. Звернемо увагу лише на ті з них, що заявляють про себе з самого початку навчання, а пізніше, можливо вже по-іншому висловлені, багаторазово вимагають повернення та розгляду у тому чи іншому аспекті:

√ Філософсько-антропологічне питання про ґенезу культури як про антропологічний стрибок від передкультурного до культурного способу життєдіяльності;

- √ Палеоантропологічне питання про послідовність оволодіння навичками з фізичної праці, комунікативними вміннями та ментальними формами діяльності у процесі антропосоціоґенезу;
- √ Культурологічна дискусія щодо бачення “начала” культури у знаряддях праці або у релігійних почуттєвих образах;
- √ Філософсько-культурологічна дискусія щодо співвідношення естетичного сприйняття та релігійного почуття у культуроґенезі;
- √ Антрополого-палеопсихологічне питання про джерело креативних здібностей Homo Sapiens;
- √ Соціобіологічна та культурологічна гіпотеза про ігрову діяльність як вихідну причину культууроутворення.

Для того, щоб оволодіти вихідними логіко-понятійними засадами для виділення основних форм, у яких існує культура, треба звернути увагу тільки одну з них – на проблему ґенези культури. При цьому ґенеза культури розглядається як складова процесу антропосоціоґенезу. У результаті обговорення проблеми накопичується аргументація доцільності використання у культурологічних контекстах поняття антропосоціокультуроґенезу.

З проблемою ґенези культури пов'язане питання про виділення матеріального та духовного як основних форм, у яких відбувається культурна діяльність та існують продукти культури. Розподіл феноменів культури на матеріальні та духовні форми їх існування прийнятий в етнографії, етології культурології, естетиці тощо. Потреба у такому розподілі обумовлена очевидним фактом: деякі з артефактів є фізичними речами, утвореними людьми. Проте деякі з культурних феноменів існують як сукупності алгоритмів практичної або розумової діяльності, регулятиви. Їх можна описати за допомогою слів, зафіксувати результати їхнього висловлювання. Вони існують реально, але не сприймаються за допомогою органів відчуття як фізична річ. А якщо існує якась відповідна фізична річ, то як щось додаткове, неголовне, випадкове та взаємозамінюване, що не відображує сутності культурного феномену.

Наприклад, кам'яна скрижаль, на якій записані норми права, не є самим правом. У даному випадку фізична річ є лише носієм інформації про культурне утворення, яке зафіксовано з його допомогою. Посібник з навчання дітей правилам поведінки не є мораллю. Мистецтво, мораль, право, релігія, результати пізнавальної наукової, буденної, позанаукової діяльності віддзеркалюються різними засобами комунікації, символізуються за допомогою умовних позначок, висловлюються, описуються. Але їх зміст та смисл існує тільки доти, поки існує розумна та діюча людина.

Оскільки спосіб існування, зовнішня форма організації культурного змісту, субстрат культурних феноменів дуже різний, протягом століть затвердилося їх розподілення за поглядом їх субстантивного носія.

У вітчизняній культурологічній літературі існує традиція використання термінів “матеріальна культура”, “духовна культура”, “матеріальна діяльність”, “духовна діяльність”. Так, у “Філософському енциклопедичному словнику” читаємо: “Культура... специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності, наданий в продуктах матеріального і духовного труда, в системі соціальних норм і установ, в духовних цінностях, у взаєминах людей з природою, між собою і з самими собою” [47, 292]. Поняття матеріального у подібних контекстах означає “речове”, “фізичне”, “таке, що втілене у реальному предметі, речі, яка має вагу, обсяг, доступна органам почуттєвого сприйняття та фізичним приборам для спостереження або вимірювання її властивостей”.

Коли відкривається новий артефакт, обов’язково вирішується питання про те, до якої форми культури його треба віднести: до матеріальної або духовної. Поняття матеріального походить від філософського терміну “матерія” (від давньогрецьк. та лат “*materia*” – матерія, речовина). Поняття духовного походить від дуже багатозначущого слова “дух” (від “дихати”), який також інколи використовується як філософський термін. При цьому культурологи повинні знати, що українське та російське “дух”, “духовність”, “духовне” є кальками з латинських лексем *spiritus*, *spiritualitas*, *spiritalis*, утвореними діячами церкви у добу Середньовіччя.

“*Spiritalis*” (від “*spiro*” – дути, віяти) – духовний, не речовий, широко використовувався латинськими авторами для позначення усього, пов’язаного з проявами людської душі і духу – життєвої сили, енергії, піднесеності тощо; а також і для проявів надприродних сил, божественного розуму.

Культурологічне пізнання історично вирішувало питання про те, з чого утворена та чи інша річ та намагалося класифікувати культурні феномени за їх зовнішнім існуванням та суттєвим значенням. У класичному випадку відбувається аналіз артефактів за ознакою: “речове – не речове”. Терміни “матерія” та “дух” узагальнюються філософською категорією “субстанція” (від лат. *substantia* – сутність, істотність, суть). Отже, визначення матеріальної чи духовної сутності артефакту є пошуками його субстанції, реалізацією *субстанційного підходу*. Але визначення субстанції культурного явища, відповідь на питання про те, “з чого воно утворене”, не є визначенням лише форми його існування. “Сутність, ...найголовніше, основне, істотне; суть, сенс, зміст; ...внутрішня основа предметів, яка визначає їх глибинні зв’язки і тенденції, що виявляються і пізнаються на рівні теоретичного мислення” [43, 842].

З цього погляду, матеріальні продукти культури – перш за все, знаряддя праці, а також житло, виробничі, промислові, офіційні споруди, одяг, продукти харчування, що вироблені у суспільному виробництві,

транспорт та транспортні артерії, предмети побутового вжитку (меблі, засоби санітарії, гігієни, догляду за собою і т.д.). Духовні продукти культури – буденні та наукові знання, моральні норми, релігійні вірування, правові регулятиви, соціально-політичні проекти, педагогічні теорії, художньо-естетичні образи, втілені в предметах мистецтва, і т. ін.

Поняття “духовного” часто замінюється поняттям ідеального. Оскільки давньогрецьке та успадковане латиною “idea” (ідея) означає первообраз, те, що якісно відрізняється від матеріального (materialist), фізичного (physicus), то таке слововживання з науково-логічного погляду є цілком коректним. Але у практиці українського та російського мовлення студенти ситуативно не розрізняють “ідеальне” як духовне, образне, *форму* існування культурної діяльності, та “ідеальне” як досконале, омріяне, *мету* складної соціокультурної діяльності.

З іншого боку, багато хто сприймає значення поняття “духовне” як “релігійне”. Насправді, “релігійне”, “церковне” входять до складу чисельних значень (сем) цього слова, що утворилися у добу Середньовіччя і є комунікативними продуктами розквіту християнської теології. Розрізнити, коли мова йде про “духовне” як про “нефізичне”, “духовне” як “релігійне”, “духовне” як піднесене, незвичайне – насправді важко особі, яка має недостатній досвід читання художньої та наукової літератури.

Поняття духовного у багатьох випадках, коли мова йде про специфічні феномени культури, з повним правом може бути замінено поняттям ментального, інтелектуального, розумового, почуттєво-образного, інтуїтивного тощо. Продукти духовної культури існують як сформовані процеси (алгоритми) пізнавальної діяльності, художні образи, поняття, теорії, концепти і концепції тощо. Треба постійно вдосконалювати свої вміння підбирати найбільш правильне культурологічне позначення для кожного окремого артефакту, процесу, дії, які треба найменувати. Частиш за все розподіл форм культури на матеріальні та духовні відбувається лише умовно. У багатьох видах культурної діяльності матеріальне та духовне дуже складно відділити одне від одного, або, навпаки усвідомити присутність того чи іншого.

Розглянутий нами субстанційний підхід до класифікації культурних явищ як ми побачили, допомагає відповісти на питання: “З чого вони зроблені?”. Це питання є не просто світоглядно-орієнтуючим; навпаки, воно має важливе професійно-орієнтуюче значення. Тобто вміння сформулювати задовільну відповідь з цього питання, прийняти участь у дискусії з пошуку класифікаційних ознак того чи іншого культурного явища є складовими професійної логіко-методологічної компетенції.

4.2. Прагматико-феноменологічний підхід. Концепція соціально-економічного детермінізму в диференціації видів культури. Натуралістичний та психологічний детермінізм в культурології

4.2.1. Сутність прагматико-феноменологічного підходу в культурологічному аналізі

Поглиблення професійних логіко-методологічних компетенцій пов'язане з оволодінням прагматико-феноменологічним підходом до розмаїття культурних явищ. Їх насправді забагато, тому що протягом останніх трьох тисячоліть відбувається зростання темпів культурного змінювання суспільного існування, що у XX – XIX століттях спостерігається як перехід к експоненційному розвитку, особливо у сферах виробничих технологій та виробництва споживацьких товарів.

Тому розвиток світоглядних уявлень на рівні буденного мислення підводить до формулювання питання “Скільки їх взагалі?”. Розділи наукового пізнання будь-яких соціокультурних явищ, що ставлять завдання описати розмаїття своїх об'єктів, прийнято називати феноменологією, буквально “наукою про явища” (від давньогрецьк. “*phenomena*” – явище, та “*logos*” – знання).

Феноменологічний підхід у соціокультурному пізнання якісно відрізняється від зовнішньо подібних методів дослідження, характерних для природознавства. Природознавчі галузі емпіричного (досвідного) знання, особливо на ранніх історичних ступенях його розвитку, були орієнтовані на пошуки предметів, подібних за субстанційними ознаками, і наступне спостереження або досліди їх ознак та властивостей.

Культурологічна феноменологія віддзеркалює різноманітні види існування культури як продукти матеріально-практичної та духовно-практичної діяльності людства в цілому та окремих творчих особистостей, митців, фахівців. Практика взагалі (давньогрецьк. *practica*, від *practicos* – діяльний, активний) – це категорія соціальної філософії та філософії культури, яка означає активну, діяльнісну чуттєво-предметну реалізацію індивідом або групою своїх ідей, завдань, планів, програм щодо досягнення потреб. Культура не може існувати за межами практики; навпаки, можна сказати, що види культури – це процеси і продукти практики. “Практика... – результат всесвітньої історії, що виражає нескінченно різноманітні взаємовідносини людей з природою та один з одним в процесі матеріального та духовного виробництва” [47, 522 – 523]. Тому ми вважаємо ґрунтовним використання терміну “прагматико-феноменологічний підхід” для найменування будь-якої спроби сконцентрувати уявлення про розмаїття диференційованих видів культурних явищ. Взагалі історичний процес культуротворчості надбає наочної зрозумілості, якщо уявити його як послідовний розвиток видів предметної практики (Див.: Табл. 1).

Не треба сприймати цю таблицю як повний і закінчений перелік або досконалу класифікацію. Її призначення – лише полегшити для студентів сприйняття складного теоретичного матеріалу. Насправді завдання надати сконцентрований “перелік” існуючих у сучасному суспільстві видів культури навряд чи можна виконати. Щодо класифікації, вона є цілком суперечливою. Оскільки практика є за своєю сутністю чуттєво-предметною активністю, то обов’язково має матеріальний компонент як складову діяльнісних процесів, в яких вона здійснюється. Іншими словами, якщо будь-який суб’єкт щось практично робить – він робить це чуттєво-предметним чином, матеріально, тому, що рухається, працює, змінює речі, утворює зв’язки тощо. З іншого погляду, практика є культурною діяльністю, тому складовою будь-якого її виду є духовний, соціокультурний компонент – знання, моделі, програми, нормативи, алгоритми тощо. Якщо культурна діяльність здійснюється особою, соціальною групою, суспільством, взагалі будь-яким соціальним суб’єктом (етносом, класом, партією, гуртком, спілкою, сектою тощо) – присутні людські, соціокультурні духовні складові.

Табл. 1. Диференціація видів культури в якісно різних сферах практики з погляду їх предметного змісту	
Матеріальні культурні практики	Духовні культурні практики
Виготовлення знарядь праці, утворення техніки, виробничих технологій	Користування вербальною мовою
Будівництво житла	Утворення релігійних вірувань, культової діяльності
Виробництво одягу	Утворення езотеричних форм віддзеркалення світу
Виробництво зброї	Практика морального регулювання поведінки членів соціуму
Практика ведення війн	Розвиток внутрієтнічних нормативів життєдіяльності
Користування невербальними мовами власного тіла	Розвиток міжєтнічних норма та правил практичних взаємовідносин
Користування невербальними предметно-комунікативними засобами	Утворення політичної ідеології, політичне проектування
Практики виробництва предметів матеріального споживання	Розвиток мистецтва, художньо-естетичної культури
Торгова діяльність	Становлення буденної естетичної діяльності
Фінансово-банківська діяльність	Практика правової регуляції суспільного життя
Міжнародна торгова діяльність	Розвиток науки, становлення наукової картини світу
Утворення транспорту і транспортних артерій, послуги з перевезення	Міжнародний культурний обмін
Утворення інформаційних технологій та засобів інформації	Освітні практики, технології навчання та виховання
Екологічна культура	Практики соціально-виховної діяльності

Тілесна культура індивіда	Актуалізація образів фемінності та маскулітності в картині світу
Фізична культура (та заняття спортом)	Просвітницькі, пропагандувальні практики
Валеологічна культура (догляд за тілом, підтримка здоров'я)	Діяльність засобів масової інформації
Санітарно-гігієнічна культура	Послуги з інформаційної діяльності
Культурні форми статтевої поведінки	Становлення цінностей сексуальної та еротичної культури
Культурні форми генеративної поведінки	Норми та цінності сімейної, родинної життєдіяльності
Матеріально-духовні культурні практики	
Практики внутрисоціальних (міжкласових, міжстратових) відносин	
Політична діяльність з державотворення	
Практика політичного управління суспільством	
Традиційні та оновлені форми соціальної культури міжетнічних відносин	
Прийняті соціокультурні практики гендерної поведінки	
Традиційні та оновлені практики сімейно-шлюбних відносин	
Буденні та науково-медичні і педагогічні практики догляду за дітьми	
Практики вербальної та невербальної соціальної комунікації	
Практики організації побутової культурної життєдіяльності	
Практики дозвілєвої соціокультурної діяльності	
Практики соціального захисту, соціальної допомоги	

4.2.2. Натуралістичний детермінізм в культурологічному аналізі

Сучасна культурологічна феноменологія не обмежена завданнями кількісного переліку та зовнішнього опису власних об'єктів. Досвід теоретичного розподілу культурних феноменів на специфічні групи, класи, категорії, набутий культурологами, ґрунтується на різноманітних концепціях, що об'єднуються терміном “детермінізм” (від лат. “determinatio – межа, границя, край, кінець). Детермінізм як метод наукового аналізу спрямований на пошук взаємозв'язків та взаємної обумовленості явищ матеріального та духовного світу, з'ясування причин, внаслідок яких утворюються явища. Детермінізм дуже багатолік, тому що зміни в існуванні явищ природи, суспільства, культури обумовлюються як безпосередніми субстанційними причинами, так і опосередкованими просторовими і часовими кореляціями, генетичними та функціональними залежностями і т.д. [47, 148 – 149].

Детерміністські підходи, різні за своїм змістом, в історії суспільствознавчого та культурологічного пізнання формулювалися різними авторами з намаганням визначити провідну причину виникнення

культури, обумовленість її розвитку, джерело необмеженості культуротворчої діяльності людства.

На самому ранньому ступені формування теоретичного мислення, у добу античності, оформився світогляд, у якому не були розмежовані форми буття природних, соціальних та культурних явищ. Логічне ядро цього світогляду часто називають принципом загального зв'язку, інколи – космоцентризмом, дуже часто – концепцією єдності природи, суспільства та культури. Твердження про нероздільну єдність природи, суспільства, культури, законів життєдіяльності кожної окремої людини багаторазово формулювались у релігійних та філософських системах Стародавнього світу. У Давній Індії та Китаї її висловлювали засновники брахманізму, індуїзму, конфуціанства, даосизму; в Давній Греції та Римі – Геракліт, Демокрит, Епікур, Лукрецій Кар. Вони впевнено доводили, що закони існування природи (Космосу), соціуму та людства єдині. Порушення законів природи має катастрофічні наслідки для суспільства та людини; глухота до Голосу Логосу (об'єктивних законів і зв'язків Всесвіту) є віддзеркаленням людського безглуздя і шляхом до руйнування суспільних і культурних здобутків.

Інколи сучасні дослідники звертають увагу на те, що античні автори вважали зв'язки природи, суспільства, культурного життя людини занадто пов'язаними, тотожними, не убачали їхньої специфіки, можливості “відносно самостійного” руху по незалежним траєкторіям. Це питання і сьогодні є дискусійним, і не лише з погляду аналізу античних джерел, а також в онтологічному (реальному, з погляду буття) вимірі.

Внаслідок розвитку досліджень глобальних проблем і оформлення нової науки – соціоекології, за умов забезпечення стратегій обмеження розмаїтих планетарних ризиків та сталого розвитку, концепція єдності природи, соціуму, культури та людини набуває значення класичного методологічного принципу соціогуманітарного та культурологічного пізнання.

Узагальнюючою назвою для концепцій, у яких чинником утворення та розвитку соціальних і культурних явищ убачається той чи інший природний фактор, є термін “натуралістичний детермінізм” (від лат. “naturalis” – природний). Натуралістично-детерміністські погляди багаторазово формулювались на шляху розвитку наукового соціокультурного знання. Прикладом використання у якості методологічного підходу концепції натуралістичного детермінізму в соціології та культурології є соціал-дарвінізм кінця ХІХ – початку ХХ століття, фрейдизм у його ранніх теоретичних формах; соціобіологія ХХ століття.

Дійсно, не можна заперечувати, що людина є частиною природи, живою істотою. Сутністю життєдіяльності будь-якої живої істоти, як визначено фахівцями з методології системного аналізу, є динамічне самозбереження – підтримка існування власної структури та функцій на

рівні індивіда та виду в умовах взаємодії з оточуючим середовищем. При цьому динамічне самозбереження живих систем відрізняється від форм збереження в неживій природі такими властивостями, як “доцільною активністю і значно більш широкими можливостями протистояння руйнуючим впливам” (В. Веселовський, 1971). Внутрішніми завданнями динамічного самозбереження є:

- Самозбереження індивіда протягом часу, достатнього для продовження роду;
- Самозбереження виду;
- Активна поведінка, адекватна руйнуючим впливам навколишнього середовища;
- Утворення комунікативних зв'язків (отримання інформації, достатньою для моделювання поведінки, адекватної руйнуючим впливам середовища).

Здатності для виконання завдань динамічного самозбереження (тобто природжені здібності для забезпечення власної життєдіяльності) закладені природою в ґенетичній програмі кожної живої системи.

Інколи самозбереження та продовження роду називають потребами тварини та людини. З погляду теорії системного аналізу це твердження є не зовсім точним. В існуванні живої системи самозбереження та розповсюдження у світі є її метою, генетично закладеною програмою, призначенням з погляду саморозвитку Всесвіту. Потреби же пов'язані з необхідністю постійного отримання належних умов для розвитку та реалізації природних здібностей до самозбереження, продовження роду та активної поведінки.

Потреби є об'єктивним станом живої системи, внутрішнім дефіцитом у її складі якихось елементів або відсутністю у її зовнішніх взаємодіях із оточенням належних умов існування та розвитку.

Живою істотою потреби переживаються суб'єктивно, у відповідності з рівнем розвитку її психіки. Рухи простіших біологічних організмів здійснюються у формі подразнення, обумовленого біохімічним кодом генетичної програми. Активність нижчих тварин спрямовується на задоволення об'єктивних потреб організму інстинктами. Інстинктивна активність також програмується на генетичному рівні, і з цього погляду простіша біологічна істота і навіть вища тварина подібна кібернетичному устрою. На найвищих рівнях розвитку психіки потреби відображуються в емоціях і постають підґрунтям активної відносно вільної (умовно вільної) поведінки.

У людській життєдіяльності постійно здійснюється обіг об'єктивного та суб'єктивного. Активний рух від потреб до предмету і від предмету до потреб опосередкований суспільним предметним середовищем, світом культури, матеріальними та духовними цінностями, нормами, стереотипами, ідеалами. З іншого боку, цей рух обумовлюється

індивідуальними суб'єктивними спрямуваннями, тяжіннями, нестатками, бажаннями, мріями, примхами тощо. Над генетичними біохімічними програмами елементарного подразнення та інстинктивної активності надбудовуються нові рівні програмування – нейрофізіологічні, психічні, соціальні та культурні. Внутрішнє суб'єктивне програмування взаємодії людини зі світом забезпечується специфічними психічними процесами – емоціями та мотивами (мотиваціями).

Отже, викладена концепція *біологічного детермінізму* є, по-перше, достатньо переконливою з наукового та логічного погляду. По-друге, вона успішно доповнює сучасні системні та синергійні погляди на суспільне життя та на соціокультурну діяльність як на багаторівневу складну нелінійну систему, у якій утворюються та задовольняються соціокультурні потреби.

4.2.3. Концепція культурного детермінізму

Особлива форма детерміністського мислення – *культурний детермінізм*. Цей підхід мав власну історію становлення та своїх видатних авторів. У даному випадку рушійним фактором розвитку суспільства та культури взагалі убачається соціально-педагогічна (виховна, просвітницька, освітня, людино-формуюча) діяльність. Отже, культурний детермінізм з повним правом можна було би назвати соціально-педагогічним детермінізмом. На першому етапі розвитку цього підходу у Новий час була сформульована концепція єдності соціального і культурного середовища та соціально-виховного, освітнього впливу на людину, набрала популярності, знайшла багато прибічників і оформилась як класичний методологічний принцип соціогуманітарного та культурологічного пізнання. Співвідношення і взаємодії соціокультурного середовища та цілеспрямованого й організованого виховання вивчали видатні діячі доби Просвітництва XVII – XVIII століття: Джон Локк, Томас Гоббс, Клод-Андріан Гельвецій, Дені Дідро, Жан-Жак Руссо. Між ними відбувалася дискусія з приводу переваги впливів середовища чи просвіти у формуванні людини. Переважала думка про те, що виховання як накопичення знань ("просвіта") є всесильним і достатнім для того, щоб кожна особа відчула переваги культурного життя.

Результати дискусії яскраво висловив Людвіг Фейєрбах (представник німецької класичної філософії, якій у XIX столітті повертається до концепції просвітників: "Суспільство, що змінюється, є результатом зміни виховання").

Свій внесок у розвиток цього підходу зробив і Карл Маркс. Дуже продуктивним і не вичерпавшим свого методологічного потенціалу є його глибоко обґрунтоване твердження, що формування людини у сучасному суспільстві є сферою виробництва, яке розвивається поряд з

матеріальним та духовним виробництвом. До теоретичного розуміння ролі виховання він додав уявлення про соціальні революції, що періодично охоплюють усі сторони політичного, економічного та культурного життя суспільства. Тезу Л. Фейєрбаха К. Маркс розкриває з погляду діалектики революційних подій в суспільстві: “Зміна виховання є результатом змін у суспільному житті”.

Термін “виробництво самої людини”, що використав К. Маркс, у цілому в науці не прижився. Проте дуже запитуваним оказався термін “соціальна педагогіка”, що ввів до наукового обігу німецький філософ Пауль Наторп. У праці під однойменною назвою він обґрунтував погляд, що діяльність з формування особистості, здатної до задовільного існування в існуючих суспільних умовах – “соціально-педагогічна діяльність” – є вирішальною на шляхах подальшого розвитку культури і цивілізації. Термін у кінці XIX століття та на початку XX ст. мав дуже широке значення. Взагалі категорія “соціальна педагогіка” є універсальною категорією людинознавства, суспільних наук, культурології, теорії соціокультурної діяльності у її технологічних, логіко-формуючих напрямках. Але реалізація її логіко-методологічного потенціалу у вітчизняній науці то набирає обертів, то, навпаки, обмежується суб’єктивно-бюрократичними факторами.

Насправді, дискусії з приводу намагань визначити пріоритетну значущість в соціокультурній життєдіяльності факторів біологічного, генетичного, природно-екологічного, соціального, соціально-педагогічного змісту є нескінченними. Система вихідних потреб живого організму утворилася під час виникнення біологічного життя. На вищих ступенях еволюції вихідні потреби не щезають і не руйнуються. Людині, як біологічній істоті, властиві усі вихідні потреби динамічного самозбереження. Вже на їх підґрунті утворюються більш складні соціокультурні потреби.

Можна сформулювати і таке твердження: історичний розвиток будь-яких соціокультурних потреб людства є ускладненням та трансформацією вихідних потреб динамічного самозбереження. Усі фактори є впливовими, не втрачають свого значення у процесі соціокультурного людства, взаємодіють між собою на внутрисистемному рівні. На жаль, у характеристиках людських потреб зазвичай переважають психологічні та соціокультурні підходи до їх розуміння. Їх загальносистемні, біологічні характеристики не завжди розглядаються. Намагання з’ясувати біологічні засади людської життєдіяльності, філогенетичні коріння світовідношення, що розвинулися на до людських ступенях еволюції є цілком виправданим. Пошук цих засад зовсім не означає ототожнення біологічного та соціокультурного. Навпаки, він необхідний для того, щоб людське, соціальне та культурне не представлялося як щось надприродне, таємне та містичне. Соціальне та культурне, що й складає власні основи людського, мають своїм

підґрунтям біохімічні, біофізіологічні, психофізіологічні, психологічні структури та процеси. Без сучасного наукового розуміння цього факту неможливо адекватно пояснення сутності людського.

4.2.4. Концепція психологічного детермінізму в культурологічному аналізі

Вищими інстанціями, які здатні виконувати функцію програмування світовідношення людини, є такі психосоціокультурні утворення, як індивідуальна свідомість, раціональне мислення, самосвідомість, моральність, совість, тощо.

Людина переживає свої потреби у формі емоційних станів, тяжінь, мотивів діяльності, зацікавленості, інтересів, цінностей. В західному людинознавстві та культурології для позначення розмаїтих переживань власних потреб вживається поняття інтенційності (Д. Р. Сьорль, 1987) [40].

Іntenційність може бути усвідомлюваною та неусвідомлюваною, навмисною та ненавмисною, але вона завжди спрямована на якийсь конкретний предмет.

Паремія

"Іntenційність є спрямованістю, інтенція створити щось є одним з видів Іntenційності поряд з іншими". (Д. Р. Сьорль. "Природа Іntenційних станів")

Людина у своїй життєдіяльності висвітлюється як істота, яка постійно відчуває якусь нестачу, брак якихось засобів свого задоволення, чогось бажає, щось вимагає від світу, інших людей та від самої себе. Відтак, з погляду основного змісту свого життя людина є потребнісно-інтенційною істотою. Можна назвати її *претензивною істотою* (від англ. pretension – вимога, затвердження свого права) (О. Щербина-Яковлева, 1996) [59].

Необхідною умовою будь-якої технології соціокультурної діяльності є її здатність проникати у сферу людських потреб та інтересів, пробуджувати людські емоції, від яких залежить мотивація їх спрямованості на конкретні цілі діяльності. Як провідне завдання дослідження сфери регуляції у ХХ ст. вивчаються потребнісно-мотиваційні засади людської поведінки В. А. Ядов підкреслює, що наявність потреби виявляється в особливому психічному стані, який відчувається або усвідомлюється як "напруга", "незадоволеність", "дискомфорт", що є віддзеркаленням в психіці людини невідповідності між внутрішніми і зовнішніми умовами діяльності. Потреби є спонукачами активності, "мета якої – усунення такої невідповідності. ...Найважливіша особливість потреб – їх динамічний характер, мінливість, розвиток на

базі задоволених потреб нових, вищих, що пов'язане з участю особистості в різних формах і сферах діяльності. Потреби особистості утворюють мовби ієрархію..." [46, 518 – 519].

"Ядром" сфери мотивації є потреби. В потребах проявляється об'єктивний стан дефіциту в даній системі якихось необхідних елементів (речовинних, енергетичних, інформаційних). Як відображення взаємозв'язку суб'єкта та умов його діяльності, потреби проявляються в неусвідомлених та усвідомлених мотивах поведінки.

Фактором, який забезпечує інтеграцію смислових структурних елементів регуляторів у ту цілісність, яка втілюється кожного разу в окремій і завжди "неповторній" дії, є сфера її мотивації. Ця сфера є переважним об'єктом дослідження течії біхевіоризму та "глибинної психології". Біхевіористи мотивацією вважають будь-які стимули, як зовнішні, так і внутрішні, що здатні викликати або активізувати поведінку. Всі види стимулів іменуються "мотиваційними змінними". У "глибинній психології" головна роль відводиться біологічним інстинктам і вадам, які під впливом соціальних умов частково пригнічуються і виступають у своїх непрямих, символічних формах. Важливим внеском у вивчення сфери регуляції людської діяльності була розробка ідей про суб'єктивно-об'єктивну природу мотивацій. Цей підхід представлений теорією "спонукальної сили речей" К. Льовіна (1890 – 1947), обґрунтуванням можливої незалежності мотивацій людини від елементарних біологічних потреб в теорії Г. Олпорта (1897 – 1967), концепцією "ідеаторного" характеру мотивацій, що виражають життєві цінності Ж. Ньюттена (1909 – 1988). Широку популярність має "пірамідальна" теорія потреб А. Маслоу. В західній науці широко відома концепція потреб, що належить Г. Мюррею (1893 – 1969), психологу гуманістичної орієнтації. Поняття "потреба" відображає важливі внутрішні детермінанти людської поведінки. Г. Мюррей утворює теорію ієрархії потреб, що зазвичай включені в *конфлікт*. Опрацьовуються методики оцінювання цього конфлікту в плані його інтенсивності в певних ключових сферах. Виділяються такі позитивні підстави розвитку особистості, як потреби в творчості, фантазії, конструюванні. Розрізняються такі типи потреб, як:

Первинні, або вісцерогенні потреби, які пов'язані з органічними явищами і фізичним задоволенням;

Вторинні, або психогенні: потреба в придбанні, конструюванні, досягненні, визнанні, домінуванні, самостійності, пошані тощо;

Відкриті потреби зазвичай виявляються в моторній поведінці;

Приховані потреби проявляються у світі фантазій і сновидінь;

Фокальні і *дифузні* потреби. Ці типи виділяються в залежності від спрямованості претензійної установки;

Проактивні потреби переважно детерміновані внутрішньо;

Реактивні потреби активуються ззовні;

Процесуальна *активність* – “суто функціональне задоволення”, робота ради роботи;

Модальні потреби – тенденції до здійснення певних актів ради самого здійснення (*потреба у фізичному русі*);

Ефективні потреби – спрямовані на певний бажаний стан або результат.

√ Дуже важливе поняття у системі поглядів Г. Мюррея – “прес” – відображає ті значущі детермінанти поведінки, що обумовлені середовищем, полегшують або утруднюють досягнення індивідом його мети. Пресами для існування індивіда є відсутність сімейної підтримки, сімейні та культурні суперечки, відсутність батьків, бідність, побутова невлаштованість, втрати, прояви агресії, погане ставлення з боку старших, осіб іншої статі, жорстке релігійне виховання, надмірне панькання в дитинстві, фізична чи соціальна неповноцінність тощо. Виділення та класифікація пресів дозволяє передбачити вчинки індивіда.

У своїй концепції Г. Мюррей пропонує представити поведінку у вигляді векторів, що відображають широкий спектр “фізичних або психологічних напрямів активності”. До векторів активності він відносить *Відкидання, Ухвалення, Отримання, Конструювання, Збереження, Проявлення, Трансмісія, Виключення, Деструкція, Захист, Уникнення*.

До безумовних цінностей Г. Мюррей відносить *Тіло* (фізичне благополуччя), *Власність* (корисні об'єкти, добробут), *Влада* (здатність ухвалювати рішення), *Афіліація* (міжособова прихильність), *Знання* (факти і теорії, наука, історія), *Естетичні форми* (краса, мистецтво), *Ідеологія* (система цінностей, філософія, релігія).

Автор вважає, що ці вектори і цінності утворюють умовну таблицю взаємо пересічних рядів і стовпчиків, кожен осередок якої позначає поведінку, відповідну конкретному вектору, обслуговуючому конкретну цінність. Цей підхід є засадою психологічної типології особистості.

Ще одним значущим поняттям у системі поглядів Г. Мюррея є *серіальні програми* – організована послідовність субцілей, що орієнтовані в майбутнє, охоплюючи окремі місяці і цілі роки [52].

П. В. Симонов обґрунтовує твердження, що провідною “метафункцією” будь-якого спонукання до соціокультурної діяльності є індивідуальне та соціальне “задоволення потреби в озброєності”. “Озброєність” – це наявність у індивідуума надійних засобів захисту від знищення, засобів підтримки життєдіяльності. Залежно від спрямованості діяльності, як доводить цей автор, виділяються спонукаючі регулятиви:

- Пошуки матеріальних і духовних цінностей;
- Потреба озброєності;
- Потреба захищеності;
- Намагання досягнення;
- Вимога дисципліни;

- Потреба самореалізації;
- Потреба свободи;
- Потреба творчості;
- Намагання самоствердження.

Спонування такого рівню, як рушійні сили соціокультурної діяльності, є складними багаторівневими утвореннями, в яких соціальний і культурний зміст нероздільно синтезуються з глибинними психічними процесами особи, світоглядом і світовідношенням, самосвідомістю, емоціями, тілесними переживаннями, життєвими смислами, цінностями та ін. Ці соціокультурні регулятиви мовби привходять в особистість ззовні, задаються зовнішнім світом, але перетворюються на індивідуальні, особистісні надбання, проникаючи в психіку, емоційний стан, мають також “зворотний” вплив на сферу соматичних (тілесних) процесів. На цьому і ґрунтуються системи психотехніки, інтенсивного навчання, аутотренінгу тощо. [41, 42 – 47].

Паремія

”Було б наївним шукати в мозку людини “центри” альтруїзму та потреби пізнання. Як те, так і інше – системні якості, у процес реалізації яких залучений широкий ряд мозкових утворень що взаємодіють. Водночас сучасній фізіології мозку відомі структури, пошкодження яких є причиною емоційної байдужості, втрати цікавості до навколишнього середовища та власної долі”. (П. В. Сімонов. “Походження духовності”)

4.2.5. Концепція економічного детермінізму в культурологічному аналізі

Уявлення про домінуючу роль економічних факторів в розвитку соціокультурної життєдіяльності суспільства зародилися ще в античну добу і багаторазово обговорювалися більш пізніми авторами. Утворення категорії *οικονομία* (економіка, господарство) в давньогрецькій мові підказує нам, що у суспільній свідомості ще за декілька століть до нашої ери було присутнє розуміння значення організованого, налаштованого, продуктивного господарства для життя людини і всього суспільства. Уявлення про економічний детермінізм у соціокультурному житті розвиваються також за допомогою категорій труда, праці, матеріального виробництва, продуктивних сил, виробничих відносин тощо.

У розвинутій формі обґрунтування провідної ролі матеріального виробництва, продуктивної праці, доцільної організації господарства у соціокультурних процесах було викладено поетом і міфологом Гесіодом (5 ст. до н.е.). Саме Гесіоду належить вихідні для цієї концепції твердження про те, що труд – це доцільна діяльність людини, яка

поступово вдосконалюється протягом багатьох століть існування людства. Утворюючі знаряддя праці, людина впливає на природні речі, щоб використати їх для задоволення власних потреб. Гесіод також підкреслював одвічність труда з погляду існування суспільства: якщо існує суспільство, то існує і труд, якій є умовою його життя. Але продуктивна праця обумовлює якісні зміни у суспільному житті: перехід від епох золота, срібла, бронзи, героїв до “залізного віку”, на який поет дивився дуже песимістично.

Гесіод – селянин за походженням і за своєю свідомістю. Як пише А.М. Чанишев, “Він апологет праці. Він винаходить навіть другу Еріду – богиню трудового змагання (у Гомера Еріда – богиня суперечки)” [53, 107]. Гесіод підмічає, як в Егейському світі розвиваються товарно-грошові відносини, які глибоко впливають на соціальну структуру та на політичний уклад суспільства. Утворюються нові соціальні групи багатих олігархів, які панують у економічному житті. Спадкова політична влада аристократів поступово втрачається. Гесіод також віддзеркалює вплив матеріального виробництва на розвиток нових форм моралі. Поняття про совість, сором у добу збагачення та соціального розшарування надбають яскравого відбитку нових економічних умов. Утворюються уявлення про багатство і бідність; соромно бути бідним, але бути багатим престижно. До пророцтв Гесіода належать вірші в його поемі “Труди і дні” про те, як у недалекому майбутньому “Правду замінить кулак, де сила, там буде і право; сором згине... Від зла позбавлення не буде”.

Дуже великий вклад в розвиток концепції економічного детермінізму внесений теоретиками –економістами XVIII ст. Їх ідеї розвивалися К. Марксом (1818 – 1883) в чисельних працях, де обґрунтовані тези про вплив виробничих відносин на закони економічного життя (“Економічні рукописи 1857 – 1858 рр.”, “До критиці політичної економіки” 1859; “Капітал”, т. 1, 1867). Доводиться, що процеси матеріального виробництва у більшості випадків відбуваються об’єктивно і несвідомо, воля та свідомість окремого індивіда або суспільства в цілому не здатні вплинути на них. Проте матеріальні економічні відносини в суспільстві обумовлюють політичні відносини, пануючі форми ідеології, підтримку окремих видів духовної культури, які задовольняють вимогам пануючих суспільних шарів. За думкою К. Маркса, вивчення господарчо-економічної діяльності суспільства є вихідною засадою будь-якого його наукового дослідження, що допомагає загальному з’ясуванню механізмів історичних змін в соціальному житті та в культурі.

√ Розмаїття потреб та інтересів людини та соціуму є водночас узгодженими й неузгодженими, взаємодоповнюючими та протилежними.

√ Концепція економічного детермінізму підтримана чисельними сучасними дослідниками.

4.3. Історико-соціологічний підхід в культурологічному знанні. Типи культури

Особливою інстанцією, яка здійснює функцією програмування взаємодії людини зі світом, є соціум та його основні інститути: ієрархічні соціальні відносини у первинному колективі (соціальній групі мікро- або мезорівню), соціальна структура суспільства, розподіл праці тощо. Усі форми матеріальної та духовної культури також є інстанцією, що програмує людську поведінку. Але і самі продукти культурної діяльності віддзеркалюють особливості тих суб'єктів, які є їх утворювачами.

Важливе значення для типології форм культури є такі їх властивості, як наявність в їх внутрішньому змісті символічних (комунікативних) програм, що мають орієнтацію на конструктивне та раціональне ставлення до світу та самого себе, персоналізацію людини, або навпаки. Деконструктивізм, ірраціоналізація, деперсоналізація як зміст “негативних” або “небажаних” символічних культурних комплексів, з яких утворюється людське світовідношення, та їх порівняння з “позитивними”, “бажаними” системами культурної діяльності індивіда постають об'єктами уваги теоретиків-філософів, етиків, теологів ще в античні часи.

Послідовні оповідання про життєдіяльність різних народів, їхній побут, соціальні відносини, мораль, способи спілкування, звичаї складені античними авторами (Геродот, Ксенофонт, Пліній Старший, Тацит тощо). Для науково-теоретичного мислення цієї доби є характерним розподіл осіб та етносів як носіїв культури на різні типи по етнічним ознакам: як “*подібних до нас*” (еллінів, римлян) та “*інших*”, або “*чужих*” (“варварів”). Особи в межах етносу також оцінювались та розділялись на різні типи по соціокультурним ознакам: “шляхетні особи”, “плебс”, раби тощо.

“Феноменологічно-типологічним” за своїм змістом є відомий твір пізнєантичного автора Діогена Лаертського “О житті, вченнях та висловах видатних філософів”, тому що він поставив перед собою завдання описати особливості життєдіяльності кожного окремого мислителя як такого, що належить до специфічної професійної групи, виконує значущі просвітницькі, комунікативні, інші соціокультурні функції. Лаертцій демонструє внутрішній світ кожної видатної особистості, звертає увагу на мотивацію та обставини її фахової діяльності, підкреслює, як світоглядні ідеї впливають на суспільство, відображуються у громадській думці сучасників та політичній життєдіяльності, обговорюються, дискутуються, викладаються у навчальних закладах тощо [13].

Твір Плутарха (б. 46 – 120 р.р. н.е.) “Порівняльні життєписи” є за своїм змістом “феноменологічним”, але із уживанням рис типологізації. Предметом свого розгляду Плутарх обрав не що інше, як дослідження

втілення різноманітних соціокультурних систем в діяльності реальних історичних особистостей, яких не можна назвати просто “видатними”. Тезей і Ромул, Лікурґ і Нума Помпільй, Александр і Цезарь, Демосфен і Цицерон – їх роль у розвитку політики, духовної культури, моралі, філософії, ораторського мистецтва, художньої літератури Стародавньої Греції та Риму була глибоко інноваційною, утворюючою, конструктивною, а інколи, особливо коли мова йде про мораль, руйнуючою, грубо деструктивною. Кожний із них на окремому ступені свого життя брав на себе сміливість ламати традиційні умови існування суспільства, слідувати за своїми власними бажаннями, примхами, аномальними афектами. У будь-якому разі вони залишили свій слід у пам’яті людства. Плутарх є майже першим, хто яскраво оповідає про те, який жах, відчай, безсилля відчують “здорові” прошарки суспільства, коли своїми очима бачать руйнування елементарних норм соціального гуртожитку, затоптування моралі, перетворення колосального енергетичного потенціалу людського інтелекту, почуття, уяви, пристрастей на знаряддя жорсткого знищення людяності та духовної культури. Чітко позначити межі впливу на суспільство аномальних волюнтаристів, суб’єктивістів, які свавільно обожнюють самих себе, неможливо. Плутарх навмисно перетворюється із письменника на безпристрасного оповідача, майже не аналізуючи “причини”, “умови”, “детермінанти”. Поведінку своїх “персонажів” Плутарх моделює як “життєву феноменологію типу” – послідовність дій, спрямованих на подолання проблемних ситуацій, в якій закономірно відображуються унікальні внутрішні типи світовідношення особистості – її почуття, переконання, пристрасті, які завжди детерміновані її тілесним, психофізіологічним, “валеологічним” габітусом [35].

Твори Гая Светонія Транквіла (пр. 75 – 160) “Життя дванадцяти цезарів”, “Про граматиків та риторів”, “Про поетів” поєднують в себе ідеї феноменологічного, типологічного та індивідуалізуючи-аналітичного підходів до вивчення соціокультурних таємниць людського буття. Ми бачимо “божественних” Юлія, Августа, Клавдія, Веспасіана, Тита, Гая Калігулу, Нерона та всіх інших історичних осіб як чергу персоналізованих, унікально-неповторних і водночас типово ірраціональних втілень всіх можливих проблем і протиріч. Незвичайні дарунки природи – свої “царські”, харизматичні психологічні та фізичні особливості – інтелект, прагнення до лідерства, жадання влади та безмежної насолоди життям, фізичну силу та здоров’я, – вони ні за яких умов не здатні осмислено використати, не тільки важко травмуючи ментальність своїх сучасників, але й безглуздо руйнуючи безцінний час свого власного життя [39].

У витоків напрямку, в якому реалізуються намагання дослідити “індивідуальне як типологічне”, реалізувати на підґрунті типологічного підходу ідеї інтеграції суспільного та природничого знання в сфері

культурології, у новітні часи стоїть діяльність Ф. Гальтона. Пізніше до нього приєдналися десятки дослідників, якими утворювались розмаїті типологічні системи. Яскравою особистістю на історичному шляху вивчення сфери утворення соціокультурних типів людини та культурної діяльності Е. Шпрангер.

Своїм завданням Е. Шпрангер бачив протистояння однобічному природничо-науковому підходу до вивчення внутрішніх механізмів людської діяльності як суто “фізіологічних”, “інстинктивних” або “рефлекторних”. Свій метод вивчення людської життєдіяльності Е. Шпрангер визначав як “інтуїтивне осягнення телеологічних зв'язків душевного життя” індивіда. У його методології продуктивно поєднуються “феноменологічний” та типологічний підходи. У своєму творі “Форми життя” Е. Шпрангер виділив шість основних ідеальних типів особистостей, що є суб'єктами культурної діяльності: “теоретична людина”, “економічна людина”, “естетична людина”, “соціальна людина”, “політична людина” та “релігійна людина”. Кожний тип характеризується сукупністю орієнтацій у своїй діяльності: провідною установкою щодо змісту та мети свого життя, системою потреб та мотивацій, особливостями чуттєвої та інтелектуальної сфери. Система типологічних ознак сфери особистісної регуляції діяльності з'ясована філософом як загальна тенденція, у якій виявляється багаторівнева людська сутність. У “чистому” виді ці типи є ідеальними конструкціями. “В реальному світі його ніколи не буде, хоча він має свою внутрішню логіку, до якої може наблизиться жива людина...” [57, 56].

Концепції, в яких обґрунтовується паралельне історичне існування розмаїтих етнічних типів культури та культурної діяльності формулюються представниками “етно-соціологічного” напрямку. Виникнення “етносоціології” пов'язане з ім'ям Ж. А. Гобіно, який у своєму труді “Про нерівність людських рас” твердив, що головним фактором цивілізації є окремі індивіди, які є носіями ознак “чистої раси”. При цьому біла раса є єдиною харизматичною расою, яка здатна до утворення вищих форм культури, орієнтованої на соціальні і моральні ідеали. Історичне виникнення “етнічної суміші” руйнує ті типи соціокультурного існування, які утворюються етнічними лідерами. “Виродження етносів” веде до руйнування всієї системи соціокультурної регуляції; тому цивілізації, що існували в історії людства, зазвичай є недовговічними.

Наукова зацікавленість в переході від феноменології до типологічного дослідження специфіки розмаїття форм культури, утворених людством, відображена в праці Г. Г. Шпета “Введення до етнічної психології”. Характеризуючи завдання вивчення сфери соціокультурної регуляції людської діяльності як сфери науки описової та типологізуючої, Г. Г. Шпет підкреслює неправомірність механічного використання “еволюційного”, “психологічного”, “соціологічного”, “інтроспективного”, або якихось інших спеціальних методів культурології,

суспільствознавства та людинознавства. Етнос, або народ, не є сталою історичною даністю, яка утворилась назавжди. “Народ”, а також і його менталітет, мова, інші елементи культури є безперервним *становленням*, сьогоденним переживанням та зізнанням сучасності, та *присвоєнням* собі елементів сьогодення; відтак, духовний лад індивіда завжди є духом його народу. “Духовне життя людства, а також і душевне життя людини, йде діалектичними поштовхами та стрибками, періодами повільного накопичування “душевної енергії” та раптових вибухів, революцій, покірної душевної податливості або сприйнятливості та бурхливого опору, творчого руйнування того, що так важко та повільно накопичується, та нового повільного або легковажного утворення. Душевне життя людини, а тим більше духовне життя людства – жахливий кошмар, а не планомірна еволюція... І це однаково відноситься до утворення індивідуальних диспозицій і до колективних “укладів” [56, 475 – 574; 572].

В українському суспільствознавстві та культурології останніх десятиліть звернули на себе увагу дві роботи, в яких опрацьовані цікаві варіанти типологічних підходів до з’ясування сутності та шляхів розвитку сучасних типів культури. Це колективна монографія під керівництвом Л. В. Сохань [42], а також робота С. Пролєєва, в якій можна почути відгуки іронічних роздумів Феофраста щодо парадоксальних і патологічних людських типів, які власною поведінкою ставлять під сумнів розумність людства [38].

У наукових дослідженнях зазвичай виникає потреба у оцінюванні культурного феномену або форми культурної діяльності з погляду його типологічної належності. Основні типи, що виділяються:

- З погляду складності, обробленості, доступності – елітарна та масова культура;
- З погляду насиченості естетичними образами, символами, спеціальними комунікативними засобами (художніми мовами, що вимагають спеціального навчання, культурного виховання суб’єкта культурної діяльності та споживання – класична та популярна (поп) культура;
- З погляду офіційної визнанності, підтриманості суспільством, державою – офіційна культура, субкультура;
- З погляду походження характерних типів культури у визначену історичну епоху – культура первинного суспільства, культура доби рабовласництва, культура доіндустріального суспільства, культура доби індустріального суспільства, культура постіндустріального суспільства; культура премодерну, культура модерну, культура постмодерну;
- З погляду належності великій соціально-економічній групі (класу, соціальному шару або прошарку) – культура працівників, культура інтелігенції, культура селян тощо);

○ З погляду належності окремі професійній групі (як така, що утворена професійною групою, або така, що споживається цією групою – культура студентства, культура діячів освіти, культура медичних працівників, культура діячів спорту.

√ Крім того, у кожному типі як матеріальних, так і духовних видів культурної діяльності є внутрішні течії, що користуються різними комунікативними засобами (методами утворення художніх образів, використанням матеріалів, символікою і т.д.). Артефакти, вироблені в межах окремої течії культурної діяльності, несуть на собі відбиток її світоглядних та технологічних особливостей, що зазвичай називається культурним (культурно-мистецьким) або художнім *стилем*.

√ У багатьох випадках фахівці використовують типологічні позначення, які утворилися як ознака відсутності у речі художньої цінності, її антикомунікативності (принципове не використання або незнання культурних мов, засобів утворення художньо-естетичного образу) – китч, гламур, лубок, примітив тощо.

√ Кожна із існуючих типологій є цікавою та продуктивною у науковому вимірі.

√ Розвиток типологічних підходів дає можливість розділити існуючі системи соціокультурної життєдіяльності людства на загальнолюдські та етнічні, групові та масові, класові та професійні, традиційні та інноваційні, офіційно підтримуванні та не підтримуванні, конструктивно-раціональні та деструктивні і ірраціональні тощо. Саме типологізація культурних систем є сучасною основою для поглиблення практичної орієнтації філософсько-культурологічних теорій, а також для опрацювання прикладних концепцій та технологій.

4.4. Навики психолого-культурологічного та соціологічного аналізу релігійних феноменів як складові спеціальних компетентностей фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності

У розмаїтті культурних “надбудов” над суспільним буттям виділяється одне із самих старих і суперечливих культурних утворень – релігія. Особливості цієї форми культури висвітлюються як її складність, традиційність та незворушливість, історична непохитність. З карти і з людської пам’яті зникають держави, імперії, навіть цілі цивілізації. Проте які б не відбувалися зміни в економічному, політичному, культурному ладі суспільного життя – релігія існує мовби понад історією. Науково-технічний прогрес, революційні відкриття у природознавстві, зміна наукових (фізичних, космологічних, біологічних, генетичних) парадигм мислення та пояснення світобудови, принципові зміни в технологіях та змісті освіти громадянства – майже не впливають на релігію.

Релігія як культурне (соціокультурне) утворення – це складна система загально-соціальних, групових та індивідуальних духовних, духовно-практичних (функціональних, діяльнісних, поведінкових) феноменів. До них відносяться *релігійна свідомість* (світогляд, у якому провідне місце належить “вищим”, надприродним силам, одному Богу або чисельним богам), релігійні (фантазійні, навіювані релігійним вихованням) *почуттєві та розумові когнітивні образи*, релігійна (культова, конфесійна, пропагувальна) *діяльність*, *релігійні відносини* між віруючими і “пастирями” (проповідниками), віруючими і церквою, різними церквами, представниками різних релігій. Також у сфері історичного розвитку релігії активно функціонують відповідні *соціальні інститути* – релігійні течії, конфесії, установи, об’єднання.

І у наш час мовби попри всі об’єктивні обставини релігія є невід’ємною складовою культурної життєдіяльності суспільства у цілому і кожної окремої держави. При цьому прояви релігії так чи інакше кризь вектори державного, професійного, родинного буття доторкаються кожного громадянина без винятку. Впливи релігії віддзеркалюються у свідомості індивіда перш за все – у сімейному, родинному, мікросоціальному (приятельському, сусідському) оточенні, а також завдяки релігійно насиченій діяльності засобів масової комунікації, при ознайомленні з відповідними творам мистецтва. Побут багатьох український сімей сповнений релігійних звичаїв, обрядів, вірувань та забобонів. Сімейні, а у деяких регіонах і громадянські свята, приємні та сумні події майже обов’язково супроводжуються релігійними культовими церемоніями.

Сучасна “офіційна” українська культура також у ніякому разі не є “безрелігійною” культурою. Релігійні об’єднання активно ведуть пропагувальну, соціально-педагогічну, соціально-підтримуючу, морально-виховну роботу, намагаються цілеспрямовано впливати на політичні процеси тощо. Сам факт їх існування вимагає державного правового регулювання, розподілу на дозволені та заборонені течії і т.п.

Геополітичні протиріччя, стан необ’явленої війни, обмеження прав деяких національно-етнічних спільнот на різних етапах історії мають одним із своїх наслідків посилення зацікавленості в релігії, намагання знайти в підвищенні масової релігійної віри, а відтак – в активізації діяльності церков підтримку національно-визвольним рухам.

Отже, уявлення про *протиріччя та парадокси релігійного буття* у сучасному суспільстві є необхідною складовою світоглядних, методологічних та загальнотеоретичних компетентностей фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності.

При цьому *розкриття сутності релігії як форми культури* у сучасному освітньому процесі зазнає глибоких об’єктивних і суб’єктивних ускладнень. Завдання наукового викладання питань з історії та теорії релігії у процесі навчання як складової вищої освіти, формування

наукового світогляду та раціонального творчого і конструктивного світовідношення молодих фахівців у наш час не завжди успішно вирішуються. Нестабільність у суспільній життєдіяльності, швидкі політико-економічні та соціальні зрушення, постаріння та зубожіння частини населення, поширення еміграції молоді, формування нових “вразливих” шарів соціуму є факторами укріплення релігійної свідомості і активізації різноспрямованих релігійних конфесій. Водночас у вітчизняних навчальних програмах у вищих навчальних закладах зменшується загальний обсяг начального часу, призначеного для вивчення соціально-гуманітарних дисциплін. На багатьох напрямках навчання релігієзнавство перетворюється на вибірккову дисципліну, тобто інколи майже не вивчається. Із врахуванням стійких локально-географічних, етнічних, сімейних традицій підтримки відкрито маніфестованого чи дифузно-замаскованого релігійного виховання дітей та молоді, ці об’єктивні та суб’єктивні фактори у сукупності, на наш погляд, складають передумови *утворення ризику суттєвої ретардації (набуття застарілих, архаїчних, некритичних та конформістських форм, релігійних у тому числі) суспільної свідомості у цілому.*

У цілому в Україні збільшується кількість осіб, які пов’язують своє реальне життя або уявлення про його духовні аспекти, із релігією, виконанням деяких культових обрядів, підтримкою релігійних традицій тощо. Як підкреслюють автори соціологічного дослідження “Релігія і церква в українському суспільстві”, що проводилось в березні 2017 р., рівень релігійності населення зростає. Віруючими вважають себе 67% населення. Такими, хто вагається між вірою і невір’ям, на цей час визнали себе 12%. Невір’я або атеїзм засвідчили лише 7% опитаних, решта є або байдужими до питань віри (8%), або не визначилися в цих питаннях (6%). Рівень релігійності є вищим серед жінок, порівняно з чоловіками (73% і 60% відповідно), і в старших вікових групах, порівняно з молодшими – від 60% молодих людей 18 – 24 років до понад 70% осіб, старших 50 років” [58, 23 – 24].

У зв’язку зі значущістю зазначеного нами ризику та необхідністю формування умов для його попередження та обмеження, звертаємо увагу на підготовку українських фахівців в сфері менеджменту соціокультурної діяльності з вищою освітою. Як пишуть автори змістовної роботи теоретико-методологічного плану “Менеджмент соціокультурної діяльності як напрям наукового та технологічного знання”, сукупність теорій та концепцій, що вживані в процесі підготовки фахівців з цього напрямку, швидко інтегрується на підґрунті об’єднуючих методологічних та технологічних підходів. Ця система знань вже не є штучним поєднанням глибоко розмежованих галузей розробки окремих рекреативних та просвітницьких технологій, як це було ще декілька років тому. “Відбувається все більш глибоке усвідомлення генеральної мети соціокультурної діяльності, яка полягає у задоволенні потреб

вдосконалення індивіда, його пристосуванні до вимог суспільства та соціоекологічного середовища, формуючому впливі на соціальні та етнічні групи. ...Поглиблення віддзеркалення людино- та соціоформуєчих запитів ідеології сталого розвитку сучасного суспільства є підґрунтям інтегруючих тенденцій у галузі, перетворення її на самостійний продуктивний напрям науково-дослідницької діяльності. ...В своїй пізнавально-дослідній та організаційно-формуєчій діяльності вона успішно поєднує загальнотеоретичне знання з практичною впливовою роботою з соціумами, мікрогрупами та окремими особами” [65, 8].

Основною метою розгляду сформульованої нами проблеми у даному розділі є концентрація системи методологічних засад, що здатні слугувати орієнтирами у підготовці студентів спеціальностей, орієнтованих на виховну, соціально-захисну, соціально-формуєчу роботу з різними соціальними групами населення, політичну та правову пропаганду, культурно-просвітницьку та культуро-творчу діяльність. Необхідно позиціонувати вихідні принципи, які є необхідним методологічним та логіко-теоретичним підґрунтям розбудови навчальних курсів теоретичного та методико-технологічного змісту, пов'язаних з розглядом питань релігійної життєдіяльності суспільства, історії релігії та церкви, зв'язків релігійних конфесій та держави, релігійної свідомості, релігійного виховання, діяльності особи та релігійних і громадських установ у межах конфесійної громади тощо.

Вихідним принципом розбудови технології підготовки фахівців у сфері менеджменту соціокультурної діяльності, правової, культурно-просвітницької пропаганди, культурної творчості тощо є виконання вимоги Основного закону України про від'єднання освіти від релігії та церкви “Церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова” [26, ст. 35]. Отже, процес навчання у державному вищому навчальному закладі орієнтований на надбання майбутніми студентами наукових знань, формування раціонального світогляду та світовідношення, реалістичного розуміння сутності релігії та її розмаїтих і суперечливих соціокультурних функцій.

Проте спілкування зі студентами відкриває утруднення у якісній реалізації освітніх завдань. Молода людина з повною середньою освітою сьогодні має значний обсяг природничих знань при скорочених програмах суспільствознавчого циклу. Фрагментарно-емпірична, спрощена історична, соціальна, загальнокультурна поінформованість обумовлює суперечливість, несформованість світогляду. Це є причиною ускладнень в роз'ясненні студентам соціо- та культуро-орієнтованих спеціальностей питань, пов'язаних з існуванням та функціонуванням релігії в сучасному суспільстві.

Основне протиріччя, що фіксується при постановці питань ставлення до релігії, полягає у відносинах між накопиченими антирелігійними науково-природничими знаннями і об'єктивними фактами сталого “надісторичного” існування релігії, її популярності в різних вікових, етнічних, професійних соціальних групах, підтримці релігії з боку окремих відомих державних осіб, політиків, діячів мистецтва та бізнесу тощо.

Отже, викладання у вищих навчальних закладах формального курсу релігієзнавства є за сучасних умов неефективним. Знання “обраних” фрагментів історії та теорії релігії повинно бути доповненим провідними концептами науково-методологічного, філософсько-світоглядного, історичного та соціокультурного змісту, що підлягають дискутуванню, глибокому цілеспрямованому науковому дослідженню у студентських курсових та дипломних роботах тощо.

Поняття концепту у нашому дослідженні ми використовуємо у тих його значеннях, що означають усі види обґрунтування, умотивування, програмування та моделювання практичної, пізнавальної діяльності або будь-яких інших видів світовідношення. Концепт – “одинична” модель, образ, установка, яка адресована конкретному предмету, явищу об'єктивного або суб'єктивного буття, у сфері якого людина актуально або потенціально діє [Див.: 64, 72 – 90]. Кожний з таких концептів є суттєвою методологічною вимогою щодо технології освіти сучасного фахівця відповідного напрямку знань. Система методологічних концептів, індивідуально засвоєних майбутніми фахівцями, втілена в професійно-практичній діяльності, поповнює компетентності спеціалістів соціальних та культурних галузей.

До професійно значущих концептів, які повинні увійти до складу спеціальних компетентностей фахівців з менеджменту соціокультурної діяльності, відноситься навчання студентів *загальному теоретико-культурологічному підходу до розкриття сутності релігії*. Для багатьох з них він несе у собі евристичну інформацію, оскільки сприяє руйнуванню міфоутворюючого ставлення до релігії як до “незвичайної” форми суспільної свідомості. Формується знання про синкретичний характер матеріальної та духовної культурної діяльності на ранніх ступенях розвитку суспільства, доводиться практично-діяльнісний зміст ранніх форм дорелігійних і парарелігійних культових складових життєдіяльності соціумів. Глибоко усвідомлюються системні зв'язки релігійно-культових практик з буденною господарчою діяльністю, структуруванням соціуму, розподілом трудових, управлінських, соціально-педагогічних та ідеологічних функцій між членами соціуму, формуванням ґендерних ролей, суспільних відносин тощо. З'ясується той факт, що ідеологічні складові релігії, образи духів, демонів, богів і Бога є пізніми і вторинними продуктами культурного розвитку. Відкривається існування у складі культових практик несподіваних форм

культуротворчої діяльності: комунікація з потойбічними утвореннями, спроби організації спільних з цими утвореннями видів (трудової, пошукової, карально-санкціонуючої тощо) діяльності; збереження, догляд, годування, одягання, покарання істот або культурних артефактів, що втілюють у собі релігійно-міфологічні образи. Отже, вихідною методологічною позицією, що формується у майбутнього фахівця, є теза: *релігія є синкретичною формою соціокультурної діяльності*, не тотожною тим уявленням, що нав'язуються сучасними пропагувачами релігії. Її справжній зміст є *складною соціокультурною системою, синтезом розмаїтих духовних та матеріальних практик, фантазійних образів, міфологем, ідеологем* тощо.

Раціональні професійні компетентності повинні ґрунтуватися на формуванні *історичного погляду на генезу та розвиток релігії*. Проблема походження релігії зазвичай спонукає студентів до загострених дискусій. Але у них переважно демонструються розходження результатів релігійної або безрелігійної інкультурації в традиційно орієнтованій або індиферентній сім'ї. Найбільш продуктивними у формуванні раціонального світогляду є обговорення питань про *безрелігійну добу* в історії людства, про *ранні форми парарелігійної соціокультурної діяльності*, у якій у цілому відсутнє уявлення про богів або Бога, про *розмаїття сучасних релігійно-світоглядних систем*. При цьому виявляються наслідки спроб наближення державної шкільної освіти та релігійного виховання, а також результати роботи деяких недостатньо підготовлених педагогів. Змістом науково-теоретичного, раціонального погляду, що повинен бути сформованим, є погляд соціокультурний. Зрозуміння того факту, що усе розмаїття форм духовної життєдіяльності, *будь-яки ідеологічно-світоглядні та практично-культурні системи є продуктом багатотисячолітньої творчої діяльності людства* є фактором, продуктивно підштовхуючим до самостійного поглиблення в історико-культурологічні проблеми. Раціонально-наукова теза *“Людина та соціум є творцями власних систем духовного ставлення до світу, а також технік та технологій будь-яких культурних практик”* постає методологічним орієнтиром мислення молодого фахівця, на якому ґрунтується логіка роздумів та розбудови усієї системи світогляду і професійних компетентностей.

Етнокультурний погляд на сформульовану проблему за сучасних умов органічно пов'язується з *крос-культурним та мультикультурним науково-теоретичними та політико-правовими підходами*. При цьому вважаємо доцільним поглиблення історико-генетичних уявлень про розмаїття типів духовної соціокультурної діяльності. Знайомство з історичними і сучасними етносами, що були або є носіями дорелігійних, парарелігійних, суто релігійних (політеїстичних та монотеїстичних) культурних і культових систем, що сьогодні загалом йменуються

терміном “релігія”, поглиблює фахові компетентності. Принциповою позицією, що складає конструктивну професійну компетентність фахівця, є уявлення про те, що більшість сучасних суспільств є плюралістичними за своїми етно-генетичними коріннями. *Різноманіття історично сформованого етнічного складу обумовлює збереження плюралістичності культурних, світоглядних, релігійних, побутово-господарчих рис, властивостей, орієнтацій тощо.* “У культурному відношенні плюралістичне суспільство є об’єднанням, у якому спільно проживають різні культурні групи із загальною соціальною і політичною структурою” [27, 374]. Поглибленню цієї компетентності є обговорення відомих протилежних підходів до розуміння особливостей плюралістичного суспільства та шляхів його подальшого розвитку. У відповідності з першим підходом, існує “плавильний котел”, у якому *“меншість мейнстрима” асимілюється мейнстрімом (головним вектором культурного розвитку).* Нечисленні культурні групи за законами історичної синергетики зазвичай поступово щезають, тому що їхні мови, звичаї, традиції, фольклор та міфи, релігійні вірування, побутові форми життєдіяльності, навички ґендерної та соціально-педагогічної поведінки поглинаються пануючою культурою. Другій теоретичній підхід є за своїм змістом “мультикультурним”. Його прибічники доводять *реальність історичного існування “мозаїки” етнокультурних груп, які попри все підтримують власну культурну самобутність як етнозберігаючу цінність.* Їх життєдіяльність в плюралістичному суспільстві пов’язана з необхідністю підтримки загальних норм і регуляторів – державного устрою, законодавства, суспільного політико-економічного та господарчо-економічного укладу, політичних угод тощо [27, 374 – 375].

Соціально-економічний і соціологічний погляд складає провідний концепт у професійно-науковому розумінні сутності релігії. У класовому глибоко розшарованому за рівнями добробуту суспільстві значущість соціально-економічних факторів генерування та наслідування релігійності посідає перше місце. Страх перед природними стихіями відступає на фоні усвідомлення соціальної несправедливості. Економічна бідність, злиденність, голод, неподоланність соціально-економічного розшарування суспільства на кожному ступені історичного розвитку і протягом життя кожного окремого покоління наново генерує релігію. *Усвідомлення релігії як соціокультурного феномену, якій не просто “підтримується” кимсь протягом тисячоліть, а безліч разів заново народжується у оновлених формах (“ззовні нова, стара у суті”, або, навпаки, “ззовні одвічна”, але нова за справжнім соціальним та культурно-політичним змістом) є принципово інноваційним концептом і складовою сучасних фахових компетентностей.*

ґносеолого-логічні, когнітивні, дидактичні проблеми формування релігійного та антирелігійного світогляду також є об’єктом розгляду в

освітньому процесі соціального та культурологічного напрямку. Відтак, соціально-економічний, соціологічний, культурологічний підходи до зрозуміння сутності та протиріч релігійної життєдіяльності суспільства органічно доповнюються *когнітивним (гносеологічним) та психологічним підходами*. Безрелігійне світовідношення у своїх початкових, юнацьких формах є віддзеркаленням буденної практики, шкільного навчання та сімейного виховання, вільного від релігійних впливів. На цьому ступені молода людина здатна лише до сприйняття та оцінки світу у його безпосередньої даності, як сукупності феноменів. Проте свідомість, озброєна фаховими компетентностями, здатна до з'ясування сутності релігії, тих протиріч та ризиків у соціальній та індивідуальній життєдіяльності, що є її продуктами та наслідками. Отже, складовою професійних компетентностей є концепт непізнаності та стихійності природи, Космосу, процесів об'єктивного розвитку тощо. Обмеженість наукових знань, некерованість проявів прогресу та регресу, конструктивних та деструктивних природних, соціальних, культурних явищ є джерелом когнітивних і гносеологічних утруднень, психологічних негативних станів, що не подолані протягом тисячоліть. Вплив на людську психіку непізнаних природних, соціальних, технічних, політичних факторів породжує страх, відчуття залежності від могутніх зовнішніх сил, безсилля, другорядності людини, присутності у власному житті чогось трансцендентного тощо.

Сприяють формуванню реалістичних уявлень про сучасний стан релігійної життєдіяльності суспільства ознайомлення студентів з інформацією про розгортання міжконфесійних відносин на тлі кроскультурних, кросетнічних, міждержавних геополітичних суперечок. Не втрачає своїй актуальності *геополітичний розгляд питань релігійного екстремізму, фанатизму* тощо. Ми вважаємо доцільним знайомство студентів з опублікованою у квітні 2016 р. доповіддю Комісії США з міжнародної релігійної свободи (USCIRF). Ця Комісія є незалежним консультативним органом уряду США, який створений Конгресом і працює незалежно від Держдепартаменту. Її завданням є моніторинг дотримання свободи релігії у всьому світі і розробку політичних рекомендацій для президента, держсекретаря і Конгресу. USCIRF засновує ці рекомендації на і стандартах, викладених в Загальній декларації прав людини і інших міжнародних документах. Щорічний звіт 2016 р. охоплює період з 1 лютого 2015 р. по 29 лютого 2016 р., хоча в деяких випадках в нім згадуються значні події, що мали місце після цього періоду. У цьому звіті Комісія уперше включила Росію в число країн з високим рівнем релігійної несвободи разом з 15 іншими державам. При цьому фахівці назвали Росію унікальною серед країн з релігійною несвободою, оскільки тільки вона “розширила свою репресивну політику на територію сусідньої держави”. “Зростання ксенофобії та відсутності толерантності, включаючи антисемітизм, веде

до насильницьких злочинів та убивств на підґрунті ненависті, які часто кояться безкарно” [17, 6]. До переліку “країн, що викликають особливе занепокоєння” аналітики рекомендують включити Пакистан, Центрально-Африканську Республіку, Нігерію, Сірію і В’єтнам. До країн, у яких існують офіційно визнані порушення релігійної свободи, відносяться Бірма, Китай, Еритрея, Іран, Північна Корея, Саудівська Аравія, Судан, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан. Організація Об’єднаних Націй повідомляє, що з початку військових подій в Донбасі в 2014 р. по листопад 2015 р внаслідок російської агресії загинуло більше 9 тис. осіб, біля 18 тис. було поранені. Більше 2 млн. осіб, серед яких тисячі євреїв, мусульман, протестантів и представників інших релігійних меншин, які зазнали диску та дискримінації, залишили регіон [17, 9].

Щодо *релігійної толерантності у сучасній професійній діяльності* – до складу професійних компетентностей майбутнього фахівця з менеджменту соціокультурної діяльності безумовно входять такі набуті у освітньому процесі особистісні якості, як здатність до емпатії з представниками різних релігійних культур, носіями незвичних поглядів на світоустрій, вміння успішної комунікації. Незважаючи на важку геополітичну ситуацію і соціально-економічні проблеми, соціологічні дослідження підтверджують, що українське суспільство залишається загалом толерантним до сповідання різних релігій. Як і раніше, переважна більшість (75%) громадян вважають, що “будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини, має право на існування” (50%), або “всі релігії мають право на існування як різні шляхи до Бога” (25%). Лише 6 опитаних підтримали твердження “істиною є лише та релігія, яку я сповідаю” [58, 25]. При цьому автори соціологічного дослідження звертають увагу на високу частку (17%) тих, хто вважає, що право на існування в Україні мають лише традиційні релігії. Фахівець з менеджменту соціокультурної діяльності обов’язково зазнає психологічних та морально-етичних коливань, невпевненості, проявів антипатії до тих чи інших незвичних або незрозумілих для нього виявів релігійності та культових дій, проявів психології віруючих. Проблема формування етнічної та релігійної толерантності, поваги та доброзичливості є соціально-психологічною і технолого-педагогічною проблемою.

Релігія як форма соціальної свідомості є різнобічним та суперечливим феноменом. У багатьох своїх історичних та сучасних формах вона наділена ірраціональними функціями, гальмуючими активність, інноваційність, креативність віруючої або індиферентної людини. Вимога толерантності не заперечує об’єктивного існування в сучасному соціокультурному середовищі фанатичних, екстатичних, соціально- і психологічно-деструктивних і відкрито екстремістських релігійних культів. Але в багатьох своїх формах вона здатна виконувати корисні культуро-творчі, моральні, виховні функції [24, 235 – 236].

Релігія і релігійність в її індивідуально-особистісному існуванні охоплює як почуттєво-емоційну, емоційно-фантазійну, так і розумово-логічну, теоретико-логічну сфери психіки. Релігія як форма індивідуальної і соціальної свідомості є формою пізнання і самопізнання. Буття релігії в соціокультурному середовищі і артефактах пов'язано з розвитком мистецтва, моралі, науки, логіки, різноманітних філософських систем. Релігійні та антирелігійні дискурси на різних етапах розвитку людства були і є світоглядними і методологічними засадами розробки низки новацій у сфері філософської думки, а також і природознавства, суспільствознавчих та людинознавчих наук тощо [25, 9].

Отже, у системі сучасних професійних знань, що надаються майбутнім фахівцям в процесі соціально-орієнтованої та культурологічної освіти, вимоги щодо принципово наукового, раціонального ставлення до релігії та сукупності релігійних артефактів в складі духовної та матеріально-практичної сучасної культури є фундаментальними світоглядними, поведінковими концептами. Методологічною основою професійних компетентностей є уявлення про релігію як складний багаторівневий соціокультурний феномен. На цьому підґрунті набувається вміння аналітично осмислювати цілісну релігійну систему і окремі релігійні артефакти. На засадах раціональних та конструктивних світоглядно-методологічних концептів відбувається розвиток та поглиблення індивідуального світогляду фахівця, проводяться наукові дослідження у процесі роботи над курсовими та дипломними проектами, відбувається запровадження технологічних моделей у навчально-практичній підготовці та на робочому місці.

Предметом подальших наукових розвідок, у тому числі у студентських курсових та дипломних роботах, на наш погляд, повинні бути дослідження чисельних соціокультурних проблем, серед яких: поглиблення протиріч між релігійною свідомістю та культовою і конфесійною діяльністю; питання про соціальні, культурні, соціально-політичні функції релігійної свідомості та культової діяльності; соціальні дослідження проблеми індивідуального вибору між науково-раціональним, конструктивним світоглядом і світовідношенням та релігійною вірою, повторювання традиційних категорій у характеристиці світоустрою; питання про сучасні прояви та майбутні ступені загальної кризи релігії; питання про соціокультурні технології, що впливають на рух від релігійних до позарелігійних та науково-раціональних форм свідомості і практичного світовідношення тощо.

Рекомендована література до розділу

1. Байер Ю.П. Социокультурная коммуникация и постмодерн // Виртуальное пространство культуры. Материалы научной конференции 11 – 13 апреля 2000. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000.– С.131 – 133. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://anthropology.ru/ru/texts/bayer/virtual_45.html
2. Баталов Э.Я. В мире утопии. Пять диалогов об утопии, утопическом сознании и утопических экспериментах. – М.: Политиздат, 1989. – 318 с.

3. Бергсон А. Творческая эволюция. – М.: Канон-Пресс; Кучково Поле, 1998. – 384 с.
4. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М.: Наука, 1973. – 232 с.
5. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма // Вебер М. Избранные произведения / Сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. Пер. с нем. / Серия: Социологич. мысль Запада. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
6. Вико Дж. Основания Новой Науки об общей природе наций / Пер. и комм. А. А. Губера. Под общ ред. М. А. Лифшица. – Л.: Гос. изд. Художественная литература, 1940. – 619 с.
7. Гайденко П. П., Спиркин А. Г., Ярошевский М. Г. Творчество // Большая советская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00077/95600.htm?text=>
8. Гегель Г. В. Ф. Система наук. Часть первая. Феноменология духа / Пер. Г. Г. Шпета // Гегель. Сочинения. Том IV. – М.: Изд. АН СССР, 1959. – 440 с.
9. Гегель Г. В. Ф. Система нравственности // Гегель Г. Политические произведения. – М.: Наука, 1978. – 438 с.
10. Гизо Ф. История цивилизации в Европе. От падения Римской империи до Французской революции. – СПб.: Изд. Н. Тиблена, 1860. – 380 с.
11. Гумилев Л. Н. Древняя Русь и Великая степь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.znai.org/GUMILEW_LN/args315.htm
12. Гуроров В. А. Античная социальная утопия. Вопросы истории и теории. – Л.: Изд. ЛГУ, 1989. – 288 с.
13. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1979. – 620 с.
14. Драгоманов М. П. Положение и задачи науки древней истории // Драгоманов М.П. Вибране / Упоряд. та автор істор.-бібл. нарису Р. С. Міщук. – К.: Либідь, 1991. – 685 с. – С. 60 – 83.
15. Дрэпер Д. В. История умственного развития Европы. Два тома в одном переплете. 4-е изд. – Киев-Петербург-Харьков: Изд. Ф. А. Иогансона, 1912. – 659 с.
16. Дэвис Э. Техногнозис: миф, магия и мистицизм в информационную эпоху / Пер. с англ.: С. Кормильцев; Е. Бачинина; В. Харитонов. – Екатеринбург: Ультра-Культура, 2008. – 480 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.timeout.ru/text/book/114259/
17. Ежегодный отчет 2016 г. Комиссии США по международной религиозной свободе (USCIRF). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Russia%202016_Russian.pdf
18. Енчмен Э. С. Наука и философия – эксплуататорская выдумка // На переломе. Философские дискуссии 20-х годов: Философия и мировоззрение.– М.: Политиздат, 1990. – С. 224 – 232.
19. Звиглянич В. А. Научное познание как культурно-исторический процесс. – К.: Наукова думка, 1989. – 216 с.
20. Иванов В. П. Человеческая деятельность. Познание. Искусство. – К., Наукова думка, 1977. – 251 с.
21. Иванов В. П. Художня свідомість як специфічна форма освоєння світу // Філософсько-соціологічні проблеми сучасної науково-технічної революції. – К.: Наукова думка, 1976. – С. 351 – 372.
22. Канарский А. С. Диалектика эстетического процесса. Генезис чувственной культуры. – К.: Вища школа, 1982. – 192 с.
23. Кизима В. В. Культурно-исторический процесс и проблема рациональности. – К.: Наукова думка, 1985. – 214 с.
24. Ключко М. О. Протиріччя релігійного світогляду / М. О. Ключко // Гілея: науковий вісник: збірник наукових праць. – 2015. – Вип. 93 (2) . – С. 234 – 237.
25. Ключко М. О. Осягнення божественного в людському бутті: філософсько-антропологічний аналіз. – Рукопис / М. О. Ключко. – Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. філос. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. –

Київ, 2015. – 214 с.

26. Конституція України. – Документ 254к/96-вр, чинний, поточна редакція. – Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 Редакція від 30.09.2016, підстава 1401-19. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

27. Кросс-культурная психология. Исследования и применение / Джон Берри, Айп Пуртинга, Маршалл Сигалл, Пьер Дасен. – Харьков: Изд-во Гуманитарный центр, 2007. – 560 с.

28. Ларцев В. С. Онтология формирования и проявления социокультурного генотипа человечества. – К.: КВИАУ, 1991.– 175 с.

29. Лиотар Ж. Ф. Состояние постмодерна / Жан Франсуа Лиотар . – М.: Ин-т эксперимент. социологии; СПб : Алетейя, 1988. – 160 с.

30. Липс Ю. Происхождение вещей. Из истории культуры человечества. – М.: Изд. Иностранной литературы, 1954. – 487 с.

31. Маклюэн М. Галактика Гутенберга. Становление человека печатающего. – Спб.: Изд. Фонд “Мир”, 2005. – 496 с.

32. Мид М. Культура и мир детства // М. Мид. Избранные произведения / Пер.с англ. Ю. А. Асеева. Ред. перевода и коммент. В. И. Беликова. Сост., авт.послел. и отв.ред. И .С. Кон. – М.: Наука, 1988. – 429 с.

33. Можейко М. А. Постмодернизм // История философии. Энциклопедия / Сост. и гл. науч. редактор А. А. Грицанов. – Минск: Интерпрессервис. Книжный дом, 2002. – С. 812 – 815.

34. Можейко М. А. Постмодернистская чувствительность // История философии. Энциклопедия / Сост. и гл. науч. редактор А. А. Грицанов. – Минск: Интерпрессервис; Книжный дом, 2002. – С. 815 – 817.

35. Моль А. Социодинамика культуры / Пер. с франц. Вступ статья, ред. и прим. Б. В. Бирюкова, Р. Х. Зарипова, С. Н. Плотникова. – М.: Прогресс, 1973. – 406 с.

36. Монтескье Ш. Л. О духе законов // Монтескье Ш. Л. Избранные произведения / Всуп. статья М.П. Баскина. – М.: Госполитиздат, 1955. – С. 159 – 734. – Библ. С. 770 – 771.

37. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу. Ескиз української міфології. – К.: Обереги, 2003. – 144 с.

38. Овэн Р. Об образовании человеческого характера. Новый взгляд на общество. – СПб. : Изд. И. И. Библина, 1881. – 182 с.

39. Плахов В .Д. Традиции и общество. Опыт философско-социологического исследования. – М.: Мысль, 1982. – 220 с.

40. Плутарх. Избранные жизнеописания. В двух томах. Т. 1. – М. Правда, 1986. – 592 с. Т.2. – М.: Правда, 1987. – 608 с.

41. Поршнев Б. Ф. О начале человеческой истории. – М.: Мысль, 1974. – 487 с.

42. Постмодернизм: Энциклопедия / Концепция, составление – Грицанов А. А., Можейко М. А. / Серия: Мир энциклопедий. – Минск: Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://slovari.yandex.ru/dict/postmodernism>

43. Пролеев С. В. Энциклопедия пороков: оправдание изъянов и слабостей человеческой природы. – К.: Наукова думка, 1996. – 240 с.

44. Светоний Транквилл Г. Жизнь двенадцати цезарей / Пер. с лат., предисл. и примеч. М. Л. Гаспарова. Послел. М. Л. Гаспарова, Е. М. Штаерман. – М.: Правда, 1988. – 512 с.

45. Серль Д. Р. Природа Интенциональных состояний / Д. Р. Серль // Философия, логика, язык. – М.: Прогресс, 1987. – С. 96 – 126.

46. Симонов П. В., Ершов П. М., Вяземский Ю. П. Происхождение духовности. – М.: Наука, 1989.– 352 с.

47. Стиль жизни личности. Теоретические и методологические проблемы / Под ред. Л. В. Сохань, В. А. Тихоновича. – К.: Наукова думка, 1982. – 372 с.
48. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. В. В. Дубчинського. – Х.: ВД “ШКОЛА”, 2009. – 1008 с.
49. Тайлор Э. Б. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
50. Уилсон Р. А. Прометей восставший. Психология эволюции.– [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.uch.net/PSIHO/UILSON/prometej.txt>
51. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей // Февр Л. Бои за историю / Пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и Ю. Н. Стефанова. Комм. Д. Э. Харитоновича. – М.: Наука, 1991. – С. 239 – 281.
52. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
53. Фурман А. В. Психокультура української ментальності. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 128 с.
54. Хамитов Н. В. Философия одиночества. Одиночество женское и мужское. – К.: Наукова думка, 1995. – 160 с.
55. Хамитов Н. В. Философия человека: поиск пределов. Кн. 2. Пределы мужского и женского: введение в метаантропологию. – К.: Наукова думка, 1995. – 170 с.
56. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня.– М.: ООО изд. АСТ, 2004. – 539 с.
57. Холл К.С. , Линдсей Г. Теории личности. Розділ: “Персонологія Мюррея”. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://hghltd.yandex.net/yandbtm?url=http%3A%2F%2Fpsylib.org.ua%2Fbooks%2Fholli01%2Ftxt05.htm&text>
58. Церква, суспільство, держава у протистоянні викликам і загрозам сьогодення (*інформаційні матеріали*). – Інформаційні матеріали підготовлені до чергового засідання постійно діючого Круглого столу “Релігія і влада в Україні: проблеми взаємовідносин” 24 травня 2016р. за сприяння Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні. – К. – 2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_Religiya.pdf
59. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии / А. Н. Чанышев. – М.: “Высшая школа”, 1981. –374 с.
60. Швейцер А. Культура и этика. – М.: Прогресс, 1973. – 343 с.
61. Шкляр Л. Е. Етнос. Культура. Личность: Философско-методологические аспекты исследования. – К.: Наукова думка, 1992. – 84с.
62. Шпет Г. Г. Введение в этническую психологию // Шпет Г. Г. Сочинения. – М.: Правда, 1989. – 601 с.
63. Шпрангер Э. Основные идеальные типы индивидуальности // Психология личности: Тексты / Под. ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М.: Изд. МГУ, 1983. – С. 55 – 61.
64. Щербина-Яковлева Е. Е. Мироотношение и иррациональность / Елена Ефимовна Щербина-Яковлева. – Сумы, Вид. СумДПУ, 1996. – 229 с.
65. Щербина-Яковлева О. Ю., Щербина А. М. Менеджмент соціокультурної діяльності як напрям наукового та технологічного знання. Частина 1: Дидактика, логіка, методологія : навчально-методичний посібник [За заг. ред. О. Ю. Щербини-Яковлевої] / О. Щербина-Яковлева, А. Щербина. – Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. – 198 с.
66. Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – С. 28 – 288.

РОЗДІЛ 5. КУЛЬТУРНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ: ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД. ВИЗНАЧЕННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

5.1. Проблема пізнання культури. Діяльність як методологічний концепт

Багато десятиліть проблема справжнього буття людини та визначення її “докорінної” сутності обговорювалась і у вітчизняному людинознавстві, переважно на рівні філософсько-антропологічних дискусій про те, “що є більш важливим: біологічне або соціальне”. На підґрунті цих дискусій у 60 –80-тих рр.20-го ст.) пануючим постав “діяльнісний підхід” до розуміння людини. Діяльність визначили як сутність людини, яка є основною умовою і засобом олюднення соціуму та індивіда (“людина є Homo Activus”, або “Homo Practical”). Власні теоретики діяльнісного (активнісного) підходу були й у західному людинознавстві (Т. Парсонс та ін.). Але ж цілісної теорії діяльності (праксеології) так і не було утворено. На цьому методологічному підґрунті деякі автори навіть заснували власні твердження щодо провідного призначення сучасної людини “бути активним фактором продуктивних сил в системі матеріального виробництва”, що цілком відповідало змісту ідеології доби “розвинутого соціалізму” і фактично було ненауковою пародією на марксистську теорію суспільства. У цьому визначенні є лише повернення до визначення людини як Homo Ecomoticus, характерного для кінця XVIII – першої половини XIX ст. Це визначення людини було дуже корисним як методологічний конструкт у добу становлення перших наукових економічних теорій. На його підґрунті також відбувалося ефективне становлення самосвідомості людини як суб’єкта індустріальних відносин та суспільно-господарчої і управлінської діяльності у XX столітті.

У тлумачному словнику сучасної української мови вказується на наявність трьох внутрішніх значень слова “діяльність”: “1. Застосування своєї праці до чого-небудь. Праця, дії людей у якій-небудь галузі. 2. Функціонування, дія органів живого організму. Робота, функціонування якоїсь організації, установи, машини і т. Ін. 3. Проявлення сили, енергії чого-небудь” [28, 228].

У кожному з трьох визначень в явній формі фіксуються такі ознаки діяльності, як:

- Наявність діючого, активного агента;
- Набуття цим агентом певного рівня активності у вигляді фізичного потенціалу енергії, процесів життєдіяльності, здібності до праці, системного функціонування;
- Спрямованість активності на якийсь об’єкт;

- Наявність змін в об'єкті діяльності під її впливом.

При цьому до людської діяльності безпосередньо відноситься лише перше з трьох приведених у використаному нами "Словнику..." значень терміну. У "Тлумачному словнику російської мови" під ред. Д. Н. Ушакова, який багато десятиліть вважався обов'язковим і навіть "класичним" довідником для будь-якого лінгвістичного дослідження, у стислій статті, яка присвячена слову "діяльність", позначено, що це – "робота, систематичне застосування своїх сил в якійсь області". При цьому підкреслено, що слово це *книжкове*. Ми бачимо, що для роз'яснення значення терміну "діяльність" в словнику 1935 р. Використаний лише один синонім – "робота", в той час, як в сучасному словнику використаний синонімічний перелік: "застосування праці", "праця", "дія", "діяння", "робота", "функціонування", "проявлення сили", "проявлення енергії". Сам факт використання довгого синонімічного ряду відображає поширення вживання даного слова, його нормативне вживання в різних за своїм змістом смислових конотаціях, включених в побутові, господарсько-виробничі, науково-гуманітарні, природничонаукові, інформаційно-кібернетичні, управлінські, технічні тезауруси. Зрозуміло, що за період, який минув після публікації даного "Словника..." у 1935 р., характер використання цього слова істотно змінився. Звичайно, відчувається його зв'язок із стилем наукової, публіцистичної мови. Але зараз воно переважно сприймається як цілком звичне і в достатній мірі загальноновживане. Можна припустити, що на змінення статусу лексеми "діяльність" впродовж останнього півстоліття вплинуло масове розповсюдження системних уявлень, що увійшли не тільки до наукового лексикону, але також і до тезаурусу багатьох офіційних державних, партійних і ін. Документів, з них – до засобів масової інформації, а відтак і в буденну мову. Повсякденне вживання засобами масової інформації виразів "економічна система", "політична система", "державна система" і т. п. Вимагає вказівки на основний атрибут систем подібного типу – активність, функціональність. І хоча із стилістичної точки зору об'єктивні системи "функціонують", але ж вони не "здійснюють діяльності". Тому висловлювання типу "діяльність держави", "діяльність засобів масової інформації" як такі, які нічим формально не відрізняються від "діяльності державних урядовців" чи "діяльності журналістів", які широко уживаються на сторінках самих же засобів масової інформації, є з погляду формальної логіки нісенітницею.

Впродовж ХХ століття також розгортався й "зустрічний" процес: зростання частоти практичного мовного використання термінів "активність" і "функціонування". Перший з них був використаним для позначення певного рівня чи форми соціально значущій діяльності. Внаслідок такого використання поняття активності ("соціальної активності") набуло значення провідного соціально-філософського, соціологічного, соціокультурного концепту. Другий термін розвинувся в

сфері філософсько-методологічних додатків кібернетики і загальної теорії систем, і вже з них проник в сферу теоретичних характеристик діяльності соціальних інститутів, груп, мас, особи. При цьому склалися відповідні нові форми смислового вживання, внаслідок чого три терміни (“діяльність”, “активність”, “функціонування”) набули ознаки часткової синонімії.

В останні десятиліття стало нормою, що термін “діяльність” як позначення універсальної світоглядної категорії характеризується в філософських словниках. Відображуються певні комплекси значень категорії “діяльність: вона розглядається як виключний атрибут людини, ототожнюється з активним відношенням людини до навколишнього світу, чи ж вважається однією з можливих форм цього відношення. Індивідуальні та соціальні антропні смисли задають параметри здійснення діяльності. Відтак реалізується упредметнення та розпредметнення наявних смислів, трансформація зовнішнього у внутрішнє та суб’єктивного в об’єктивне, а також зворотні перетворення.

У визначенні, сформульованому в “Філософському енциклопедичному словнику” говориться, що діяльність – це “специфічно людська форма активного ставлення до навколишнього світу, зміст якої складає його доцільну зміну і перетворення... Будь-яка діяльність включає мету, засіб, результат і сам процес діяльності, і, отже, невід’ємною характеристикою діяльності є її усвідомленість... Якщо підставою діяльності є свідомо сформульована мета, то підстава самої мети лежить поза діяльністю, у сфері людських мотивів, ідеалів і цінностей” [29, 151 – 152]. Очевидно, в цій статті мається на увазі тільки діяльність як соціокультурна активність, причому тільки її свідомі форми. Таким чином, всі форми активності, що не мають ознак свідомо сформульованої мети, виведені за рамки поняття діяльності. Крім того, сфера мотивації протистоїть самій діяльності як щось зовнішнє, таке, що існує окремо від неї.

Вичерпаність методологічного потенціалу “діяльнісного підходу” була ознаменована тим, що саме його колишні засновники довели до науковій спільноті, що крім діяльності, людині властива ще й *бездіяльність, співглядання* та різні інші корисні і продуктивні у культурному та людинотворчому вимірі форми “*пасивної активності*”, які теж цілком відповідають “сутності людини”. “...Діяльність є специфічно людською формою активності, але наскільки вона є універсальною? Чи вичерпано цією формою своєрідність людського ставлення до світу? ...Діяльність зовсім не є універсальною нормою людської культури” (В. С. Швирьов, 1990). “...Ми примушені зараз захищати і позадіяльнісні вияви буття суб’єкта від підведення їх під над категорію діяльності, і смислове наповнення категорії діяння від деяких “модних” варіантів “діяльнісного підходу” з його грубими претензіями на універсалізм” (Г.С. Батищев, 1990). Саме ці маніфестативні виступи колишніх засновників діяльнісного

підходу відкрили простір для розвитку досліджень загальних проблем людської життєдіяльності (індивідуальне життя, стиль життя особистості, доля людини), її духовних проявів (ідеальне як атрибут людини, суспільна психологія, громадська думка, масова свідомість, буденне знання), специфічних форм людської культури (моральність, релігійність, соціальна відповідальність, естетична творчість), процесів соціальної комунікації тощо, які не можна цілком звести до звичних уявлень про “діяльність” або “активність”.

На жаль, ще й сьогодні у вітчизняному людинознавстві на його соціально-антропологічному рівні майже не відображений такий універсальний феномен людської життєдіяльності, як *гра*. Але ще Ф. Шіллер вважав, що саме у грі глибоко проявляється людська сутність, досягається свобода індивіда. А. Шопенгауер підкреслював, що у грі відбувається реалізація життєвих сил людини, яка вільна від боротьби за існування і не має практичної мети. Ф. Ніцше, підтримуючи ідею Шіллера, розбудував яскраву картину буття людського суспільства як нескінченний перехід від “діонісійських” до “аполлонівських” ігор, у яких сперечаються прекрасне та потворне, низьке та піднесене.

Видатний культуролог 20-го ст. Й. Хейзінга доводив, що гра є внутрішнім підґрунтям усієї культури людства. Проте у історичному розвитку цивілізації на перший план за своєю практичною (економічною, політичною) значущістю виступили такі форми культури, у яких ознаки гри є майже непомітними.

Англійський психолог Дж. Мейс вважає розвиток здатності до гри еволюційним здобутком живих тварин, у якому проявляється такий рівень самоорганізації, на якому вони вже є відносно вільними від жорсткої залежності від середовища.

М. С. Каган твердив, що гра – це загальне відображення двох найважливіших атрибутів людини – *здатності до соціальної комунікації та естетичної творчості*. Відтак, гра є загальнолюдською універсально-віковою та універсально-історичною формою людської життєдіяльності.

П. В. Симонів розглядає гру як *загальнолюдську форму життєдіяльності*, яка має свої філогенетичні коріння в іграх тварин, що виконують функції реалізації само активності живої системи, її саморозвитку, оволодіння тими вміннями та навиками, що не передаються генетично, у тому числі евристичними формами поведінки. Гра, за його поглядом, слугує “задоволенню специфічної “допоміжної” потреби – *керувати подіями*, що части ш за все трансформується у *потребу вміти, бути компетентним, бути озброєним у широкому смислі слова*” (П. В. Сімонов, 1989.).

Паремія

”...Навіть потворне та дисгармонійне є художньою грою, у яку Воля, в одвічній повноті власної радості, грає сама з собою”. **Ф. Ніцше. “Народження трагедії, або еллінство та песимізм”**).

Паремія

Гра – це “дія, що відбувається у визначених умовах простору, часу та смислу, у порядку, що спостерігається, про правила, що добровільно прийняті і поза сферою матеріальної користі або необхідності. Настрій гри є безтурботність та піднесення... Сама дія супроводжується почуттями підйому та напруги і несе зі собою радість та розрядження”. **(Й. Хейзінга. “Homo Ludens. Досвід дослідження ігрового елемента в культурі”)**

Паремія

”Той факт, що життя здатне приносити задоволення – і навіть значне – багатьом живим істотам при наявності у достатку домашньої їжі, вказує на радикальні зміни, що відбуваються на відповідній стадії еволюційного процесу. Це і є зміна відносин між засобами та цілями у поведінці. У природних умовах кіт повинен полювати, щоб жити. У стані достатку він живе для того, щоб полювати. Те ж саме відбувається і з людьми. Коли у людей нема необхідності працювати, щоб жити, у них у цілому залишаються тільки дві справи. Вони здатні “грати” і вони здатні займатися мистецтвом, такі два способи отримувати задоволення від життя. Правда, багато людей працюють тому, що вони дуже люблять працювати, але у цьому випадку слово “праця” змінює своє значення.”Праця” постає формою “гри”. “Гра” – це діяльність, в якій удає вдоволення сам процес – безвідносно до користі або будь-якого результату”. **(Дж. Мейс.– Цит. за: К. Прибрам. “Мови мозку. Експериментальні парадокси та принципи нейропсихології”)**

Паремія

”...Комунікативні наміри людини проявляються у формі гри, яка поєднується у самих різних пропорціях із мистецтвом”. **(М. С. Каган. “Людська діяльність (Досвід системного аналізу”)**)

Як окремий вид діяльності, який є *атрибутом дитячого віку, і вважається корисним для вікового розвитку*, гру розглядають в психологічній та педагогічній літературі. Проте прикрі форми ігрового ставлення до світу, відчуття власного життя як гри, усвідомлення будь-якої праці, навіть важкої, як цікавої гри, що приносить справжнє задоволення, властиві багатьом людям.

Ігрова терапія достатньо широко використовується як метод корекції психологічних проблем як дітей, так і дорослих різними фахівцями з психотерапії.

Зміст та призначення такого виду діяльності, як *праця*, який вважають “головним”, усім зрозумілий, тому що він проявляється наочно. Праця перш за все має утилітарно-практичне значення як *виробка та постачання матеріальних засобів для забезпечення самозбереження*. При цьому потреби у розвитку, у самоактивності, у спілкуванні задовольняються “опосередковано”, як “другорядні”. Проте у грі потреби отримання нової інформації, спілкування, саморозвитку, вдосконалення творчих здібностей, інтелекту, отримання психофізіологічного задоволення є її безпосередньою метою.

Реалізація ігрового ставлення до життєдіяльності відбувається не тільки у сфері спорту, фізичної культури, мистецтва. Елементи ігрової поведінки присутні усюди, де змагання є змістовою характеристикою діяльності, перетворюючись часто на основну мету: огляди, конкурси, змагання, шоу, навіть захист наукових дисертацій. Елементи гри присутні у політиці, у науково-дослідній діяльності, у міжособистісному спілкуванні, у багатьох рекреативних церемоніях, ритуалах, обрядах, звичаях, у домашньому господарстві. Реалізація планів пошуку нареченого та нареченої, змагання суперників у любовних колізіях – найбільш розповсюджені ігри у молоді шлюбного віку. Однією із захоплюючих форм ігрового ставлення до світу є сфера моди.

Широко відомі книги американського психоаналітика Е. Берна “Ігри, у які грають люди” та “Люди, котрі грають в ігри”, де за допомогою поняття гри схарактеризовані особливі форми міжособистісної комунікації, що є внутрішнім механізмом самоорганізації мікросоціумів. При цьому ігри, як показує Берн, здатні виконувати не тільки позитивні, але й негативні функції: утворення конфліктів, розвиток ірраціональних егоїстичних, інтриганських, корисливих, споживацьких людських типів, пригнічення та елімінація членів людських груп, які не здатні до активного психологічного захисту.

На наш погляд, самоактивність за межами потреб у матеріальних засобах виживання, надлишок життєвого потенціалу, закладеного у живу систему мовби “про запас”, ймовірно, є одним із найбільш важливих творчих факторів еволюції живої природи та суспільства. Необхідно не просто *признати гру як одну із суттєвих форм людської життєдіяльності у будь-якому віці*, але й приділити їй значно більше уваги у соціально-антропологічних та соціально-культурологічних дослідженнях.

5.2. Мовне віддзеркалення уявлень про діяльність

Культура та соціум у різних їх виявленнях вивчаються багатьма науками протягом століть, а деякі проблеми, що їх стосуються – і протягом тисячоліть. Проте наукові пошуки людства ще не досягли таких глибин, щоб опрацювати якусь відокремлену наукову дисципліну, об'єктом вивчення якої була би діяльність у цілому.

Наука про діяльність, якщо вона колись буде розробленою, беззаперечно повинна називатися “праксеологія”. Цей термін запропонований польським філософом і логіком Тадеушем Котарбінським (1886 – 1981) у його відомому творі, який саме так і названий. Сам Котарбінський визначав праксеологію як загальну теорію ефективної (успішної) організації діяльності. На меті у праксеологів, як підкреслював цей видатний автор, є дослідження широких узагальнень технічного змісту, техніка раціональної діяльності як такої, засобах підвищення ефективності дії. Генеральним завданням праксеології він убачав утворення зводу рекомендацій, що були би вживаними у всіх галузях діяльності [14, 20].

Але загальна праксеологія не вивчається у навчальних закладах, з неї не захищаються дисертації. Тобто проект Т. Котарбінського, сутність якого полягала у вдосконаленні людської діяльності в цілому, не відбувся як і будь-яка інша соціокультурна утопія. Проте на сьогодні утворилося десятки, а можливо і сотні дисциплін прикладного характеру, що вивчають відокремлені види людської матеріальної та духовної діяльності, переважно у сферах бізнесової діяльності.

Все, що ми знаємо про діяльність, без будь-якого спеціального навчання віддзеркалено в нашій мові. Наша діяльнісна лексикологія має стародавнє походження.

Племені аріїв – носіїв розвинутої стародавньої цивілізації на півночі Індії, від 10 до 3-х тисяч років до нашої ери належала мова, що має назву “давній санскрит”. У цієї мові існували розмаїті позначення окремих видів людської активності. Але вже було використаним і узагальнююче дієслово “діяти”, “робити” взагалі що-небудь. Звучало це слово як “ді”. Хто має відчуття мови, тим це сприймається як щось чудове. Ми, українці, ще й сьогодні деякі слова говоримо майже на санскриті.

Семантичні відбитки санскритського дієслова “ді” простежуються в давньогрецьких “deus” – “бог”, “diamon” – “демон”, “divus” – “дух, привід”, “diabolus” – “диявол, дух зла і брехні”, “diadota” – “розподільник”; “diaeta” – “правильний спосіб життя”, “didasco” – “повчати, навчати”. Майже всі ці слова проникли в латинь, а також в арабську мову. У нашій сучасній мові їм відповідають “диявол”, “табльдот”, “дієта”, “дидактика”. У кожному з цих слів, крім прямого значення, присутній цілий комплекс прихованих значень, які сприймаються переважно на рівні мовної інтуїції. До таких прихованих значень відноситься:

- більш-менш проявлена констатація наявності активної сили, навіть “початку” існування (з ознаками “суб’єкта”) в певній сфері природи чи соціуму;

- здатність цієї сили впливати на об’єкти у межах займаного ареалу, що їй належить;

- наявність у її впливів особливих характеристик, що проявляються як цілеспрямованість, умисність, навмисність, спрямованість;

- наявність у її впливів таких характеристик, які мають ціннісне значення для середовища, що сприймає ці впливи. При тому з погляду на характер змін, які здійснюються у суб’єктному чи у об’єктному середовищі внаслідок цих “впливів”, вони проявляються як “позитивні” чи “негативні”, “деструктивні” чи “конструктивні”, “добрі” чи “злі”.

Те ж санскритське дієслово “ді” є стародавньою основою численних латинських дієслівних форм і деяких імен іменників, що виражають у своєму значенні наявність внутрішнього активного, скритого за самим фактом діяльності, джерела “енергії”, енергетичну спрямованість на дію: “do”, “dato”, “dico”, “dicto”, “dido”, “dididi”, “dicio”, “dico”, “dea”, “deus”, “domo”, “doma”, “domina”, “dominus”, “domus” тощо. При цьому:

- “Do” – “давати, роздавати, дарувати; дозволяти, дозволяти; передавати, вручати; породжувати, породити; утворювати; відправляти, посилати; вносити; платити; доставляти; робити хід в грі; наносити, заподіювати”;

- “Dato” – “давати, подавати, відпускати”;

- “Dico” – “сповіщати, проголошувати, вимовляти, затверджувати; називати, іменувати, передрікати”;

- “Dicto” – “часто говорити, повторювати”;

- “Dido” – “роздавати, поширювати”;

- “Dididi” – “роздав, розповсюдив”;

- “Dicio” – “панування, влада”;

- “Dea” – “богиня”; “deus” – “бог, божество”;

- “Domo” – “приборкувати, об’їжджати, приручати; усмиряти, впокорювати; долати, перемагати, стримувати, пригнічувати; угамовувати; упорядковувати, пригладжувати; обробляти; розводити, вирощувати; варити, утамовувати, проганяти, перемагати, знешкоджувати, карати, вбивати, видавлювати, пом’якшувати”;

- “Doma” – “крівля, дах”;

- “Domina” – пані, господиня; повелителька, владичиця;

- “Dominus” – “пан, господар, власник; улаштовувач, розпорядник”;

“domus” – “будинок, житло, місцеперебування” [7, 287 – 347].

Багато які з цих значень сприйняті нашою мовою і зберігаються в таких словах, як “дім”, “домашній”, “домогосподар”, “домінанта”, “домінувати”, “диктант”, “диктатор”, “демон”, “деїзм” тощо. В кожному з них присутні ті ж напів-явні, напів-приховані смислокомплекси: наявність

активного діючого “начала”, “сили” чи суб’єкта як такого, здатність впливати на об’єкти в охоплюваному даною силою чи суб’єктом ареалі, наявність цілеспрямованості, навмисності чи свідомості, планомірності, організованості тощо.

Саме в латинських лексемах, що позначають діяльність, краще всього відображена її сутність. Кожне з використовуваних слів позначає не тільки дію як таку, але і наявність суб’єктивного наміру її зробити. Дія, що проектується, спрямована, перш за все, на об’єкт, який повинен бути “підданим дії”, тобто зміненим. Дія є суб’єктивно обґрунтованою, тобто вона є доцільною з погляду діючого суб’єкта. Доцільність містить в собі проєктивне задоволення деякої потреби діючого суб’єкта. Проектування задоволеності суб’єкта, в свою чергу, містить в собі прогноз зміни якихось системних елементів в рамках того фрагмента життєвого процесу, який охоплений даною дією. Елементами, що змінюються внаслідок цієї дії, може бути об’єкт, на який вона спрямована, чи сам діючий суб’єкт. Оскільки проєктивна зміна завжди містить в собі образ суб’єктивної мети як задоволення потреби, дія по своїй суті є гомеостатичним впливом на середовище. Цілеспрямовані, гомеостатично орієнтовані дії суб’єкта на об’єкт і на себе самого є *регулюванням*. У цьому значенні будь-якого роду дія (чи діяльність як система дій), незалежно від інших своїх результатів, по своїй внутрішній суті завжди є регулюванням системи існування людини та її оточення, що проявляється як успішні чи безуспішні спроби бажаної зміни об’єкту і самого суб’єкта.

Для латині взагалі характерна наявність багатоманітних засобів для позначення процесів діяльності в різних їх проявах. Процес дії як намагання впливу суб’єкта на об’єкт може бути виражений як за допомогою дієслів, так і за допомогою іменників. В першу чергу для цих цілей використовується дієслово “ago” і його інтенсивна форма “agito”. Обидва вони позначають процес “приведення в рух”. У латинській мові є також іменники “actio”, “actionis”, які, перш за все, позначають будь-який рух, а також дію, діяльність, активність. Сфера практичного використання цих лексем необмежена. У латинських текстах з їх допомогою позначаються “фізична діяльність; фізіологічні функції; життєдіяльність, спосіб життя; політична діяльність; вчинок, діяння; здійснення, виконання; нарада; переговори; судовий процес; скарга, позов; дозвіл (право) порушити судову справу” тощо, аж до “сценічної постанови” і “акторської гри” [7, 25].

Крім того, в латинській мові людська діяльність як “справа”, “заняття” позначається іменником “occupatio”, а також іменником “professio”. Діяльність як “рід діяльності”, “покликання” позначається іменником “vocatio” [7, 1088].

Сучасні романо-германські мови ввібрали в себе латину, а через неї – і відгуки старогрецького лексикону. У сучасній англійській буденній

мові власне “робота”, “виконання чогось” як прояв людської активності найчастіше позначається дієсловами “do”, “make”. Іменники, що позначають діяльність (“act”, “action”, “activities”, “activity”), використовувани переважно в офіційних і наукових текстах, походять від латинського “actio”. У німецькій мові знаходимо ті ж характерні для офіційної, канцелярської і книжкової мови лексичні форми, запозичені з латині: “Akt” – “акт, дія”; “Aktion” – “дія”, “відкритий виступ, кампанія”; “Aktivitat”, “Aktivismus” – “активність”, “цілеспрямованість”. Рід діяльності, спеціальність позначається як “Profession”. Іменник “Vacanz” означає “незайняту посаду”.

Нема сумніву, що більш всього лексем для позначення конкретних форм людських занять і узагальнюючих уявлень про діяльність мала латинська мова, з якої вони упродовжились в романо-германські мови. В українській і російській мовах найбільш повно засвоєні позначення активності, пов'язані з вживанням похідних від “actio”, “act”, “action”, “activity”. Проте у наших мовах немає аналогів дієслів “ago”, “agito”. Їх значення лише частково збереглося в дієслові “агітувати”, іменниках “агітація”, “ажіотаж”, “антагоніст”, “антагонізм”, які проникли в російську і українську мови переважно завдяки впливу французької мови. Зі всіх значень “occupatio”, “professio”, “vocatio” засвоєні тільки найбільш вузькі: “окупація”, “професія”, “вакація” (канікули). У позначенні власне діяльності можливості цих лексем ні безпосередньо, ні в якихось непрямих формах використані не були.

Внутрішнє значення і етимологію терміну “діяльність” в українській мові допомагає прояснити дореволюційний “Церковнослов'янський словник”, укладений священиком Г. Дьяченко. Із змісту відповідної статті цього словника з'ясовується, що іменник “дѣятельность”, що писався з “ятем” до декрету про введення нової орфографії в жовтні 1918 р. [34, 336], має в церковнослов'янській мові аналоги “дѣйствие” (яке може означати також “дѣло” і “злодѣяніе”); “дѣйство”, що також означає “дѣйственную” силу і відповідне грецькому ἐνέργεια. (Читається: “енергія”. Порівняйте з укр. “енергія”. Перекладається як “діяльність”). Частковим аналогом є також іменник “дѣяніе”, який може позначати роботу, саму річ, вироблену художником, і в цьому значенні відповідає грецькому ἐργασία. (Читається: “ергазія”. Перекладається як “особо напружена діяльність”). Сучасна українська мова зберегла лише медичний смисл терміну “оргазм”. Проте ергазія у давніх церковних текстах трактується як особливий тип богоугодної діяльності, “добре дѣло, добродѣтель, чи добра дѣятельность, добродѣтельне життя.” Дѣяніе означало також “обробіток землі”, що відповідало грецькому γεωργία. (Читається: “георгія”. Порівняйте з ім'ям Георгій. Часто перекладається як “перевага, відмінність”).

“Зле дѣяніе”, а також “зле дѣло” відповідало грецькому δράμα. (Читається: драма. Має значення: “дія, яка приносить горе, страждання”).

Стає зрозумілою також і етимологія всіх цих слів: вони походять від дієслів “долаю” і “д҃ю”, які, у свою чергу, сходять до санскриту: “У санскритській мові ді – виконувати, скоювати” [34, 164].

”У IX в. було зроблено декілька перекладів текстів, призначених для відправлення християнського культу: євангелія, Псалтирів, молитвеників, повчань. Ці переклади написані особливою мовою...”, – писав французький лінгвіст А. Мейє, що назвав архаїчну мову цих перекладів старослов’янською. Інший відомий фахівець зі старослов’янської філології, Л. П. Якубинській, підкреслює, що первинні тексти на старослов’янській і церковнослов’янській мовах з’явилися в Константинополі, Моравії, Болгарії, де вже на початку X в. Література на церковнослов’янській мові досягла великого розквіту.”Ці тексти переписують в Київській Русі; надалі в Київській Русі починають робити самостійні переклади з грецької мови на церковнослов’янську, пишуть оригінальні твори на церковнослов’янській мові. Таким шляхом на основі старослов’янської мови розвивається церковнослов’янська мова староруського ізводу. У XI в. Література, написана церковнослов’янською мовою, одержує в Київській Русі значний розвиток” [38, 92].

У використаному нами словнику церковнослов’янської мови проявляється велика сукупність “діяльнісних” лексем, багато з яких не мають аналогів в сучасній мові. Оскільки в даному словнику позначені старогрецькі, переважно біблійні, часткові лексичні аналоги, з їх складу видно, що давньослов’янські перекладачі відчували дефіцит деяких термінів в своєму лексиконі та намагалися його частково поповнити шляхом створення нових формоутворень початкових дієслів та іменників. Ймовірно, що новоутвореними саме у ту добу є такі позначені у цьому “Словнику...” слова, як “д҃йствительный” (πραχτιχος, читається: “практикос”) – “діяльний, такий, що відноситься до діяльності”; “д҃йствие” – “дія, діяльність”; “д҃лание” (εργασια, читається: “ергазія”) – “виробництво, створення”; “д҃йствование” – “дія, робота”; “д҃латель” – “робітник”; “д҃лательній” – “справний, ретельний”; “д҃ло” – “діяння, дія, вчинок; витвір, те, що вироблено, продукт виробництва, робота; виробництво, здійснення; чудодія, чудо; те, що треба зробити, справа, яку доручено чи запропоновано зробити; доручення; заповіт, заповідь, закон”; “д҃тельный” (πραχτιχος) – “активний”; “д҃тельн҃” (εμπραχτως, читається: емпрактос) – “практично, активно, у діяльності, у реальному досвіді”; “д҃тельство” – “діяння, приведення в дію, здійснення, діяльність”; “д҃тельствовати” – “діяти, виробляти, здійснювати, приводить у дію” [34, 162 – 164]. Від коріння “д҃ю” походять і старовинні, але ж не потребуючі перекладу “злодій”, “злод҃ліє”, “злод҃јати”; “доброд҃тель”, “доброд҃јаніє” [34, 147, 203]. Ми бачимо, що лише деякі з цих лексем загальноновживані у буденній мові. Більшість з них, ймовірно, ніколи не вживалися народом у повсякденному житті. Проте яка

дивовижна глибина мислення, віддзеркалена у мовленні найбільш освічених людей той доби – служителів церкви.

Це дивовижне лексичне розмаїття, народжене підйомом мовної творчості у стародавню добу, можна пояснити тим, що саме у процесі перекладу біблійних текстів проявилася потреба в позначенні на національній літературній мові (якою і була в епоху Київської Русі мова церковнослов'янська) розмаїття форм та модусів не тільки божественної, але і людської діяльності. Зміст словника демонструє сприйняття мислителями тієї пори діяльності як людської справи, вчинку, включеного у взаємостосунки людини і Бога, людини і мирського (соціального) середовища. Діяльність як справа людини є суб'єктивною, тобто здійснюється особою, яка відповідає за неї; вона спрямована на конкретну мету, а тому має значущі наслідки. Вона завжди неоднозначна, оскільки зміни, що відбуваються внаслідок неї, носять характер конструктивних чи деструктивних. Вона частіше за все є об'єктом спостереження та часткового контролю з боку суспільства, й тому оцінюється як “добро” чи “зло”.

В українській і російській мовах і по цю пору в слові “діяльність” зберігається деякий відбиток якщо не “книжкового”, то “високого”, офіційного стилю. Повсякденному стилю мови відповідають слова “робота”, “справа”, “робити”, “ділати”. Позначення тривалого процесу заняття, що продовжується, на буденному рівні мови повинно було б звучати як “делание” в російській мові і “ділання” в українській. Проте в російській мові слово “делание” відсутнє. В українському жезаурі описів людської активності слово “ділання” відмічене як діалектне [30, 227]. Причина цього, на наш погляд, очевидна. Народ в буденному спілкуванні створив безліч конкретних позначень окремих форм людської активності. Це, перш за все, найменування способів фізичного руху, а також назви видів праці. Їх настільки багато, що узагальнюючий іменник “ділення” на їх фоні сприймається як беззмістовний, тобто, на рівні масового функціонування мови немає потреби в існуванні і вживанні такої абстракції. Проте має місце часто вживане “нічогонероблення” (у російській мові). Як пише видатний французький історик М. Блок, “щоб надати найменування своїм діям, віруванням та різним аспектам свого соціального життя, люди не чекали, коли все це перетвориться на об'єкт безпристрасного вивчення. Тому історія частіше за все отримує свій словник від самого предмета своїх досліджень” [3, 86]. При цьому в багатьох суспільствах утворюється, за виразом М. Блока, “ієрархічний білінгвізм”: дві мови, народна та “вчена”, протистоять одна одній.

5.3. Поняття соціокультурної діяльності. Універсальність соціокультурної діяльності

Логічне та аргументоване визначення поняття соціокультурної діяльності є необхідною теоретичною та методологічною засадою організації навчального процесу за культурологічними напрямками, підготовки відповідних навчально-методичних програм та посібників, ефективного проведення науково-дослідницької та технологічно-організаційної роботи в галузі культурології та менеджменту соціокультурної діяльності.

Найбільші складнощі в зрозумінні змісту поняття “соціокультурна діяльність” зазвичай виникають у студента першого курсу, як і у будь-якої іншої пересічної особи, яка ще не має досвіду знайомства зі спеціальною соціально-гуманітарною літературою. Що це за вид або тип діяльності, у чому полягає його специфіка? Чому він не називається просто соціальною або культурною діяльністю? Можливо, це не окремий вид діяльності, а якась сукупність різних форм та видів, або типів діяльності?

Але суперечливі визначення цього поняття у спеціальних виданнях свідчать про те що потреба у їх поглибленні є і у фахівців-теоретиків культурологічної галузі, і у педагогів-практиків.

Без спеціальних роз'яснень усвідомлення цього поняття відбувається лише частково, на інтуїтивному рівні, за підтримкою синтезуючої здатності та асоціацій зі знайомими поняттями “культура” та “соціальний захист”, “соціальна робота”, “соціальне об'єднання” тощо. “Ймовірно, це така діяльність, у якій є щось соціальне і щось культурне. Скоріш за все, поняття соціокультурної діяльності є узагальнюючим, що означає декілька різних за змістом видів продуктивної праці, або управління в сфері культури, або соціального захисту...” – слушна думка, яка є результатом узагальнення буденного досвіду. Розробка науково-теоретичного поняття соціокультурної діяльності вимагає поглиблення буденних уявлень.

Складнощі з його визначенням є результатом того, що воно актуалізовано водночас в різних галузях науково-теоретичної та освітньої роботи. Внаслідок цього утворюються різні смисли (семи) цього поняття, у яких віддзеркалюється спрямованість науково-дослідницької уваги різних авторів.

Продуктивним шляхом обговорення та уточнення цього поняття є інтеграція системи суспільствознавчих та культурологічних теоретичних підходів. Вимога такої інтеграції аргументована тим, що поняття “соціокультурне” є штучно утвореним, відносно новим, інтегративним за своїм змістом. Це обумовлює його основну логічну та концептуальну особливість:

- Поняття соціокультурного має загальні, універсальні логіко-методологічні функції та інтегративне значення;

- Поняття соціокультурного має різноманітні спеціалізовані, галузеві визначення.

Питання щодо часу утворення цього поняття повинно бути проясненим. Словосполучення “соціокультурна динаміка” використаний у виданні творів П. Сорокіна “Людина, Цивілізація. Суспільство”, що відбулося у 1992 р. [27]. Цім словосполученням названий відповідний розділ у книзі, у якому розміщена робота “Криза нашого часу”. Ця робота (1941) є популярним викладенням основних ідей фундаментальної 4-томної праці, якій перекладач і коментатор творів П. Сорокіна, доктор філософських наук, відомий російський культуролог і соціолог А. Ю. Соґомонов надає назву “Соціокультурна динаміка” [27, 538]. Але У самого П. Сорокіна його твір має назву “Соціальна і культурна динаміка” (Sorokin P. Social and Cultural Dynamics. – N. Y., 1937) [27, 427].

Отже, П. Сорокін не є утворювачем неологізму “соціокультурний”, який на англійській мові повинен мати форму “Social-cultural”. Проте він є утворювачем принципово значущої методологічної ідеї, яка не втрачає свого значення і в наші часи: “соціальне” і “культурне” є двома різними, не тотожними науковими концептами, кожний з яких має власний дослідницький потенціал. Але будь-яка доба історичних соціальних та культурних криз демонструє залежності та єдність соціального і культурного, їх взаємні впливи та суперечності. Отже, соціальне постійне перетікає в культурне; так само культурне детермінує оновлення соціального. Ззовні одночасні деформації, трансформації, модифікації виглядають як руйнування, “смерть” цивілізації, реальність якої П. Сорокін категорично заперечував. Руйнування та зміни – симптом системного оновлення суспільства, і вчений використовує весь свій арсенал історичних, соціологічних та культурологічних знань для доведення цієї думки. Отже, фактично ще у 30-ті – 40-і роки ХХ ст. П. Сорокін обґрунтовує загальносистемний та синергетичний підхід як методологію соціологічного (соціально-філософського) та культурологічного дослідження.

Імовірно, що утворювачем російського та українського неологізму “соціокультурний” є сам А. Ю. Соґомонов. У вжитку цього автора “соціокультурний” – це принципово нова, значуща наукова категорія зі значущим методологічним статусом. І в осмисленні цієї категорії А. Ю. Соґомонов йде ділі від Сорокіна, інтегруючи його “соціальне крізь культурне, так само як культурне крізь соціальне” з марксовськими уявленнями про багаторівневу сутність людини та суспільства. Сорокін, як відомо, К. Маркса глибоко не сприймав, проте А. Ю. Соґомонов чудово реалізує можливості синтезу ідей двох класиків суспільствознавства в оновленні понятійного апарата фундаментального рівню. Отже, цілком аргументованим є введення до наукового обігу нової методологічної категорії в добу глибокої історичної кризи величезної держави у 1992 р.

Дуже слушним із врахуванням історичних обставин життя українського суспільства останніх років є підхід Л. В. Малес, яка обрала для докторського дослідження завдання детального розгляду концепту соціокультурного як знаряддя соціологічного дослідження [18].

Але ця авторка, ґрунтовно відмітивши, що актуалізація цього концепту в Україні, що відбувається саме у наші часи, у перших десятиліттях ХІ ст., обумовлена “змінами самої досліджуваної реальності: її описуванням як гіпертексту, в термінах різноманітних символів”, прояви цих змін зводять до активізації візуальних домінант соціальної інформації, віднесення фотографії, кінематографа, інших артефактів до важливих джерел інформації про соціальну реальність” [17, 4]. На наш погляд, підтримуючи ідеї П. Сорокіна і К. Маркса, слід наполягати на системному, багаторівневому підході до суспільства, у якому соціальні структури висвітлюються крізь культурні феномени, а культурні інститути якісно по-різному обслуговують різноманітні соціальні шари, прошарки, страти. У цьому смислі соціальні шари є продуктом культури. Культура є продуктом соціуму. У добу кризи, зламу суспільства, майданів та революцій конструктивні і деструктивні зв’язки соціального і культурного висвітлюються не стільки в кіно та світлинах, скільки в нових ідеологіях, політико-економічних теоріях та відповідних практиках.

При цьому тільки у спеціально визначених наукових ситуаціях можна звужувати зміст поняття соціокультурного до якихось часткових його складових. Наприклад, Н. В. Кочубей вважає, що поняття соціокультурного можна розкрити крізь характеристику таких понять, як “культурна діяльність”, “соціальна робота” та “соціальна педагогіка” [15, 17]. При цьому культурна діяльність визначається як різновиди діяльності у сфері офіційної, підтриманої державою культури; соціальна робота – як галузь наукових знань та професійна діяльність, соціальна педагогіка – як теорія соціального виховання.

Обмеженість такого підходу зрозуміла з погляду на те, що своєму структурному вимірі об’єктивний феномен соціокультурного складається з сукупності явищ:

Різноманітних форм соціокультурної діяльності, які мають власні історично утворені технології, об’єкти, завдання та інноваційні результати, що постійно поповнюють соціокультурне середовище життєдіяльності людства;

Суб’єктів соціокультурної діяльності, якими є соціалізовані та інкультуровані індивіди, соціокультурні групи, соціокультурні інститути;

Індивідуальних та групових потреб в продуктах соціокультурної діяльності, що постійно виникають, розвиваються та оновлюються;

Процесів соціокультурної діяльності, що продовжуються в історичному часі та просторі буття суспільства, соціальних груп та індивіда;

Продуктів соціокультурної діяльності, якими є різноманітні матеріальні та ментальні складові суспільної життєдіяльності, спрямовані на задоволення відповідних потреб;

Чисельних форм та видів відображення процесів соціокультурної діяльності, у тому числі на буденному та теоретичному рівнях;

Соціокультурних інститутів, що історично утворилися як складові керованих та не керованих, офіційно підтримуваних державою та не підтримуваних технологій соціокультурної діяльності;

Розмаїтих відносин, структурних та функціональних зв'язків між суб'єктами соціокультурної діяльності, її продуктами, соціокультурними інститутами.

Універсальні функції поняття соціокультурного утворилися як результат інтеграції в його змісті двох різних за походженням систем уявлень: “уявлення про соціальне” і “уявлення про культурне”. Соціальне – основної атрибут соціуму (людської спільноти). Культурне, навпаки, є основним атрибутом культури (штучно утвореної людством сукупності артефактів).

Соціальне як властивість людської спільноти має власні вияви:

- Об'єднаність у громаду (етнос, плем'я, націю, професійну групу, родину, сім'ю, конфесійну, дозвіллеву групу тощо);
- Перетворення зоологічної (тваринної, архантропологічної) соціальності на людську соціальність, формування дворівневої біосоціальної сутності людини;
- Організованість (спрямованість на групове задоволення спільних потреб);
- Керованість (наявність біо-антропологічного домінанта, соціального лідера, політичного вождя, ідеологічного пропагандиста тощо);
- Ієрархічність (внутрішня структурованість спільноти за рівнем владних функцій);
- Урегульованість (наявність біофізіологічних, комунікаційних, практико-діяльнісних, моральних, правових тощо регуляторів спільної життєдіяльності);
- Соціалізація членів спільноти (забезпечення елементарної адаптованості до вимог спільної життєдіяльності з виконанням загальних регуляторів);
- Виконання соціально-педагогічної (формуючої по відношенню до нових генерацій соціуму, виховної, освітньої) функції, забезпечення високого рівню інтегрованості в суспільство, розвиток творчих типів особистості тощо;
- У деяких спільнот – виконання генеративної (підтримуючої демографічну чисельність соціуму) функції;
- Структурованість часу життєдіяльності соціуму та соціального індивіда, розподіл часу праці та відпочинку; наявність вільного часу,

періодів пошуково-орієнтуючої, соціально-самоорганізаційної, ігрової, дозвіллевої, розважальної діяльності тощо.

Культурне як властивість сукупності штучно утворених речей, відносин, інститутів, ментальних образів, норм тощо своїми виявами має дещо інші впливи на людство:

- Утворення штучного середовища людської життєдіяльності, “надбудови” над природою”;
- Утворення знарядь праці, техніки та технологій людської діяльності;
- Олюднення (“сапієнтизація”, “гомінізація”) людства, формування багаторівневої біо-соціо-культурної сутності людини;
- Розвиток та задоволення потреб соціуму в штучних матеріальних і духовних продуктах;
- Розвиток та задоволення потреб соціуму в пізнанні, утворенні орієнтуючої, ціннісно-нормативної, праксеолого-регулюючої картини світу;
- Поглиблення та задоволення потреб соціуму в накопиченні, збереженні, розповсюдженні, наслідуванні знань, технік, технологій продуктивної матеріальної та ментальної (духовної) діяльності, навчанні, освіті та просвіті тощо;
- Інкультурація та аккультурація нових генерацій соціуму, мігрантів тощо;
- Розвиток та задоволення потреби людства та особи в свободі, самовиявленні, саморозвитку, самореалізації тощо;
- Розвиток та задоволення соціальної та індивідуальної потреби в творчості;
- Поглиблення та задоволення потреби соціальних груп та індивідуумів в ігрової, розважальної, дозвіллевої діяльності.

5.4. Специфічні види соціокультурної діяльності. “Соціокультурна діяльність” як науковий термін

Не визиває глибоких заперечень розповсюджена думка про те, що “в сучасному суспільстві все соціальне є культурним, а все культурне є суспільним”. Зазвичай ця думка аргументується припущенням про те, що “всі природні фактори суспільної життєдіяльності протягом тисячоліть піддавалися культурним впливам”.

З деякими обмеженнями (переважно щодо органічних біофізіологічних функцій та процесів, законів екології тощо) прийнявши цю думку, ґрунтовним буде формулювання соціокультурного як позначення будь-яких форм людської життєдіяльності. Це є підставою для того, щоб надати найбільш широке визначення поняття

соціокультурного як взагалі будь-якої форми, сфери, процесу або інституту людської життєдіяльності.

У цьому випадку поняття соціокультурної діяльності означає всі властиві людині та суспільству види діяльності. Це визначення є внутрішнє тавтологічним:

- "соціокультурна діяльність – це будь-яка діяльність взагалі".

Зрозуміло, що немає ніякої логічної або методологічної потреби в такому дублюванні двох загальних понять. Навпаки, є потреба в поглибленні диференційованих уявлень про види, форми і типи соціальної діяльності, і окремо – про ознаки культурної діяльності.

Реально запитуваним, актуалізованим сьогодні є поняття соціокультурної діяльності у його конкретизованих, часткових значеннях.

Якщо ми їх сконцентруємо, то побачимо, що цьому поняттю частини за все надаються такі значення, що перетворюють його на спеціальний термін, вживаний в диференційованих освітніх, виховних або політико-управлінських технологіях.

Наприклад, у конкретній освітній технології припустимим є таке визначення: соціокультурна діяльність – це "результат вільного вибору у дозвілєвий час" [15, 5]. З цього погляду структуру соціокультурної діяльності складають гра як її вид і засіб, "спеціальні події в соціокультурній сфері" (презентації, конференції, фестивалі, церемонії, шоу-заходи, конкурси, лотереї, виставки, ярмарки, свята, дитячі свята тощо).

Дійсно, у такому значенні поняття соціокультурної діяльності є сучасною заміною традиційних понять "культурно-виховна робота", "культурно-просвітницька робота". Традиційні поняття асоціюються з історичною добою народництва, ідеологічною пропагандою, застарілим стилем роботи закладів культури радянської доби тощо. І в минулі часи ніхто не забороняв людині займатися культурною творчістю; але головною причиною зміни понятійного апарату є страх перед комуністичними ідеологемами. Саме у межах такої відомчої освітньої технології є ґрунтовним і більш загальне визначення: "Соціокультурна діяльність – певна система дій, що відображає цілі і функції державної політики в галузі культури і дозвілля, визначає шляхи, методи і засоби їх реалізації; являє собою керований суспільством і його соціальними інститутами процес залучення людини до культури й активного включення самої людини в цей процес" [15, 17]. У цьому випадку слушним є твердження, що "предметом соціокультурної діяльності є будь-які можливі засоби і форми активної дії соціально-педагогічного і соціально-культурного середовища на духовний розвиток різних соціальних, вікових, професійних і етнічних груп, соціально-культурний зміст різних видів життєдіяльності людини, між якими розподіляються її життєво важливі фундаментальні ресурси – час та енергія" [15, 19].

Різні види людської діяльності мають соціокультурний контекст. Всі види соціокультурної діяльності об'єднані тим, що їм людина повинна навчатися: “У кожному з них передбачається освоєння певного обсягу знань, умінь і навичок, ціннісних орієнтацій і стереотипів поведінки, сукупності нормативно-правових норм, що спираються на відповідне інституційне забезпечення (економічне, правове, організаційне тощо) [15, 19].

В спеціалізованих освітніх технологіях ми бачимо різноманітні тлумачення завдань та змісту соціокультурної діяльності. В одному варіанті це “життєзабезпечення, соціалізація, анімація, рекреація”.

В іншому варіанті навчання соціокультурної діяльності розкривається крізь перспективу оволодіння компетентностями PR-спеціаліста., продюсера, адміністратора компанії, прес-секретаря, директора промоушн-компанії, менеджера кіноконцертної організації, адміністратором відділу культури державних установ тощо. В третьому варіанті пропонується оволодіння компетентностями підприємця-організатора та менеджера профільних шкіл і судій мистецтв, спорту як шоу-бізнесу, організатора інтернет-підтримки подій шоу-бізнесу, адміністратора з інформаційних та телекомунікаційних технологій в музеях, бібліотеках, з ребрендингу бібліотек як багатопрофільних регіональних культурних центрів тощо.

√ Отже, у своєму широкому значення поняття соціокультурного є універсальною соціально-філософською категорією, яка має продуктивні методологічні функції і успішно сприяє вдосконаленню сучасних культурологічних, соціологічних, соціально-педагогічних досліджень різноманітних аспектів життєдіяльності суспільства, виокремлених соціальних груп та індивідів.

√ У вузьких значеннях поняття соціокультурного набуває термінологічних функцій, і успішно використовується у розробці державних стандартів освітньої діяльності культурних напрямів.

√ Розрізнення вузьких та широких значень поняття соціокультурного відбувається ситуативно, де орієнтиром слугує вербалізований і предметно спрямований контекст.

5.5. Система “людина-соціум-культура” як сфера соціокультурної діяльності

Світовідношення людини як основа її життєдіяльності є системою зв'язків “людина-світ”. Зворотні зв'язки, які мають напрямок “світ-людина”, утворюють механізм об'єктивної детермінації людського світовідношення, передумови його формування та розвитку. Саме зв'язки “світ-людина” складають багаторівневу систему

антропоформуєчих, соціалізуючих, окультурюєчих (у широкому смислі – соціокультурних, а ще точніше – екосоціокультурних) факторів.

Дитину з народження навчають трьома важливішими вміннями:

- Знанню (вмінню розпізнавати предмети у середовищі);
- Мові (вмінню комунікації);
- Дії (вмінню активно і адекватно користуватися речами).

З погляду предметного змісту тих же знань та вмінь її привчають до орієнтації та правильної поведінки:

- В природному (екологічному) довкіллі;
- В соціальному середовищі (в сімейному та родинному колі, в ближньому та більш далекому соціумі мікро- та меза-рівню);
- В культурному середовищі (користування речами матеріальної культури; навчання мов артефактів духовної культури).

Наступність, спадкоємність, внутрішня “тотальність” багатьох елементів світовідношення, що поєднує індивідів, які є членами одного соціуму, є умовою єдності суспільства, засобом передачі накопиченого досвіду. Але у своєму межовому обсязі увесь загальнолюдський комплекс категорій та концептів ставлення до світу, з яких потенційно здатна утворитися індивідуальність, є абстракцією. Реальна предметна структура індивідуальної спрямованості людини на світ детермінована конкретно-історичними завданнями даного соціуму, його ідеологією, ідеалами, нормативами, прийнятими теоріями. Ці утворення є продуктом функціонування буденної свідомості соціуму, держави, церкви, родини. Вони фіксуються в традиціях, звичаях, моралі, громадській думці, фольклорі, творах мистецтва, правових кодексах, філософських, педагогічних, морально-етичних, релігійних системах. Зміст категоріально-концептуальних установок, який адресований людині різнорівневими соціокультурними інстанціями, є різноманітним. Часто окремі установки та концепти суперечать одне одному, підтримують та руйнують одне одне.

Результатом інтегрування на рівні індивідуальності багаторівневого комплексу формуєчих людину впливів є її *соціальність* – перетворення на соціального індивіда, а також *окультуреність*. Соціальність індивіда виявляється у таких його властивостях та здатностях:

- Убудованість в соціальні ієрархії, що існують у даному соціумі;
- Адаптованість до існуючої форми соціальної організації;
- Функціональна інтегрованість в соціальну організацію;
- Адаптованість до системи соціальної комунікації;
- Засвоєння системи регулятивів соціально адекватної поведінки;
- Прийняття існуючої форми системи управління соціумом;
- Оволодіння індивідуальними соціальними ролями, доступними особі в даному соціумі.

Виявами окультуреності є:

- Адаптація індивіда до матеріальної та духовної культури, що є атрибутом життєдіяльності даного соціуму;
- Оволодіння вербальною мовою та іншими формами культурної комунікації;
- Розвиток культурних потреб та інтересів;
- Оволодіння основними матеріальними та духовними технологіями організації свого існування, характерними для рівня культурного розвитку даного соціуму;
- Засвоєння системи регулятивів культурної (внормованої) поведінки;
- Оволодіння вміннями продуктивної (творчої) культурної діяльності тощо.

Технології соціалізації та окультурювання індивіда утворюються суспільством протягом десятків тисячоліть його існування. Розробка засобів впливу на формування категоріально-концептуальної структури індивідуальності – один із важливих елементів історичного самовдосконалення суспільства. Суспільство здатне підтримати власне системне існування, протистояти тенденціям дезорганізації, саморуйнування тільки засобами підкорення кожної окремої особи завданням розвитку конкретної соціокультурної системи. Розвиток суспільства, суспільний прогрес відбувається тільки як результат розвитку надійних технологій інтеграції індивіда зі соціумом та з культурним середовищем.

Суспільством в історичному розвитку його культури накопичено колосальний обсяг категорій пізнання та концептів практичної діяльності, з яких і складається світовідношення людства. Змістові комплекси поєднаних у культурні системи категорій та концептів належить різним історичним, етнічним, соціально-економічним, професійним та іншим людським спільнотам, що і є джерелом нескінченного різноманіття реальних форм людської життєдіяльності. Універсальні (загальнолюдські або етнічні) структури світовідношення частково засвоюються новими поколіннями у процесах їх соціалізації та окультурювання, і водночас трансформуються у нові “структури в структурах” – групові та індивідуальні системи орієнтацій, ідей, технологій, ідеалів тощо. Саме на підґрунті цих новоутворених програмних комплексів і розбудовується та форма життєдіяльності соціуму, яка сприймається як “сучасність”, “наш образ життя”, який, як і завжди, є абсолютно новим та неповторним.

З’ясувати особливості та неповторність зв’язків людини та соціуму, характерних для нашого часу, можливо тільки за умов прискіпливого вивчення сучасної людини як суб’єкта соціальної діяльності, *людської індивідуальності сучасного типу*. Водночас вивчення індивідуальності вимагає вивчення соціальних передумов її формування. Людська індивідуальність є атрибутом конкретного індивіда, яким засвоєно та перетворено характерні цінності, нормативи та установки, що належать

соціальному середовищу, історичній добі, формації, у якій він існує. Перетворення соціальних цінностей завжди є уособленим, цілком унікальним процесом, тому індивідуальність як сукупність рис носія власної категоріально-концептуальної структури програм організації життєвої активності є неповторною.

Завдання формування із кожної особи повноцінного суб'єкта, здатного до організації власної життєдіяльності, задовільної з погляду суспільства, вимагає включення у структуру його життєвої пізнавальної та практичної активності таких категорій, як “природа”, “макросоціум”, “мікросоціум”, “інша людина”, “Я”, та формування спрямованих на ці об'єкти концептів (елементарних програм діяльності, що відповідають соціокультурним регулятивам).

Однією із одвічних проблем культурології, “камінням спотикання” для психологів, педагогів, криміналістів, філософів тощо, є питання про те, як, власне кажучи, відбувається вибір або “перебір” різних варіантів із безлічі доступних кожній особі, що живе у суспільстві, об'єктних спрямувань та практичних концептів життєдіяльності. Чи можливо задовольнитися поясненням рис неповторності індивідуального способу організації власної життєдіяльності кожною окремою людиною тільки посиленням на значення випадкових факторів та обставин в особистій долі?

Фахівцям давно відомо, що “випадковий перебір” факторів не здатний забезпечити утворення програм практичної активності, яка була би основою виживання кількості біологічних осіб, достатньої для виживання виду.

Паремія

Людина має “...уроджену потребу в вигадуванні регулярностей”. (**К. Попер. “Що таке діалектика?”**)

К. Попер стверджує, що “вигадування регулярностей” є загальною рисою людської сутності, і відбувається в усіх сферах людського мислення та діяльності, галузях науки, технології, інженерній справі та політиці.

Інформаційний зміст процесу “вигадування регулярностей” є цілком зрозумілим з погляду *теорії самонавчання* сучасних електронно-обчислювальних пристроїв. Машина здатна до утворення нових, більш оптимальних з функціонального погляду “структур у структурах” із інформаційних комплексів, які у неї закладені, якщо вона має відповідну програму для цього. Протягом мільйонів років еволюції нервової системи у живих тварин розвинулись її здатності не тільки до накопичення значних обсягів інформації, але й до синтезу, інтеграції, що є основою евристичного використання наявної інформації, творчих “стрибків” у відображувальній активності.

Багатьма психолого-педагогічними та соціокультурними спостереженнями підтверджується що здатність до “вигадування регулярностей”, тобто “впорядковування” (речей, елементів середовища, образів, ідей тощо) існує як важлива риса людської індивідуальності. Але зовнішні її вияви у значній мірі варіативні. Крім того, психологи та педагоги вивчають тільки вельми обмежений ряд виявів цієї здатності, переважно пов'язаний із дидактичним процесом.

“Справжній” процес утворення індивідуального категоріально-концептуального комплексу організації власної життєдіяльності особою як неповторний процес “вигадування регулярностей”, дійсне становлення людської індивідуальності, або не піддається спостереженню, або не ще не було предметом спеціального наукового розгляду. Зрозуміло, що цей процес відбувається переважно у *несвідомих формах*, непомітно для самої особи і для її оточення. Свідоме “вигадування регулярностей” пов'язане з творчими процесами. Спостерігається “ззовні” цей процес перш за все у вербальній мові, а потім – і в інших формах соціальної комунікації, у яких людина “висловлює” свою індивідуальність: в винаході знарядь та технологій праці, у творах мистецтва, художньому слові, утворенні релігійних, наукових, філософських, морально-етичних, політико-управлінських, соціокультурних концепцій та теоріях. Спостерігається свідоме “вигадування регулярностей” у процесі виховання та навчання дитини, коли використовуються “розвиваючі ігри”, діти стимулюються до продуктивної художньої діяльності, до утворення найпростіших “соціальних проектів”; підлітки у старших класах залучаються до наукових досліджень тощо.

Рекомендована література до розділу

1. Апель К.- О. Трансцендентально-герменевтическое понятие языка / Апель К.- О. // Вопросы философии, 1997. – № 1.– С. 76 – 92.
2. Батищев Г.С. Введение в диалектику творчества / Генрих Степанович Батищев. – С.-Петербург : Изд- во Русский Христианский гуманитарный институт, 1997. – 464 с.
3. Блок М. Апология истории или ремесло историка. – М.: Наука, 1973. – 232 с.
4. Вайсеро К. И. Социально-культурная деятельность : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 071401.65 “Социально- культурная деятельность” / К. И. Вайсеро, В. Н. Осташкин ; под ред. д.психол.н., проф. К. И. Вайсеро ; Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования Моск. гор. ун-т упр. Правительства Москвы. – Москва : Московский городской университет управления Правительства Москвы, 2009. – 270 с.
5. Васильева Г. А. Социально-культурная деятельность : учеб. пособие / Г. А. Васильева ; Междунар. ун-т бизнеса и новых технологий /, Ин-т культуры и соц. отношений. – Ярославль : Ин-т культуры и соц. отношений МУБиНТ, 2005. – 159 с.
6. Васильева О. В. Специфіка соціокультурного феномену науково-педагогічної діяльності викладача ВНЗ / О. В. Васильева // Культура України. – 2012. – Вип. 39. – С. 113-122. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2012_39_17
7. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.

8. Долженкова М. И. Социально-культурное проектирование : учебное пособие для студентов специальности “Социально-культурная деятельность” / М. И. Долженкова ; М-во образования и культуры Рос. Федерации, Тамб. гос. ун-т им. Г. Р. Державина, Н.-и. центр регион.пробл. социал.-культ. деятельности. – Тамбов : Першина, 2005. – 151 с.
9. Дутковський І. Соціокультурні і ціннісні чинники інноваційної діяльності / І. Дутковський // Людинознавчі студії. Філософія. – 2013. – Вип. 28. – С. 30 – 44. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstudf_2013_28_5
10. Жарков А. Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности : учебник : для студентов высших учебных заведений по специальности “Социально- культурная деятельность” / А. Д. Жарков ; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва :Московский государственный университет культуры и искусств, 2007. – 479 с.
11. Каган М.С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
12. Киселева Т. Г. Социально-культурная деятельность : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению подготовки “Социально-культурная деятельность” и специальности “Социально-культурная деятельность” / Т.Г. Киселева, Ю. Д. Красильников ; М-во образования и наук Рос. Федерации, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : МГУКИ, 2004. – 539 с.
13. Ковальчук А. С. Социально-культурная деятельность как феномен социального образования / А.С. Ковальчук ; Рост.гос. пед. ун-т. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 2005. – 157 с.
14. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Т. Котарбинский / Пер. с польск. – Науч. ред. Г. Х. Попова. – М.: Экономика, 1975. – 271 с.
15. Кочубей Н. В. Соціокультурна діяльність : навч. посіб. / Н. В. Кочубей ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Суми : Університетська книга, 2015. – 121 с.
16. Малес Л. В. Вивчаючи тексти культури. Соціокультурний аналіз як пізнавальна стратегія соціології : монографія / Людмила Володимирівна Малес. – К. : КІС, 2011. – 324 с.
17. Малес Л. В. Концептуалізація соціокультурного аналізу в соціологічному дослідженні культури общества / Людмила Володимирівна Малес . – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.civisbook.ru/files/File/Malec.pdf>
18. Малес Л. В. Соціокультурний аналіз: концептуалізація засад : автореф. дис. ... д-ра соціол. наук : 22.00.01 / Людмила Володимирівна Малес; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2012. – 31 с.
19. Ницше Ф. Рождение трагедии, или эллинизм и пессимизм / Фридрих Ницше // Ницше Ф. Соч. в 2-х тт. – Т. 2. – М.: Мысль, 1990. – С. 47 – 157.
20. Новикова Г. Н. Технологические основы социально-культурной деятельности : учебное пособие для студентов высших учебных заведений по специальности “Социально-культурная деятельность” / Г.Н.Новикова ; М-во образования Рос. Федерации, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : МГУКИ,2004. – 174 с.
21. Пазенок В. С. Філософія туризму // Філософія туризму (навчальний посібник) / Відп. ред. Пазенок В. С. – К.: Кондор, 2004. – 268 с.
22. Поппер К. Р. Что такое диалектика ? / Карл Поппер // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 118 – 138.
23. Прибрам К. Языки мозга. Экспериментальные парадоксы и принципы нейрофизиологии. – М.: Прогресс, 1975. – 464 с.
24. Про культуру. Закон України (№ 2778-VI від 14.12.2010). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
25. Симонов П.В., Ершов П.М., Вяземский Ю.П. Происхождение духовности. – М.: Наука, 1989.– 352 с.
26. Солоха Д. В. Моделювання системи оцінки ефективності менеджменту соціокультурної діяльності / Д. В. Солоха, Н.Л. Сапельнікова // Менеджер. – 2016. – № 2.

- С. 33 – 41. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_6
27. Сорокин П. Кризис нашего времени // Питирим Сорокин. Человек. Цивилизация. Общество. / Питирим Сорокин .– М.: Политиздат, 1992. – С. 427 – 505.
28. Социально-культурная деятельность: поиски, проблемы, перспективы : сб. ст. / науч. ред. Т. Г. Киселева [и др.] ; Московский гос. ун-т культуры и искусств. Научно-исследовательская лаборатория социокультурных инноваций. – М. : МГУКИ, 2000. – 85 с.
29. Соціум як життєвий світ людини. Індивід у соціальних структурах / Мозговий Л. І., Бичко І. В., Додонов Р. О. Та ін. Ф 51 Філософія. Кредитно-модульний курс: Навч. Посіб./ За ред. Р. О. Додонова, Л. І. Мозгового. – К.: Центр учбової літератури, 2009.– 456 с.
30. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред В. В. Дубчинського. – Х.: ВД “ШКОЛА”, 2009. – 1008 с.
31. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.
32. Філіна А. П. Культурний простір: основні його види та культурна діяльність суспільства щодо задоволення соціокультурних потреб громадян / А. П. Філіна // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2016. – Вип. 1. – С. 82 – 86. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkfm_2016_1_18
33. Хейзинга Й. Homo Ludens. В тени завтрашнего дня.– М.: ООО изд. АСТ, 2004. – 539 с.
34. Церковно-славянский словарь / Сост. священник Г. Дъяченко. – Изд-во, год изд. не указ. – 944 с.
35. Шостак В. М. Соціокультурний розвиток людства : робоча навч. прогр. та метод. рек. / Віктор Михайлович Шостак; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. наук, Каф. культурології та менедж. соціокульт. діяльн. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 39 с.
36. Щербина А. М. Соціокультурна регуляція у технологіях масової комунікації : Монографія / Анатолій Михайлович Щербина. – К. : Академвидав, 2013. – 200 с. (Серія “Монограф”).
37. Щербина А. М. Формування соціокультурних метарегулятивів у технологіях виховної діяльності / А. М. Щербина // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 7. – С. 485 – 498. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_7_58
38. Якубинский Л. П. История древнерусского языка / Л. П. Якубинский. – М.: Гос. учебно-педагогич. издат., 1953. – 368 с.

РОЗДІЛ 6. РИНКОВА СОЦІОКУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ: ПРАГМАТИКА

6.1. Утворення ринкової соціокультурної діяльності

Історичний розгляд розвитку розмаїтих форм соціокультурної діяльності є основою для виділення тих часів, у які окремі з них перетворюються на “ринкові” види виробництва продукції або послуг.

Діяльність соціокультурного змісту (комунікація, навчання, виховання пропаганда, політичні, правові, наукові, моральні, соціально-педагогічні проекти, новітні релігійні та філософські вчення, художня продукція) здатна до розвитку, закріплення, розповсюдження у тому випадку, якщо її продукти відповідають потребам окремих шарів населення або соціуму, є запитуваними, мають достатні засоби для підтримки їх продукування.

Підтримка продукції соціокультурної діяльності може бути стихійно-неорганізованої, невпорядкованої, як це відбувається з розвитком мови, етнічної педагогіки, примітивних технік праці у первинному суспільстві.

Доба соціального розшарування первинного суспільства, перетворення біосоціальних домінантів спільноти антропоїдів на соціальних лідерів суспільства, пов'язана з утворенням соціально підтримуваних, цілеспрямованих технологій соціокультурної діяльності. Анналі етнологічних та етнографічних спостережень свідчать, що першими видами соціокультурної діяльності, підтримуваної, цілеспрямованої, частково усвідомлюваної і конструктивної за своїми цілями і результатами, були заходи з підготовки працездатних шарів соціуму до колективної праці, охоти, робіт з обробки землі; підготовка до озброєного колективного захисту від ворогів; релігійні культові церемонії, шлюбно-сімейні обряди та церемонії, церемонії і обряди з ініціації молоді, колективні свята та форми дозвіллево-розважальної діяльності під час церемоній та свят; обряди з приводу лікування хворих, похорон, пошуку шахраїв, грабіжників, зрадників племені або жінкам, народження дітей, передбачення шаманами та жерцями погоди, статі майбутньої дитини, прогнозування народження харизматичної дитини, якій духами або богами передбачено бути вождем або шаманом, результатів запланованих військових подій та ін.

Суспільна підтримка продуктивних і конструктивних видів соціокультурної діяльності, обмеження деструктивних тенденцій в суспільному житті (табу, покарання тощо) відбувається у подвійній формі:

- як колективна соціальна підтримка;
- як авторитарна підтримка акторів (ініціаторів-діячів) соціокультурної діяльності (шаманів, жерців) з боку вождів.

Утворення соціально-управлінського тандему “вождь – шаман” або “монарх – професійна гільдія жерців” обумовлює успішне закріплення багатьох форм соціокультурної діяльності. Вже на цьому ступені соціально-економічного та соціокультурного розвитку суспільства утворюються сталі форми обміну продуктів соціокультурної діяльності на інші блага:

- Продукт соціокультурної діяльності обмінюється на соціальну (політико-управлінську) підтримку;

- Продукт соціокультурної діяльності обмінюється на матеріальну (речову, грошову) підтримку з боку представників влади.

√ На цьому ступені “благо” (реальна речова цінність або послуга) обмінюється на “благо” – інші цінні речі або значущі послуги.

Такий обмін прискорює розвиток запитуваних видів соціокультурної діяльності. Він же сприяє і прискоренню соціального (професійного і класового) розшарування суспільства.

Заняття запитуваними видами соціокультурної діяльності (релігійно-культовими обов'язками, пропагуванням політичних та правових ідей. Філософськими роздумами, театральним мистецтвом, співами, літературною творчістю та поезією, лікуванням, навчанням, передбаченням долі, спортом тощо) надбають позитивної соціальної оцінки, престижу. Відповідно, кількість “акторів” зростає. Формуються відповідні професії.

√ Деякі із видів соціокультурної діяльності в добу утворення грошів надбають рис будь-якої іншої сфери матеріального або духовного виробництва. Послуги лікарів, вчителів, скульпторів, архітекторів, професійних ораторів, суддів та судових захисників сплачуються у грошовому еквіваленті (у древній Греції – з V ст. до н.е.). Отже, вже в ту добу утворюється та поширюється до наших часів ринок продуктів та послуг різних галузей соціокультурної діяльності.

На сьогодні укласти повний перелік видів соціокультурної діяльності, що є запитуваними та мають грошову ринкову вартість, дуже складно. При цьому ринок нових запропонованих продуктів та послуг постійно поповнюється.

6.2. Специфічні об'єкти, суб'єкти та цілі ринкової соціокультурної діяльності

В цьому розділі повинні розглядатися складові соціокультурної діяльності, кожна з яких функціонально пов'язана з потребами тих шарів населення, які є споживачами даного виду продукції або послуг. Специфіка суб'єкта (споживача) продукту ринкової соціокультурної діяльності обумовлена двома суттєвими обставинами:

- у суб'єкта (споживача) продукції соціокультурної діяльності повинна бути сформована потреба в запропонованому продукті;

- суб'єкт (споживач) продукції соціокультурної діяльності повинен бути платіжеспроможним.

Це не відноситься тільки до галузей соціальної підтримки та соціального захисту “слабких” груп населення у сучасних розвинутих суспільствах.

До основних *видів діяльності* у сфері культури належать:

- створення, виконання, тиражування, розповсюдження, демонстрування (публічний показ і публічне сповіщення) та популяризація творів літератури і мистецтва;
- створення, збереження, охорона, використання та популяризація національного культурного надбання;
- проведення наукових досліджень у сфері культури, літературна і художня критика, кінокритика;
- організація відпочинку і дозвілля громадян.

Суб'єктами діяльності у сфері культури є:

- держава в особі уповноважених органів виконавчої влади;
- територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування;
- професійні творчі працівники;
- наукові працівники, зокрема, музейних, бібліотечних закладів, історико-культурних заповідників, архівних установ;
- педагогічні працівники закладів освіти сфери культури;
- митці, які працюють на засадах мистецького аматорства;
- працівники культури;
- заклади культури, а також підприємства, установи та організації всіх форм власності, статuti (положення) яких передбачають провадження діяльності у сфері культури;
- окремі громадяни, об'єднання громадян, які провадять діяльність у сфері культури.

Основною метою соціокультурної діяльності є підтримка розвитку, пропаганда культури в Україні як одного з провідних факторів забезпечення української держави, народу України, громадян України всіх національностей.

Завдання соціокультурної діяльності:

- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини як основи національної культури, турбота про розвиток культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;
- забезпечення свободи творчості, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;
- гарантування прав громадян у сфері культури;

- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності освіти у сфері культури для дітей та юнацтва, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення до сфери культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійництва, інших не заборонених законодавством джерел;

- сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ;

- визначення естетичного виховання дітей та юнацтва пріоритетом розвитку культури;

- забезпечення діяльності базової мережі закладів культури, закладів освіти сфери культури;

- підтримка діяльності у сфері культури, пов'язаної з виготовленням і розповсюдженням електронних та друкованих засобів масової інформації, аудіо та аудіовізуальної продукції, розробленням комп'ютерних технологій та підвищенням їх потенціалу для розширення доступу та залучення громадськості до діяльності у сфері культури тощо;

- пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні;

- підтримка вітчизняного виробника у сфері культури;

- забезпечення розвитку міжнародного культурного співробітництва;

- створення страхового фонду документації про культурні цінності та документів на об'єкти культурної спадщини.

Активними суб'єктами соціокультурної діяльності є громадяни. Законодавчо гарантуються права та свободи у сфері соціокультурної діяльності:

- право на свободу творчості, на вільний вибір виду діяльності у сфері культури;

- право на вибір засобів і сфер застосування творчих здібностей, самостійне розпорядження своїм твором;

- право на провадження творчої діяльності самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва;

- право на створення закладів культури недержавної форми власності різних напрямів діяльності та організаційно-правових форм;

- право на об'єднання у творчі спілки, національно-культурні товариства, центри, фонди, асоціації, інші громадські організації у сфері культури;

- право на збереження, розвиток, пропагування культурної, мовної самобутності, традицій, звичаїв та обрядів;

- право на захист прав інтелектуальної власності, зокрема авторського права і суміжних прав;

- право на доступ до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ;
- право на здобуття культурно-мистецької освіти;
- інші права, встановлені законодавством.

Держава створює умови для культурного розвитку громадян України всіх національностей, сприяє залученню їх до спільного процесу створення культурних цінностей. Громадяни України будь-якої національності мають право зберігати, розвивати і пропагувати свою культуру, мову, традиції, звичаї та обряди, утворювати національно-культурні товариства, центри, заклади культури та провадити будь-яку іншу діяльність у сфері культури, що не суперечить законодавству. Соціокультурна діяльність, як будь-яка творча діяльність, може реалізовуватися і на професійній, і на аматорській основі. Держава сприяє творчій діяльності митців і творчих спілок. В Україні законодавчо заборонено втручання у творчий процес і здійснення цензури у творчій діяльності.

Також соціокультурна діяльність громадян реалізується у сфер користування та споживання культурними цінностями. Закони України забезпечують право на доступ до культурних цінностей та культурних благ. Це право реалізується шляхом утримання або надання закладам культури державної підтримки з державного та місцевих бюджетів для забезпечення їх функціонування та доступності їх послуг для різних категорій населення. Законодавством передбачається, що діти дошкільного віку, учні, студенти, пенсіонери, інваліди мають право на відвідування державних та комунальних закладів культури, позашкільних закладів освіти галузі культури на пільгових умовах, передбачених законодавством.

Формами, у яких забезпечується право громадян на доступ до культурних цінностей, є:

- користування документами Національного архівного фонду України або їх копіями;
- ознайомлення з музейними колекціями, що належать до державної частини Музейного фонду України;
- користування фондами бібліотек, що належать до Державного бібліотечного фонду України.

Юридичні та фізичні особи мають право створювати заклади культури з метою провадження діяльності у сфері культури самостійно або з використанням будь-яких форм посередництва у цій сфері у визначеному законодавством порядку. При цьому заклади культури можуть створюватися центральними органами виконавчої влади; місцевими органами виконавчої влади; органами місцевого самоврядування; творчими спілками, громадськими організаціями, іншими об'єднаннями громадян; юридичними та фізичними особами, у тому числі іноземними.

6.3. Поняття технології соціокультурної діяльності. Стратегії, моделі, проекти

Поняття “технологія соціальної діяльності” вимагає, по-перше, етимологічної “розшифровки” терміну “технологія”, по-друге, осмислення існуючих визначень близьких за значенням понять (“технологія процесу виробництва”, “комунікаційна технологія”, “педагогічна технологія”), по-третє, узагальнення ознак технології, втіленої в такій складній та неоднозначній сфері життєдіяльності суспільства, як соціокультурна діяльність.

Слово “технологія” веде своє походження від давньогрецького “*tehne*” (мистецтво, майстерність, уміння) і “*logos*” (знання). Таким чином, вже у цьому слові відображені уявлення про те, що людством накопичуються та систематизуються знання про свої власні вміння, навички діяльності, сконцентровані в алгоритмах та “правилах” майстерності. Поняття “технологія” використовується у наукових, а також й у публіцистичних джерелах у таких словосполученнях, як “політична технологія”, “технологія інжинірингу”, “педагогічна технологія” тощо. Але ще у 60 – 70-ті роки ХХ століття воно мало лише одне значення, пов’язане з організацією процесу матеріального виробництва та його технічним обладнанням. Із “технічного” визначення поняття технології у “Великій Радянській енциклопедії” можна зрозуміти, що воно має чотири різних значення:

- Це – стала, загальновідома і необхідна сукупність *прийомів і способів діяльності*, яка є продуктивною за своїм результатом і повинна використатися для стабільного забезпечення визначених параметрів продукції, що виробляється. Атрибутами технології в цьому смислі є такі її параметри, як *результативність, ефективність, економічність* тощо.
- Технологією (або технологічними процесами) називаються також реальні здійснювані *трудові операції*, які є внутрішньою складовою виробничого процесу.
- Технологією прийнято також називати *опис виробничих процесів*, інструкції по виконанню трудових операцій, правила, вимоги тощо, які є елементом будь-якого сучасного виробництва (тобто виробничу документацію).
- Також технологією називають спеціальну *наукову дисципліну*, предметом якої є розробка та удосконалювання прийомів і способів виробництва продукції [38].

Отже, коли розкривається сутність технології соціокультурної діяльності, що розробляється або опрацьована кимсь як складова соціокультурного проекту, може бути схарактеризовано:

- Сукупність прийомів і способів діяльності;
- Реально здійснювані трудові операції;
- Зміст виробничої документації, що віддзеркалює завдання установи або закладу, який є суб'єктом соціокультурної діяльності;
- Зміст теоретичного відображення практичної технології, а у деяких випадках – і теоретичний зміст навчальної дисципліни, що є складовою навчального плану вищого навчального закладу.

“Технології” різних видів людської предметної, продуктивної діяльності постійно оновлюються і змінюються у процесі розвитку людських знань та вмінь. Саме технології є однією з головних сфер, що відносно легко та швидко піддаються творчим інноваціям.

Існує деяка смислова відповідність між поняттями “технологія” та “методологія”. Поняття методології у будь-якій галузі знань є найбільш широким, узагальнюючим, світоглядним. Методологія як теоретична система провідних наукових принципів ґрунтується на цілісній системі розуміння світоустрою, законів суспільства та місця людини у світі та суспільстві. З цієї системи поглядів виводяться визначення мети та завдань пізнавальної та практичної діяльності, їхніх окремих методів та прийомів, з яких і утворюється технологія.

А. А. Шиян виділяє поняття “соціальної технології”, яку він визначає як “сукупність ефективних способів вирішення завдань, що приводять до планованого результату в області управління окремою людиною, соціальними групами та ієрархічними соціальними структурами” [43]. Особливістю будь-якої соціальної технології, на його думку, є те, що її структура завжди може бути проаналізованою згідно уявлень теорії “двокомпонентних абстрактних інформаційних автоматів”.

У багатьох публікаціях розкривається поняття “технологія масової комунікації” (або “технологія соціальної комунікації”). Ці поняття у численних джерелах використовуються в одному смислового ряду з поняттями “форма комунікації”, “засіб комунікації”, “метод комунікації”, як їх синоніми. Також у деяких сферах, де здійснюється цілеспрямоване керування соціокультурними процесами, використовується поняття “методика” (наприклад, у галузі педагогічного знання).

Поняття *методу* та *методики* є відносно вузькими. Методика – це система методів, правил і прийомів соціокультурного впливу (інформування, пропагування світоглядних ідей, концепцій, психотерапевтичної, навчальної, виховної діяльності). Методика є елементом технології, який у собі послідовно чи одночасно використовувани методи інформування, стимулювання емоційної, інтелектуальної, практичної діяльності “реципієнта”. Методика є вихідним рівнем системної організації засобів керуючого та формуючого впливу на людину. Саме “методика” безпосередньо використовується реальним суб'єктом (актором) соціокультурної діяльності у його взаємодії зі своїм об'єктом (комутантом), тому зазвичай віддзеркалює у системному

поєднанні своїх елементів індивідуальні риси професійної майстерності або харизматичності актора.

У свою чергу, метод (від давньогрецького *methodos* – шлях до чого-небудь) – це спосіб досягнення мети у людській діяльності, шлях, по якому треба рухатись у процесі діяльності, який є найбільш ефективним, коротким, економічним. Методи соціокультурної діяльності є її необхідними компонентами. Актор не здатен досягнути мети та завдання, визначених в технології, якщо він не володіє відповідними методами впливу на свій об'єкт.

Головні риси будь-якої сучасної технології соціокультурної діяльності, умовою якої є якісна соціальна комунікація, відображені у характеристиці поняття педагогічної технології як елементу *цілісного проекту* навчального процесу, наданої Д. В. Чернілевським: “Педагогічна технологія – це комплексна інтегративна система, яка включає в себе впорядковану сукупність операцій і дій, які забезпечують педагогічне цілепокладання, змістовні, інформаційно-предметні і процесуальні аспекти, спрямовані на засвоєння систематизованих знань, отримання професійних вмінь та формування таких особистісних рис учнів, що обумовлені цілями навчання” [40, 53]. Цим автором відрізняються технології *традиційні* та *інноваційні*. Д. В. Чернілевський підкреслює, що саме “сучасні технології навчання є системним підходом до проектування, реалізації, оцінки, корекції та наступного здійснення процесу навчання” [40, 53]. За умов недостатньої визначеності поняття “технологія соціокультурної діяльності” праці Д. В. Чернілевського мають значний креативний потенціал у пошуку методологічних орієнтирів для його теоретичного тлумачення.

Поняття *комунікативної технології* (технології соціальної комунікації) позначає якісно вищий рівень системної організації комунікативних дій відповідно до їх мети. Вона поєднує у собі всі теоретичні і практичні аспекти цілеспрямовано організованої соціальної комунікації, яка реалізується у конкретних історичних, географічних, культурних, соціально-економічних умовах. Технологія спирається на методологію і реалізується засобами індивідуальних комунікативних методик і загальновідомих, а також індивідуально опрацьованих, креативних методів. Комунікативна технологія є характеристикою цілісного процесу створення системи методів організаційних форм і засобів комунікації.

√ Будь-яка технологія соціокультурної діяльності у першу чергу віддзеркалює у своєму змісті особливості системи *управління комунікативними процесами* у межах охоплюваного соціуму чи соціальної групи у цілому.

Якщо детально проаналізувати визначення, надане цим автором, то можна виділити такі його елементи, які універсально належать будь-якій соціокультурній технології:

- Постановка предметної мети та формулювання сукупності завдань;
- Визначення функцій суб'єктів соціокультурної діяльності (інтерації);
- Визначення диференційованої послідовності технологічних операцій по організації, управлінню, контролю і корекції соціокультурної діяльності учасників інтерації;
- Визначення сукупності методичних засобів досягнення мети, вирішення завдань, послідовного та логічного протікання процесу соціокультурної інтерації;
- Формування засобів діагностики якості результатів процесу і соціокультурної інтерації [40, 48 – 49].

6.4. Управління та менеджмент в ринковій соціокультурній діяльності

Виникає питання: чи можна називати ті комплекси соціокультурних впливів на людину, які виникли стихійно, у природно-історичному розвитку суспільства, технологіями? Але ж історичні соціокультурні технології також реалізують у собі принципи системного розгортання процесу спрямованого впливу на людину. Ця системність процесів соціокультурної діяльності в історії розвитку суспільства склалася стихійно, несвідомо, на відміну від “аматорських технологій” чи сучасних “інноваційних технологій”. Тому можна розрізняти такі типи соціокультурних технологій, як *стихійні*, що виникли в історичному розвитку суспільства як необхідний атрибут соціокультурного існування, продукт колективної комунікативної творчості багатьох поколінь, та *професійні* або *авторські*. Технологія, якщо вона професійно опрацьована, теоретично та експериментально обґрунтована, є *цілісним проектом* або теоретичною *моделлю* соціокультурної діяльності. Така технологія (як будь-яка наукова теорія, ідеологічна концепція чи технічний проект) завжди має свого автора.

Технологій соціокультурної діяльності, які виникають стихійним шляхом, є необхідним результатом і умовою розвитку суспільства. Вони успішно існують у черзі інших артефактів, поряд з іншими структурними елементами соціальної та культурної життєдіяльності суспільства. Мета їх існування – задоволення потреб соціуму в спеціалізованих соціокультурних продуктах, послугах, зв'язках та взаємодіях – досягається також неусвідомлювано, або частково усвідомлювано, неконтрольовано, некеровано тощо. Сутністю стихійно утворюваних технологій соціокультурної діяльності є забезпечення вирішення таких завдань, як:

- Збереження та передача (міжособистісна, міжпоколінна) здобутих знань, вмінь та навичок;
- Успішне формування соціуму, щоденна регуляція його господарчої, соціально-педагогічної життєдіяльності, покращання способу матеріального та духовного виробництва, форми політичного управління, “образу життя” кожного окремого класу чи шару;
- Формування потрібного соціуму у даних історичних умовах типу особистості, пристосованого до існування у заданих параметрах духовної та практичної діяльності;
- Розповсюдження ефективних засобів соціальної комунікації та забезпечення масового засвоєння стилю соціального спілкування;
- Пропагування нових історичних форм світогляду, ґендерних відносин, шлюбу, сім’ї, “моди” у різних сферах її виявлення тощо.

Результатами стихійно утворених (історичних) соціокультурних технології є забезпечення формування групового світосприйняття, світогляду, світовідношення, здійснення соціальної (етнічної, стратової, професійної) само ідентифікації та самоусвідомлювання особистості, обґрунтування психологічного відмежування від інших етносів (чи то інших соціальних груп).

Керована технологія соціокультурної діяльності включає в себе управління, субординацію, координацію, розподіл функцій тощо, тобто є складною та багаторівневою системою організації продуктивної діяльності.

Системний погляд на процес професійного створення технології соціокультурної діяльності дає можливість виділення її основних структурних, функціональних, операційних, нормативно-регулятивних, інструментальних складових, якими є:

- Методи *організації* соціокультурної діяльності;
- Методи *формування* соціокультурної діяльності;
- Методи *управління й керування* соціокультурною діяльністю;
- Методи *стимулювання та мотивації* соціокультурної діяльності;
- Методи *здійснення* соціокультурної діяльності;
- *Технічні засоби* здійснення соціокультурної діяльності;
- Методи *контролю* (а інколи також і самоконтролю) результатів та рівня ефективності соціокультурної діяльності та їх *корекції*.

Авторами “Енциклопедії для фахівців соціальної сфери” сконцентровані сучасні підходи до розуміння поняття “соціальна технологія” з погляду його актуалізації в сфері соціальної роботи. Більшість класифікуючих визначень з цієї праці є достатньо універсальними. Отже, соціокультурні технології можна класифікувати як:

А. Залежно від рівню суспільних відносин –

- Макротехнології;
- Мезотехнології;

- Мікротехнології;
- **В.** За ступенем практичного втілення в організаційний процес –
- Інноваційні;
- Конструкторські;
- Традиційні;
- **С.** За місцем експериментальної перевірки й апробації –
- Кабінетні;
- Лабораторні;
- Польові;
- **Д.** За масштабністю соціокультурних операцій –
- Глобальні;
- Регіональні;
- Локальні;
- **Е.** За змістом (спрямовані на виробництво конкретних видів соціокультурних матеріальних або духовних продуктів або послуг);
- **Ф.** З погляду етапів реалізації –
 - Теоретичні (обґрунтування мети і об'єкта технологічного впливу);
 - Аналітичні (виокремлення складових елементів самої технології та структури об'єкту);
 - Методичні (добирання методів, засобів впливу, обробки інформації, принципів трансформації результатів аналізу у висновки та рекомендації);
 - Процедурні (практична діяльність з апробації обраної послідовності використання інструментарію) [14, 511 – 512].

Правовою базою соціокультурної діяльності в Україні є Конституція України, Закони України, програми Президента України, щорічні послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України, програми діяльності Кабінету Міністрів України, в яких враховуються аспекти розвитку культури; а також державні і регіональні програми у сфері культури, що розробляються і затверджуються згідно із законодавством. Міністерство культури України, як центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сферах культури та мистецтв, має щорічну програму діяльності ("Програма діяльності з розвитку культури"), що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Приоритетними завданнями цих програм є створення умов для:

- розвитку культури української нації, корінних народів та національних меншин України;
- збереження, відтворення та охорони історичного середовища;
- естетичного виховання громадян, передусім дітей та юнацтва;
- розширення культурної інфраструктури села.

До участі у розробці Програми діяльності з розвитку культури залучаються інші центральні органи виконавчої влади, до компетенції

яких належать питання виконання завдань у сфері культури, зокрема центральні органи виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у сфері освіти і науки, державної політики економічного і соціального розвитку, та інші.

В Україні гарантується можливість утворення різних за формою власності та видами діяльності у сфері культури закладів культури – театрів, концертних організацій, філармоній, культурних центрів, продюсерських агентств, професійних мистецьких колективів, кіностудій, кіно-, відеопрокатних закладів, видавництв, музеїв, архівів, заповідників, художніх галерей (виставок), бібліотек, клубних закладів, навчальних закладів культури і мистецтва, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання) та студій, кінотеатрів, цирків, парків культури та відпочинку, архітектурних, дизайнерських, рекламних, реставраційних центрів і майстерень тощо.

Заклади та працівники культури вільно розповсюджують та популяризують з дотриманням вимог законодавства твори літератури і мистецтва, самостійно визначають репертуар, програми, зміст і форми гастрольно-концертної, виставкової, бібліотечно-інформаційної та іншої діяльності у сфері культури. Їх завданнями є:

- збереження культурних цінностей на території України, охорону культурної спадщини, захист історичного середовища;
- збереження Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду України, фільмофонду, їх постійне поповнення сучасними творами мистецтва, продукцією вітчизняного книговидавництва, кінематографа, аудіовиробництва; функціонування і розвиток мережі музеїв, архівів, бібліотек, початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (шкіл естетичного виховання та студій), клубів, кінотеатрів, кіно-, відеопрокатних підприємств, об'єднань, заповідників, реставраційних закладів державної та комунальної власності;
- збереження нематеріальної культурної спадщини, в тому числі традиційної народної культури, мов, діалектів і говірок, фольклору, традицій, звичаїв і обрядів, народних художніх промислів та ремесел, історичних топонімів тощо.

Унікальні культурні цінності, що мають виняткове історичне, художнє, наукове та інше культурне значення для формування вітчизняного культурного простору і визначають внесок Українського народу у всесвітню культурну спадщину, визнаються об'єктами національного культурного надбання і включаються до Державного реєстру національного культурного надбання. Порядок включення до зазначеного реєстру та порядок ведення обліку об'єктів національного культурного надбання визначаються Кабінетом Міністрів України.

Держава створює умови для провадження професійної творчої діяльності у сфері літератури, театрального, музичного,

хореографічного, циркового, образотворчого і декоративно-ужиткового мистецтва, музейної справи, архітектури, кінематографії, журналістики, інформаційної, дизайнерської, науково-дослідної, реставраційної та іншої діяльності, спрямованої на розвиток культури.

Суб'єктами професійної творчої діяльності на індивідуальній і колективній основі є професійні творчі працівники, колективи та творчі спілки.

З метою задоволення потреби громадян у мистецькому аматорстві, створення умов для їх дозвілля органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування формують базову мережу закладів культури (клубних закладів, культурних центрів, парків культури та відпочинку, центрів народної творчості тощо), засоби масової інформації і надають їм фінансову підтримку, а також сприяють створенню недержавних закладів культури, клубів, мистецьких аматорських об'єднань, гуртків, студій за інтересами та провадженню ними діяльності.

Основним видом діяльності закладу культури є діяльність у сфері культури. Заклади культури можуть одночасно з основною діяльністю провадити іншу господарську діяльність і одержувати від неї доходи, якщо інше не встановлено законом і така діяльність відповідає меті, з якою вони створені. Доходи, одержані від цієї діяльності, оподатковуються на загальних підставах згідно із законодавством.

Органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування сприяють діяльності неприбуткових закладів культури. Для неприбуткових закладів культури, закладів освіти сфери культури, а також фізичних та юридичних осіб, які надають благодійну допомогу неприбутковим закладам культури, створюється сприятливий режим оподаткування, передбачений податковим законодавством. Громадські організації (професійні спілки, творчі спілки, товариства, фонди, асоціації тощо) беруть участь у реалізації державної політики у сфері культури відповідно до законодавства. Громадські організації мають право самостійно та на договірній основі утворювати благодійні організації для фінансування культурних програм розвитку літератури та мистецтва, підтримки талантів і творчих починань у сфері культури, розв'язання соціальних і побутових проблем професійних творчих працівників.

З метою представлення та захисту інтересів професійних творчих працівників і аматорів держава залучає представників культурно-мистецької громадськості до участі в підготовці проектів нормативно-правових актів, презентації України в різних сферах міжнародного культурного життя, забезпечує надання інформації, необхідної для виконання завдань, визначених статутами (положеннями) закладів культури.

Держава сприяє міжнародному культурному обміну, співробітництву закладів культури, професійних творчих працівників, працівників культури України із зарубіжними партнерами. Заклади

культури незалежно від підпорядкування, форми власності та організаційно-правової форми, професійні творчі працівники, окремі громадяни мають право самостійно укладати договори (контракти) з іноземними фізичними та юридичними особами про форми співробітництва у сфері культури, брати участь у роботі відповідних міжнародних організацій та фондів, провадити зовнішньоекономічну діяльність у сфері культури відповідно до законодавства.

Держава піклується про задоволення національно-культурних потреб українців, які проживають за межами України, зокрема шляхом сприяння проведенню культурно-мистецьких заходів за кордоном, відкриттю та діяльності українських національних культурних центрів та національних освітніх закладів в інших країнах.

6.5. Ризики та стратегії їх обмеження як провідна концептуальна засада інновацій в менеджменті соціокультурної діяльності

У розвитку окремої людини, в її індивідуальній “долі” за законами статистики є ймовірним такий збіг обставин, який потенційно здатний привести до самих небажаних для її існування результатів. Такий збіг обставин є *ситуацією ризику* в індивідуальному бутті. Також може бути використаним поняття “соціокультурні ризики”.

Під терміном “ризик” мається на увазі така ситуація в існуванні окремого індивіду або соціальної групи, коли за деяких умов є ймовірним утворення небажаних явищ та подій, які об’єктивно та суб’єктивно оцінюються як такі, що знижують якість буття, загрожують життєдіяльності та розвитку.”Фактори ризику” – такі явища та події, які є передумовою:

- погіршення фізичного стану людини (відхиленню здоров’я від нормативних показників);
- погіршення або втрати її біогенетичних, фізіологічних, нейрофізіологічних, біопсихічних властивостей та здібностей;
- руйнування умов природного середовища;
- погіршення стану соціального середовища;
- відсутності достатніх параметрів матеріально-економічного, політичного, правового середовища для задоволення потреб індивіда або соціальної групи;
- погіршення або відсутності умов для культурного (духовного) розвитку індивіда або соціальної групи; неможливості освіти, навчання, виховання, самовдосконалення, самореалізації.

Факторами соціокультурного ризику для людської життєдіяльності та розвитку можуть бути природні (екологічні), техногенні, соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-культурні, соціально-психологічні події та явища.

У останні десятиріччя зростає об'єктивна потреба у розробці ефективних методів впорядкування, планування та контролю життєдіяльності людства у глобальному масштабі. Вже глибоко усвідомлено, що більшість ризиків сучасного планетарного існування пов'язані не тільки з об'єктивними властивостями природного середовища. У ще більшій мірі вони залежить від суб'єктивного змісту та практичних форм ставлення людства до світу, тобто до природного і соціокультурного простору свого життя. Ризики як суб'єктивні утворення існують практично в усіх видах суспільної життєдіяльності: в економіці та в політиці, у сфері правових відносин, в розвитку культури, мистецтва, моралі, сферах освіти та виховання. Людство сприймає ризики, утворені "власноруч", як "аномалії", нерозумні та протирозумні деструктивні явища, що спрямовані проти інтересів прогресу та сприяють зростанню хаоса, руйнуванню, занепаду у соціальному бутті. Негативна оцінка виявів штучно утворених передумов та ситуацій ризику загострюється, тому що їх наслідки доторкаються все більшої кількості людей, стають все більш трагічними. Май же кожна ситуація ризику має тенденцію переростання в регіональну або глобальну екологічну, політичну, соціальну катастрофу.

Значущою причиною зростання зацікавленості у вивченні механізмів та закономірностей утворення ситуацій ризику у життєдіяльності системи "людина-соціум" є підвищення потреби сучасної людини у самопізнанні. Причому сьогодні актуальними є не стільки поширення абстрактних дискусій про душу та тіло, дух та діяльність, скільки масове оволодіння прикладними технологіями індивідуальної самореалізації у власному житті, пошуків та розбудови шляху до успіху, проектування засобів самоорганізації, самоконтролю, самовдосконалення тощо. Ми вважаємо, що живемо у добу актуалізації соціального та культурологічного знання у широкому, смислі цього поняття, та його перетворення на необхідний змістовий компонент свідомості, світогляду та практичного світовідношення кожного сучасника.

Формування індивідуальної стратегії подолання ризиків у власному існуванні, у житті своїх близьких, членів сім'ї, дітей, кожна людина у добу свого особистого становлення, коли вона дорослішає, повинна усвідомити як проблему і практичне завдання. Формування індивідуальної стратегії подолання ризиків у власному існуванні є складовою індивідуального життєвого проекту. Індивідуальний життєвий проект є складовою "Я-концепції". О сутності і змісті індивідуального життєвого проекту (можливо?) писала К. Абульханова-Славська. Поняття стратегії у вирішенні будь-якого складного завдання означає генеральний план, проект, згідно з яким розгортається система індивідуальної та соціальної діяльності суб'єкта, який прагне своїй мети. Стратегія є зовнішньою формою організації діяльності, засобами якої

суб'єкт намагається задовольнити свої потреби та інтереси. Стратегія розробляється свідомо та цілеспрямовано, включає у себе соціально-політичні, соціокультурні, соціально-комунікативні, соціально-педагогічні технології, засоби впливу на людей та події, форми та знаряддя впливу тощо.

Опанувати теоретичними уявленнями про закономірності життєдіяльності сучасної людини у соціумі та механізми утворення ризиків соціального та індивідуального буття повинен кожній фахівець, який отримує вищу освіту. Але для фахівців з галузі менеджменту соціокультурної діяльності це знання є принципово важливим. Фахівець в галузі культури повинен орієнтуватися на використання сучасних теоретичних та прикладних культурологічних, соціально-антропологічних, соціально-психологічних знань у сфері практичної розробки інноваційних технологій подолання ризиків в життєдіяльності різних соціальних та професійних груп, вікових категорій клієнтів.

√ Вивчення ризиків та розроблення стратегій їх обмеження є продуктивним методологічним підходом у науковому дослідженні соціокультурних феноменів та обґрунтуванні інноваційних соціокультурних технологій

Рекомендована література до розділу

1. Азарова Т. В. Соціальні технології : посібник / Т. В. Азарова, Л. К. Абрамов. – Кіровоград : Інститут соціокультурного менеджменту, 2005 . – Ч. 1. – [Б. м.] : [б.в.], 2005. – 104 с.
2. Азарова Т. В. Соціальні технології : посібник / Т. В. Азарова, Л. К. Абрамов. – Кіровоград : Інститут соціокультурного менеджменту, 2005 . – Ч. 2. – [Б. м.] : [б.в.], 2005. – 108 с.
3. Асаинова М. В. Профессиональная компетентность менеджера социально-культурной деятельности : учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 071401 – Социально-культурная деятельность / М. В. Асаинова ; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : Издательский дом МГУКИ, 2007. – 109 с.
4. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: Підручник / М. Т. Білуха.– К. :АБУ, 2002. – 226 С.
5. Вайсеро К. И. Социально-культурная деятельность : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 071401.65 “Социально-культурная деятельность” / К.И. Вайсеро, В.Н. Осташкин / Под ред. д.психол.н., проф. К. И. Вайсеро ; Гос. образоват. учреждение высш. проф. образования Моск. гор. ун-т упр. Правительства Москвы. – Москва : Московский городской университет управления Правительства Москвы, 2009. – 270 с.
6. Васильева Г. А. Социально-культурная деятельность : учеб. пособие / Г. А. Васильева ; Междунар. ун-т бизнеса и новых технологий /, Ин-т культуры и соц. отношений. – Ярославль : Ин-т культуры и соц. отношений МУБиНТ, 2005. – 159 с.
7. Васильева О. В. Специфіка соціокультурного феномену науково-педагогічної діяльності викладача ВНЗ [Електронний ресурс] / О. В. Васильева // Культура України. – 2012. – Вип. 39. – С. 113 – 122. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2012_39_17

8. Дегтяр А. О. Методологічні підходи до побудови системи інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності організації соціокультурної сфери [Електронний ресурс] / А. О. Дегтяр // Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації. – 2015. – Вип. 46. – С. 62 – 71. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_46_9
9. Діяльність будинків культури по задоволенню потреб територіальних громад [Текст] : звіт за результатами дослідж. / Ін т соціокульт. менедж. ; кер. дослідн. групи Абрамов Л. К. – Кіровоград : ІСКМ, 2010. – 64 с. : діагр., табл.
10. Дмитренко Т. О. Особливості підготовки магістрів з менеджменту соціокультурної діяльності: парадигмальний аналіз [Електронний ресурс] / Т. О. Дмитренко // Культура України. – 2013. – Вип. 42(1). – С. 88 – 97. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42\(1\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42(1)_15)
11. Долженкова М. И. Социально-культурное проектирование : учебное пособие для студентов специальности “Социально-культурная деятельность” / М. И. Долженкова ; М-во образования и культуры Рос. Федерации, Тамб. гос. ун-т им. Г.Р. Державина, Н.-и. центр регион.пробл. социал.-культ. деятельности. – Тамбов : Першина, 2005. – 151 с.
12. Дутковський І. Соціокультурні і ціннісні чинники інноваційної діяльності [Електронний ресурс] / І. Дутковський // Людинознавчі студії. Філософія. – 2013. – Вип. 28. – С. 30–44. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Lstudf_2013_28_5
13. Екологія культури [Текст] : програма для студ. спец. 7.020108 “Менеджмент соціокультурної діяльності” / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв / Уклад. Т. Б. Борисова [та ін.]. – К. : ДАКККіМ, 2002. – 13 с.
14. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Звереві. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
15. Жарков А. Д. Теория и технология культурно-досуговой деятельности : учебник : для студентов высших учебных заведений по специальности “Социально-культурная деятельность” / А. Д. Жарков ; Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : Московский государственный университет культуры и искусств, 2007. – 479 с.
16. Жорнова О. І. Студент як суб'єкт соціокультурної діяльності: перевизначення завдань педагогічного впливу / О. І. Жорнова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 16 : Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – 2012. – Вип. 17. – С. 93 – 97. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2012_17_24
17. Жорнова О. І. Формування студентів суб'єктами соціокультурної діяльності: освітньо-філософські засади моделювання образу педагогічного впливу / О. І. Жорнова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2006. – Вип. 26. – С. 74 – 83. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2006_26_10
18. Закон України “Про вищу освіту” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 37 – 38, ст. 2004). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
19. Касаткина С. А. Основы профессиональной деятельности менеджера социокультурной сферы : учеб. пособие / С. А. Касаткина ; Московский гос. ун-т культуры и искусств. – М. : МГУКИ, 2001. – 102 с.
20. Киселева Т. Г. Социально-культурная деятельность : учебник для студентов высших учебных заведений, обучающихся по направлению подготовки “Социально-культурная деятельность” и специальности “ Социально-культурная деятельность” / Т. Г. Киселева, Ю. Д. Красильников ; М-во образования и наук Рос. Федерации, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : МГУКИ, 2004. – 539 с.

21. Ковальчук А. С. Социально-культурная деятельность как феномен социального образования / А. С. Ковальчук ; Рост. гос. пед. ун-т. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского университета, 2005. – 157 с.
22. Котарбинский Т. Трактат о хорошей работе / Тадеуш Котарбинский. Пер. С польск.– М.: “Экономика”, 1975.– 271 с.
23. Креативні та комунікативні технології : програма для студ. спец. 7.020108 “Менеджмент соціокультурної діяльності” / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв ; уклад. Н. А. Жукова. – К. : [б.в.], 2004.
24. Кучина Н. І. Роль маркетингу в діяльності організацій соціокультурної сфери [Електронний ресурс] / Н. І. Кучина // Культура України. Серія : Культурологія. – 2015. – Вип. 48. – С. 128 –138. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kukl_2015_48_14
25. Лисакова І. Індивідуально-психологічні передумови підготовки менеджера соціокультурної діяльності [Електронний ресурс] / І. Лисакова // Вісник Інституту розвитку дитини. Сер. : Філософія, педагогіка, психологія. – 2013. – Вип. 28. – С. 158 –162. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vird_2013_28_33
26. Локшин В. С. Формування лідерських якостей майбутніх менеджерів соціокультурної діяльності в контексті процесу модернізації вищої освіти / В. С. Локшин // Духовність особистості. – 2013. – Вип. 1. – С. 109 – 120. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/domtp_2013_1_13
27. Малков Д. Ю. Діяльність клубів як соціокультурна умова оптимального впливу на соціалізацію молоді у сфері дозвілля / Д. Ю. Малков // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія : Педагогічні та історичні науки. – 2013. – Вип. 110. – С. 92 – 101. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzped_2013_110_16
28. Марцин В.С., Міценко Н.Г., Даниленко О.А. та ін. Основи наукових досліджень : Навчальний посібник // В. С. Марцин, Н. Г. Міценко, О. А. Даниленко та ін. – Л.: Ромус-Поліграф, 2002. – 128 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.info-library.com.ua/books-book-162.html>
29. Мезецька К. Ю. Теоретичний підхід до ролі брендингу в маркетинговій діяльності підприємств соціокультурної сфери (СКС) [Електронний ресурс] / К. Ю. Мезецька // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 11. – С. 186 –190. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/frvu_2013_11_41
30. Милютин Н. Р. Социально-культурное проектирование : учебно-методическое пособие для студентов высших учебных заведений по специальности 071401 “Социально-культурная деятельность” / Н. Р. Милютин, Л. П.Сарычева ; Ком. по культуре Администрации Волгогр. обл., Гос. образоват. учреждение “Волгогр. гос. ин-т искусств и культуры”. – Волгоград :Волгоградское научное изд-во, 2008. – 136 с.
31. Новикова Г. Н. Технологические основы социально-культурной деятельности : учебное пособие для студентов высших учебных заведений по специальности “Социально-культурная деятельность” / Г. Н. Новикова ; М-во образования Рос. Федерации, Моск. гос. ун-т культуры и искусств. – Москва : МГУКИ, 2004. – 174 с.
32. Оленіна О. Ю. Концепція підготовки менеджерів соціокультурної діяльності в умовах формування суспільства знань / О. Ю. Оленіна // Культура України. – 2013. – Вип. 42(2). – С. 41 – 49. – [Електронний ресурс] . – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42\(2\)_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ku_2013_42(2)_11)
33. Полянничко О. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії аніматора з клієнтом у процесі соціокультурної діяльності / О. Полянничко, А. Чернякова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2016. – № 3. – С. 320 – 326. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2016_3_42
34. Про культуру. Закон України (№ 2778–VI від 14.12.2010). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>

35. Солоха Д. В. Моделювання системи оцінки ефективності менеджменту соціокультурної діяльності / Д. В. Солоха, Н. Л. Сапельнікова // Менеджер. – 2016. – № 2. – С. 33 – 41. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzhm_2016_2_6
36. Социально-культурная деятельность: поиски, проблемы, перспективы : сб. ст. / науч. ред. Т. Г. Киселева [и др.] ; Московский гос. ун-т культуры и искусств. Научно-исследовательская лаборатория социокультурных инноваций. – М. : МГУКИ, 2000. – 85 с.
37. Соціум як життєвий світ людини. Індивід у соціальних структурах / Мозговий Л. І., Бичко І. В., Додонов Р. О. та ін. // Філософія. Кредитно-модульний курс: Навч. Посіб./ За ред. Р. О. Додонова, Л. І. Мозгового.– К.: Центр учбової літератури, 2009. – 456 с.
38. Технология / О. А. Владимиров, А .А. Пархоменко // Большая советская энциклопедия. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00078/94100.htm?text>
39. Філіна А. П. Культурний простір: основні його види та культурна діяльність суспільства щодо задоволення соціокультурних потреб громадян / А. П. Філіна // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2016. – Вип. 1. – С. 82 – 86. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mvkfm_2016_1_18
40. Чернилевский Д. В. Дидактические технологии в высшей школе / Д. В. Чернилевский.– М.: ЮНИТИ, 2002.– 437 с.
41. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень : Навчальний посібник // Г.С. Цехмістрова. – Київ: Видавничий Дім “Слово”, 2003. – 240 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-96.html>
42. Чекштуріна В. М. Формування комунікативної компетентності менеджерів соціокультурної діяльності / В. М. Чекштуріна // Вісник Харківської державної академії культури. Серія : Соціальні комунікації. – 2015. – Вип. 46. – С. 161 – 169. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/haksk_2015_46_19
43. Шиян А.А. Руководство по социальным технологиям. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.socotech.narod.ru
44. Шостак В. М Соціокультурний розвиток людства : робоча навч. прогн. та метод. рек. / Віктор Михайлович Шостак.; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т соц. наук, Каф. культурології та менедж. соціокульт. діяльн. – Луцьк : РВВ Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2010. – 39 с.
45. Ярошенко Н. Н. История и методология теории социально-культурной деятельности : учебник : для магистрантов, обучающихся Рос. Федерации. – Москва: Московский государственный университет культуры и искусств, 2007. – 359 с.

РОЗДІЛ 7. РОЗМАЇТТЯ НОВІТНІХ МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ В ГАЛУЗІ МЕНЕДЖМЕНТУ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

7.1. Сучасні концепції системного аналізу соціокультурних феноменів

Загальна теорія систем – це інноваційне утворення методологічного мислення середини ХХ ст. Її засновником є американський вчений Л. фон Берталанфі, біолог за освітою. Ним встановлено, що система – це будь-який об’єкт, що існує у Всесвіті. Усі системи мають загальні для них властивості: *цілісність* (неможливість відділити від системи окремих елементів або функцій), *еквіфінальність* – передзаданість кінцевого результату або форми, у якій повинні існувати системи даного типу у результаті власного розвитку. Усі системи складаються із внутрішніх елементів, які є їх підсистемами. Зв’язки елементів утворюють структуру. Цілісна структура і кожній її елемент мають власну функцію (своє призначення, або роботу, яку вони повинні виконувати). Існують різні типи систем: відкриті системи, закриті системи, прості системи, складні системи, багаторівневі системи, однорівневі системи, системи, що розвиваються та системи, що не розвиваються, а також лінійні та нелінійні системи:

- Відкриті системи мають умови для доступу в них речовини, енергії та інформації;
- Повністю закриті системи є неможливими, й існують лише як наукове абстрактне припущення;
- Складні системи – ті, що містять у собі підсистеми як власні елементи.
- Прості системи не мають підсистем. Але у природі структурна складність системних об’єктів є невичерпаною. Тобто реально існування “абсолютно простих систем” є неможливим.
- Багаторівневі системи – такі, на життєдіяльність та розвиток яких впливають закони існування тих підсистем, з яких вони складаються;
- Однорівневі системи – ті, що існують за законами тільки однієї із власних підсистем, а усі інші не мають значення;
- Лінійні системи рухаються та розвиваються тільки в одному напрямку. Єдиний можливий “вектор” їх руху відображується на графіку як нерозривна пряма лінія;
- Напрямок процесів руху та розвитку складається з багатьох змінних векторів. Для дослідника завжди існує проблема передбачення причин зміни вектору руху такої системи та його наслідків. Частини за все нелінійні системи є занадто складними для продуктивного наукового пізнання. Точніше, успішно відбувається лише ретроспективне пізнання

та моделювання варіантів майбутніх форм системного існування “по аналогії” з тими системами, що вже відомі, що колись існували в історичному минулому. Перспективне пізнання, проектування розвитку є утрудненим і, як правило, мало результативним.

Суспільство, культурне розмаїття, сама людина як суб'єкт біологічної, соціальної, культурної життєдіяльності мають усі ознаки складних багаторівневих нелінійних відкритих систем.

Сам Л. фон Берталанфі до кінця свого життя сподівався на успіх розробки математичного обґрунтування загальної теорії систем. Наявність математичного апарату у цієї теорії була би корисною засадою моделювання розвитку складних нелінійних систем. Над цим завданням працювали десятки математиків в різних державах світу, але цю задачу не було вирішено.

Проте внаслідок широкої популяризації ідей загальної теорії систем, засвоєння її понятійного апарату філософами, кібернетиками, авторами чисельних теорій комунікації, лінгвістами, представниками інженерних дисциплін, істориками, біологами, фізиками та ін. ще у 60 – 80-ті рр. XX століття було розроблено комплекс уявлень, які отримали назву “системного аналізу” (або “системного підходу”). Він не має математичного апарату, але застосований в лінгвістичних, етнологічних, історичних, культурологічних, соціологічних, педагогічних, екологічних дослідженнях.

Системний аналіз як методологія соціально-гуманітарного або культурологічного дослідження складається із декількох концептуальних позицій:

- Концепція генетичного аналізу;
- Концепція еволюційного аналізу;
- Концепція історичного аналізу;
- Концепція структурного аналізу;
- Концепція функціонального аналізу.

Кожна з цих складових методології системного аналізу мала своїх прибічників, розроблялась протягом декількох десятиліть, віддзеркалена у відповідних чисельних публікаціях.

На сьогодні застосування методологічних підходів системного аналізу є аксіоматичною вимогою у будь-якому науковому дослідженні з проблем культурології, теорії соціальної комунікації, соціології, політології, соціальної педагогіки і т.д.

Реалізація цієї вимоги відбувається як послідовність дослідницьких аналітичних процедур, за допомогою яких розкривається предмет дослідження:

- Усі об'єкти є системами і повинні розглядатися як системи;
- У кожній системі повинні бути вивчені її елементи, структура та функції;

- Кожна система має попередні форми свого існування, передумови та детермінанти утворення; їх розкриття є вимогою генетичного аналізу культурних та соціального-гуманітарних об'єктів;
- Кожна система має довгий шлях власного розвитку. Тому повинні вивчатися її ґене́за (походження, передумови утворення та ранні форми існування);
- Віддзеркалюється еволюція предмету дослідження (шляхи поступового розвитку та його механізми);
- Вивчається історія розвитку предмету (окремі найбільш значущі ступені та форми його існування, що якісно змінюються у процесі розвитку).

7.2. Концептуальні положення синергетики у методології дослідження соціокультурних процесів

Термін “синергетика” з'явився у науковому вжитку (спочатку тільки в лексиконі природознавців) в перші десятиліття ХХ ст. Англійський нейрофізіолог Е. Шеррингтон використав його для позначення інтегрованої взаємодії фізіологічних та нервових функцій організму. Він “придумав” його як дуже корисне для поглиблення уявлень про загальні зв'язки у складних природних об'єктах.

Це слово є “абсолютним” неологізмом, тобто його не існувало у природній давньогрецькій мові або латині. Етимологія слова “синергетика”: *sin* – (давньо-грецьк.) сумісно, разом; *ergon* – зусилля, енергія. Відтак, внутрішній смисл слова – “поєднання зусиль”. Після публікації праці Шеррингтона нове слово багато років особо не популяризувалося.

Лише у 1978 р. німецьким фізико-математиком Гербартом фон Хакеном видана монографія під назвою “Синергетика”, у якій був розроблений математичний апарат синергетичного вивчення складних багаторівневих нелінійних систем, що розвиваються.

У 1987 р. бельгійський фізико-хімік, лауреат Нобелівської премії, Ілля Пригожин у співавторстві зі своїм асистентом Ізабель Стенгерс видав роботу під назвою “Порядок із хаосу”, у якій популярно виклав основні методологічні ідеї синергетичного мислення та довів світоглядний зміст синергетики. У цієї публікації взагалі відсутній математичний апарат та надаються дуже прості природознавчі приклади дії синергетики в фізичних, хімічних, космологічних процесах тощо. Автори цієї роботи мали на меті популяризацію ідей та методологічних підходів синергетики, тому мова публікації є переважно узагальнюючо-філософською, і водночас дуже зрозумілою, підкріпленою переконливими прикладами, у яких демонструються процеси синергетичного розвитку складних багаторівневих систем.

Для Всесвіту характерні два основні стани: хаос та порядок. З хаосом пов'язане руйнування, втрата високої якості існування системи. Порядок – це міра високої якості системи, показник її поступового і прогресивного розвитку. Розбудова системи пов'язана із утворенням нових елементів та структурних зв'язків, оновленням функцій. Це сприймається дослідником як зростання порядку. Але у процесі розвитку водночас відбувається і руйнування деяких застарілих її елементів, руйнування неефективних структур, втрата непотрібних функцій. Відтак, розбудова та руйнування, деструкція та конструювання нерозривно пов'язані як прагнення до “порядку” та “хаосу” у реальному процесі розвитку будь-якої природної або соціальної системи.

Саме завдяки публікації І. Пригожина і І. Стенгерс тезаурус сучасної методології поповнився такими поняттями, як синергетика, хаос, порядок, хаотичне середовище, впорядковане середовище, саморозвиток, самоорганізація, резонанс у природі, резонансні впливи як механізм розвитку чи руйнування систем, загальність та одноманітність явищ резонансу у фізичному, хімічному, соціальному середовищі; середньостатистична одноманітність систем; відхилення від середньостатистичної одноманітності; створення порядку як нової просторово-часової макроструктури, дисипація, дисипативні структури; дисипація як хаос на мікрорівні, розсіювання енергії, перехід енергії в менш впорядковані форми існування; дисипація як руйнуючий фактор, що “вбирає залишкове”, спрощує розмаїття, створює нову структуру в нелінійній відкритій системі; лінійний розвиток; нелінійний розвиток; нестабільність як основа розвитку, конструктивне начало у зміні стану систем; збуджений стан середовища як умова розвитку; біфуркація як момент якісного стрибку до нового стану системи; збуджене середовище як поле векторів нелінійного розвитку; флуктуація, фракталі, аттрактори.

Більшість систем у Всесвіті, природі та суспільстві є статистичними. Статистична система – така, у якій неможливо підрахувати точну кількість її підсистем, елементів, структурних зв'язків. Ці системи є занадто великим для одночасного огляду їх спостерігачем або науковим дослідником.

Ті системи, у яких можна визначити точну кількість їх складових, називаються стохастичними. У стохастичних системах чітко визначаються усі закони їх існування та розвитку. У статистичних системах закони існування та розвитку визначаються лише приблизно, умовно. Приклади відображення законів статистичних систем – у таких науках, як соціальна статистика, соціологія, демографія, соціальна педагогіка тощо.

Самоорганізація – це природні процеси зміни та розвитку у складних багаторівневих нелінійних відкритих системах, які відбуваються за рахунок внутрішніх умов, без будь-якого зовнішнього втручання. Засновниками сучасної синергетики доведено, що самоорганізація у

будь-якій природній чи соціальній системі відбувається за законами фізичного резонансу. Резонанс – це слідування одного відносно вільного елемента системи по шляху, який вже є пройденим найближчим до нього елементом. Слідування відбувається внаслідок елементарних енергетичних та інформаційних зв'язків.

Резонанси постійно відбуваються у соціальних взаємодіях, у людських відносинах. Приклади: засвоєння соціокультурних регулятивів, культурне наслідування, навчання, наслідування у сфері надлишкових матеріальних запитів (мода, споживацькі запити омасовленої особистості), розповсюдження нових знань, релігійних, моральних ідей тощо.

Внаслідок резонансів зростає рівень порядку в системах, що розвиваються. Приклад: діяльність будь-якого колективу (дитячого, учнівського, студентського або виробничого) розвивається за законами резонансу. Якщо резонансних процесів у передачі розпоряджень, у їх усвідомленні окремими членами колективу, у зростанні рівня готовності до їх виконання, у поширенні переконань в необхідності дисципліни, співгласованої діяльності для вирішення загальних для усіх задач та досягнення загальної мети не відбувається, немає і колективу як такого. У такому разі педагог працює з окремими особами, індивідуально примушуючи їх до виконавської дисципліни, що є набагато складнішим. Власне кажучи, внутрішнім змістом педагогічної концепції А. С. Макаренка як раз була ідея створення та постійного посилення конструктивних резонансних механізмів у спільноті проблемних підлітків. Внаслідок розвитку таких механізмів спільнота хуліганів перетворюється на колектив цивілізованих учнів.

Відтак, колектив від неорганізованого натовпу або від деструктивної (антисоціальної) спільноти відрізняється спрямованістю внутрішніх резонансних процесів: просоціальний колектив внаслідок сформованих та закріплених “правильних” (“здорових”, як писав А. С. Макаренко) міжособистісних впливів у деякій мірі сам себе дисциплінує та спрямовує на конструктивну діяльність.

Але резонансні процеси є також й механізмами руйнування порядку, зростання хаосу в будь-якій соціальній та культурній системі. Наприклад, коли учнівський колектив організує груповий “прогул” уроків – рішення не з'явитися у школу спочатку пропонується окремими учнями, під впливом яких цією “ідеєю” заражаються інші. Будь-яка “ідея”, деструктивна або конструктивна, передається від одного учня до іншого, мовби “по телефонній лінії”.

Синергетична методологія пов'язана з використанням специфічних наукових термінів: біфуркація, флуктуація, фракталі, аттрактори. Усі терміни взяті із природничих наук (фізики та хімії), але їм надане поширене, універсально-філософське значення для використання у галузі дослідження законів саморозвитку нелінійних систем.

Поняття *біфуркації* співпадає з поняттям “кризового періоду”, “зламу” у розвитку соціуму або людини. Результат кризи завжди є проблемним, і залежить від багатьох умов та обставин протікання процесу розвитку. У системі методологічних уявлень Г. Гегеля біфуркація у русі соціокультурної системи описувалась як “стрибок” у розвитку, “момент переходу від старої якості об’єкту до нової якості”.

У момент біфуркації відбувається завершення кількісного розвитку об’єкту, досягнення ним якоїсь характерної межі, після якої кількісне зростання є вже неможливим. Проте необхідним є або припинення розвитку та існування об’єкту, його руйнування, або надбання ним нових властивостей, фактично – перетворення на новий об’єкт. Новий напрямок розвитку, тип існування, обрання способу життєдіяльності соціальною системою або людиною синергетики називають *флуктуацією*. Тобто флуктуація –це буквально “оновлення”, перетворення системи на щось нове, інше, чого раніше не було.

Оскільки соціальні системи та людина є нелінійними системами, результати біфуркацій у їхньому розвитку завжди є багатоваріантними та складними для наукового передбачення. Ті нові форми (або “якісні рівні”) існування людини та соціуму, які утворюються після завершення біфуркації, називаються *фракталами*, тобто “новоутвореннями”. Флуктуації у кожній системі є неочікуваними та мало доступними для наукового спостереження та пізнання. Внаслідок цього їх новоутворення – фракталі – є неповторюваними, і навіть у однорідних системах завжди мають свою специфіку.

Атрактори – це нормативні моделі системи, які потенційно здатні утворитися у процесі синергійного саморозвитку складної нелінійної системи. Але їх утворення можливе тільки при наявності усіх необхідних умов: внутрішніх та зовнішніх, об’єктивних та суб’єктивних. У науковому знанні атрактори частіше за все описуються як теоретичні абстракції. На рівні буденної свідомості існують ідеали, мрії, які містять у собі уявлення про цілком досконалі об’єкти: утопія комуністичного суспільства (абсолютна економічна рівність усіх членів соціуму, максимальна свобода для саморозвитку особистості, абсолютна соціальна справедливість), ідеал краси, ідеал всебічно розвинутої та гармонійної людини, мрія про максимальне задоволення потреб, уявлення про “абсолютне” щастя тощо.

7.3. Імплікація когнітивного аналізу процесів і продуктів соціокультурної діяльності

7.3.1. Методологія когнітивного аналізу феноменів соціокультурної життєдіяльності людства, окремих культурних артефактів часто вважається такою, що прийшла в нашу науку із досліджень західних

вчених. Дійсно, у ХХ ст. на підґрунті концепцій гештальтпсихології (М. Вертгеймер, В. Кьолер, К. Коффка) та “теорії поля” К. Левіна розвилися чисельні напрямки дослідження орієнтаційної та продуктивної діяльності людини, виходячи із індивідуальних когнітивних структур (Дж. Бруннер, Л. Фестінгер, Ф. Хайдер, Т. Ньюком, Ч. Осгуд, С. Аш, Д. Креч, Р. Кранчфілд, Р. Абельсон та ін.).

Провідною засадою розвитку когнітивістики як відносно цілісного напрямку людинознавства та культурології є уявлення про те, що визначальною рисою людини є її когнітивні здібності та надбання. Терміни “когніція” і “когнітивний” походять від лат. “cognitio”, що означає пізнання, розпізнання, ознайомлення. Когнітивна діяльність – це не якийсь окремих вид почуттєвого або раціонального пізнання, і не просто людська цікавість, а, навпаки, загальна якісна і суттєва властивість людської особистості. Когнітивні властивості або здатності – це сукупність характеристик активного суб’єкта, який переймається орієнтацією, адекватним розпізнанням об’єктів, їх оцінюванням, вибором способів стосунків з ними та впливу на них [19, 200].

Ця провідна засада, що має не просто методологічне, а скоріше світоглядно-ідеологічне значення для поступового і дуже продуктивного розвитку міцного когнітивістського напрямку досліджень і усіх чисельних напрямків когнітивного аналізу, розкривається крізь такі концептуально важливі твердження:

- когнітивні структури є індивідуальним надбанням особи, накопичуваним у прижиттєвому досвіді;
- когнітивні структури є унікальними з погляду їх змісту, вони є засадами неповторюваного креативного ставлення до природного, соціального і культурного довкілля;
- з когнітивних структур утворюються основні типологічні ознаки особисті.

Але у межах вітчизняного людинознавства та культурології у останніх десятиліттях ХХ ст. розвинулись власні методологічні підходи до вивчення визначних пізнавально-практичних структур соціокультурного буття. Внаслідок відомих ідеологічних обмежень їх розробники не називали себе когнітивістами, хоча і були такими за змістом своїх досліджень. До суто українських напрямів філософсько-антропологічного та філософсько-культурологічного аналізу, що мають когнітивістський зміст та концептуально-ідеологічне підґрунтя, відносяться:

- Напрям, пов’язаний з аналізом категоріальних структур світогляду, логіки, культури, пізнання, осмисленням категорій як універсальних інформаційних засад процесів мислення, соціальної практики, культурної творчості (П. В. Копнін, В. І. Шинкарук, Є. І. Андрос, М. О. Булатов, Н. М. Єсіпчук, С. Б. Кримський, А. Н. Лой);

○ Напря́м, пов'язаний із запереченням пануючого у 70 – 90 роки у вітчизняній культурологічно-методологічній думці реду́ктивного “діяльнісного підходу” і аргументацією необхідності дослідження комплексних структур людського світовідношення (В. П. Іванов, В. А. Малахов, С. В. Пролєєв, В. Г. Табачковський, Є. К. Бістрицький, О. Ю. Щербина-Яковлева).

У своєму змістовому, онтологічному вимірі світовідношення є синтезом світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння, світогляду – тобто усіх усвідомлюваних, підсвідомих та безсвідомих образів світу, а також усіх форм матеріального і ідеального практичного втілення моделей людської діяльності, що містяться в цих образах.

Когнітивна (інформаційна) взаємодія кожної живої системи зі світом проявляється як диференціація інформації (розділення на окремі значущі сигнали) і наступна її інтеграція (поєднання з іншою значущою інформацією). Хоча інколи висловлюється судження, що нижчі форми рефлексії оточуючого середовища є “недиференційованими”, “дифузними” тобто такими, у яких не виділяються і не розрізняються ні які сигнали, але це є цілковитою нісенітницею, тому що “недиференційована” інформація є зарукою негайної гибелі будь-якої живої істоти. На рівні біологічної (зоопсихічної) рефлексії диференційована інформація, у якій відображуються властивості навколишнього середовища, відтворюється в формі суб'єктивних образів. У цих образах виділяється нетотожність, особливості, різноманітність, різноякісність предметів, з яких складається середовище. Продуктування образів середовища – основна функція психіки вищих тварин та людини.

Паремія

”Проблема поведінки є зворотнім боком проблеми Образа. Образ – це відображення зсередини організму його оточення, а поведінковий акт – це відображення у навколишньому середовищі того, що існує усередині організму”.

(К. Прибрам. “Мови мозку. Експериментальні парадокси та принципи нейропсихології”)

З погляду системного аналізу та теорії інформації, процес послідовного розвитку психічних інформаційних комплексів (програм, образів), що керують активністю живої системи, зв'язані відносинами систем макро-, мезо- та мікрорівню (надсистем та підсистем), і є утворенням “структур у структурах”. Ми вважаємо, що ця ідея є дуже продуктивною у методологічному вимірі. Вона допомагає без утруднень з'ясувати особливості ґенези людського світовідношення та пояснити зв'язки його внутрішніх елементів, що утворилися на ступені тваринного (зоопсихологічного), доісторичного (антропогенетичного) та історичного

(соціокультурного) розвитку. Більш зрозумілими постають також механізми забезпечення єдності та утворення протилежностей соціальних та індивідуальних фрагментів світовідношення.

Людська психіка як функціональна цілісність є системою інформаційних взаємодій зі світом. Її завданням є утворення *інформаційної моделі світу*, або комплексного “Образу Світу”. “Образ Світу” (у широкому значенні цього поняття, як уся інтегрована єдність інформації, якою користується мозок людини) складається з “Образу Світу” (у вузькому значенні це поняття означає віддзеркалювання найближчого середовища, у якому існує людина, “ойкумени”), “образу самого себе”, та “образу дії” (програм, згідно яких здійснюється діяльність). Сутність “Образу Світу” та її інформаційні складові як моделі людської діяльності вивчалися багатьма дослідниками (Н. Вінер, 1956; А. Н. Колмогоров; А. І. Берг; Д. І. Дубровський, 1980 та ін.). З’ясування сутності інформаційної структури образів світу, яке формулюється фахівцями з природознавства, теорії інформації, кібернетики, філософії, психології є єдиним. “Образ Світу” є інформаційним комплексом (системою) зі своєю власною структурою, що укладена субмоделями окремих актів дії або їх модусів (варіацій).

Паремія

Образ, або ідеальна модель світу – це “прототип спрямованої у майбутнє дії...Моделі – це високо спеціалізовані частини нашого технічного оснащення, специфічні функції яких полягають в утворенні майбутнього...Під моделлю я розумію не просто якусь сутність, а скоріше спосіб дії, якій відповідає цієї сутності. Частиш за все модель нормативна та цілеспрямована”.

(М. Вартовський. “Моделі. Репрезентація та наукове розуміння”)

Складовими “Образу Світу” (як цілісного світоглядного утворення і внутрішнього змісту системи світовідношення) є:

- “Образ Світу” (як особистісне надбання, єдність тих категорій та концептів, за допомогою яких віддзеркалюється доступне середовище життєдіяльності);
- “Образ Себе” (“Я-концепція” в усіх формах її присутності у психіці);
- “Образ діяльності” (програми, алгоритми, регулятиви; вміння та навички дії).

Отже, “картина світу” і світовідношення з інформаційного погляду тотожні.

“Образ Світу” у вузькому значенні поняття – це віддзеркалювання безпосередньо доступного для пізнання та практичної діяльності середовища, яке є ойкуменою, тобто місцем перебування людства та окремої людини. Його складовими є:

- Диференційовані образи окремих речей, що так чи інакше зв'язані з людською життєдіяльністю (*когнітивні компоненти*);
- Оцінки цих речей з погляду їх здатності задовольнити потреби людини, або *аксіологічні*, ціннісні моделі (*від давньогрецьк. Ахіа – цінність, logos – вчення, знання*);
- Відображення динаміки (руху, здатності до змінювання) речей, що є об'єктами людської зацікавленості;
- Відображення речі, на яку буде спрямована майбутня активна діяльність як на свою мету (*сигніфікативний компонент; від лат. Significatio – позначення, виділення*);
- Позначення *критеріїв відбору* (*давньогрецьк. Criterion – засіб для вимірювання товару*) саме цієї речі як своєї мети, тобто її порівняння з іншими об'єктами з погляду їх здатності до задоволення людських потреб [74, 24 – 34].

Паремія

"...Міра, якою ми вимірюємо – наша сутність – не є незмінною величиною..."

(Ф. Ніцше. Людське, занадто людське)

Зміст "Образу Світу" завжди є *релятивним* (відносним). Він співвіднесений з особливостями індивіда, а також рисами суспільства, у якому сформований цей індивід, з історичним ступенем його розвитку, накопиченим культурним багажем, рівнем розвитку науки, освіти та інших засобів соціальної комунікації, етнічними регулятивами тощо.

"Образ Себе" має своїм підґрунтям емоційні реакції, що присутні вже на ступені розвитку зоологічної психіки вищих тварин: відчуття стану "задоволений – незадоволений" (А. С. Батуєв, 1991). Ці стани є філогенетичною передумовою утворення людської суб'єктивності (В. П. Тугарінов, 1971). Змістове поле суб'єктивності, що характеризується динамічністю, багатовимірністю, біполярністю та самоорганізацією, виконує функції відображення, оцінювання та регуляції себе (Д. І. Дубровський, 1983). Відтак, основні функції "Образу Себе" реалізуються засобами інформаційних програм самоконтролю, самоуправління, самопокладання, самопроекування.

Підкреслимо, що у психологічному знанні структура "Образу Себе" є менш вивченою, чим в теорії інформації та кібернетиці, тому що її психологічне дослідження припускає лише два методичні прийоми – інтроспекцію та спроби опосередкованої розшифровки "суб'єктивного кризь об'єктивне".

На будь-якому рівні розвитку людства емоції є внутрішнім двигуном усіх інших психічних процесів. Саме емоції забезпечують взаємодію претензивної системи з зовнішнім середовищем, виконуючи функцію

регуляції процесів використання інформації та інтенсивності практичних реакцій.

Основні складові “Образу Себе”:

- Фіксація власного індивідуального існування, його відособленості, автономності, цілісності, наявності потреб та інтенцій активності, здатності до активності, спрямування до самозбереження;
- Програма самоконтролю, споглядання за станом себе як живої системи, концентрація сигналів про якість життєдіяльності: “задовільно – незадовільно”;
- Програма самоуправління (модель адекватного реагування, що відповідає становищу об’єкта та середовища, у якому відбувається діяльність);
- Програма захисту та самозбереження суб’єкта, продовження його життєдіяльності у просторі та часі: “Я існую, хочу та буду існувати”;
- Свідомість та самосвідомість як констатація власного буття, відділення себе від іншого світу та протиставлення себе іншому світу (у розвинутих соціокультурних формах існування “Образу Себе”);
- Самоідентифікація та самовизначення як складові свідомості;
- Самооцінка;
- Проекція власного існування у найближчому та у віддаленому майбутньому (переважно у формі “Я-сам-задоволений” [74, 37 – 40]).

Автори сучасного “Психологічного словника” також виділяють у структурі “Образу Себе” , поряд з іншими елементами, образи “Я-у-сьогоденні”, “Я-у-динаміці”, “Я-ідеальний” тощо.

Важливою складовою світовідношення є “Образ практичної взаємодії зі світом” (далі – просто “Образ Дії”). Уявлення про його програмно-інформаційний характер сформульовано В. С. Тюхтиним (1963,1972), М. С. Каганом (1974); О. І. Кедровським та Л. А. Солов’єм (1980).

Основними складовими “Образу Дії” є:

- Програма використання матеріалу, на якій спрямована діяльність (модель організації процесів, необхідних для виробки заданого продукту із сировини – *технологія праці*);
- Програма забезпечення необхідної тривалості діяльності, її напруження та обмеження у часі (*темпорально-лімітативна модель діяльності*);
- Програма забезпечення внутрішнього ритму діяльності (*темпорально-структуральна модель діяльності*);
- Програма забезпечення майбутнього перебування змодельованого продукту діяльності у реальному просторі та часі;

- Специфічні мікропрограми, пов'язані із формуванням та розвитком використаних в діяльності індивідуальних фізіологічних та фізіолого-психологічних вдатностей та здібностей;
- Субпрограми самоорганізації та самоконтролю суб'єкта діяльності;
- Програми корекції та рекорекції результатів діяльності;
- Програма контролю за стабільністю зовнішнього оточення;
- Програма контролю стабільності внутріорганізованого середовища;
- Програма екстремальної мобілізації;
- Програми переходу від рутинних програм до програм пошукового, евристичного та екстремально-орієнтаційного змісту;
- Програми свідомої самотрансформації підсвідомих програм управління діяльністю [74, 45 – 49].

7.3.2. Категоріально-концептуальні структури світовідношення в когнітивному аналізі феноменів культури та соціальної практики. Рефлексія людським мозком навколишньої дійсності не є механічним віддзеркалюванням “усього, що є”. Навпаки, “те, що є” розділяється на значущі групи предметів (“категорії речей”) та позначається за допомогою переважно вербальної мови (номінується). Існування здібності людини до диференціації пізнаного на категорії речей за їх значущістю (виділення видів, родів, груп предметів та їх якостей) було відкрите ще Аристотелем. Він й використав слово “категорія”, що означає “рід”, або “вид”. Вивчав сутність категорій як ступенів інтелектуального розвитку та знарядь людської пізнавальної діяльності Г. Гегель. Він відмічав, що категорії є не тільки “види буття”, але й знаряддя евристичного мислення, методологічні та технологічні (праксеологічні) орієнтири тощо.

Виділення кожної категорії речей (або якоїсь її властивості) – *категоризація пізнаного середовища* – пов'язане зі формуванням окремої програми суб'єктивної дії з цією річчю (або використання її властивості) – *концепту дії*. Категорії речей та їх властивостей, якими люди користуються як орієнтирами у своїй діяльності, відповідають на питання “що, яке”. Концепти дії відповідають на питання “що робить з цією річчю, як це з нею зробити”.

Категорії і концепти є першим, найбільш простим рівнем людської інформованості про світ та засобом забезпечення індивідуальної доцільної діяльності зі речами, з яких світ, як сфера існування людини, складається. Виділені категорії позначаються мовними засобами. (У деяких випадках позначення категорій, на які спрямована увага суб'єкта пізнання, відбувається за допомогою невербальних засобів – міміки, тілесної експресії, вигуків, інтонаційних відтінків голосу тощо. Відтак,

існує художня картина світу. У деяких архаїчних народів вербальні засоби позначення категорій речей у навколишньому середовищі заміщувались іншими речами – розпаленими кострищами, зарубками на деревах тощо.

Проблема категоріальних та концептуальних утворень в людському світовідношенні частіше за все розглядається філософами (фахівцями з гносеології) та логіками. У цієї галузі людинознавства глибоко вивчені особливості багатьох світоглядних, методологічних, морально-етичних, естетичних, природничонаукових категорій. Відображення специфіки категоріальних та концептуальних утворень буденної життєдіяльності різних народів, як архаїчних так і сучасних, є предметом таких наук, як етнографія, етнологія, де широко розвинуті крос-культурні (порівняльні) дослідження. Відтак, досі існує глибоке розмежування між філософським рівнем розуміння когнітивного та інформаційно-моделюючого змісту предметної діяльності людини, та загально-психологічним підходом, у якому описуються почуття, сприйняття, уявлення, інтелект як процеси, але ігнорується їх зв'язок з предметним оточенням справжньої людини, яка не є об'єктом лабораторного спостереження, а дійсно живе у природному та соціальному середовищі.

У перспективі це розмежування повинно бути подоланим завдяки розвитку такої нової галузі психологічного знання, як крос-культурна психологія.

Відтак, інтеграція фрагментарних уявлень про категоріально-концептуальну структуру людського світовідношення, виходячи зі стану їх розробки у сучасному соціогумантарному знанні, поки що є завданням філософської та соціальної антропології. Також цей підхід є дуже продуктивним з погляду на потреби розвитку досліджень у галузі культурологічного знання.

Найбільш прості категорії, на які орієнтується людина у повсякденній життєдіяльності – це почуттєво-перцептивні та логічні (мисленні) відображення форми речей, їх кількісних ознак, кольору, фактури, способів руху, функцій; підкореність простим законам природи тощо. Категорії, на які орієнтується доросла людина у щоденних актах практичної життєдіяльності поділяються на типові за своїм змістом. Сам процес категоріального та концептуального орієнтування та “озброєння” людської діяльності є для пересічної особи неусвідомлюваним, “непомітним”. Але соціальний педагог повинен “бачити”, усвідомлювати ці когнітивні складові у своїй власній діяльності та у поведінці іншої людини, а також вміти їх “прочитати”, “побачити” або “почути” у будь-якому вербальному та невербальному тексті, що утворюється в процесах людського спілкування.

Основними категоріями, з яких утворюється структура людського світовідношення, є:

- *Субстанціональні категорії* (ті, які фіксують існування об'єктів). Відповідають на питання: “Що це таке?”
- *Атрибутивні категорії* (ті, які віддзеркалюють властивості об'єктів, їх якості). Відповідають на питання: “Яке воно є?”
- *Аксіологічні категорії* (ті, які вказують на користь об'єкту для людини). Відповідають на питання: “Навіщо воно мені може бути потрібне?”
- *Динамічні категорії* (ті, які позначають характер та напрямок руху об'єкту). Відповідають на питання: “Куди воно рухається?”
- *Предметно-релятивні категорії* (ті, які відображують зв'язки між речами, їх взаємодії, впливи одне на одне). Відповідають на питання: “Чи впливає А на В?”
- *Модальні категорії*, які допомагають пізнанню різних станів (модусів) існування одного й того ж об'єкту за різних умов, його розвитку тощо. Відповідають на питання: “Яке воно буде, якщо зміняться обставини А, В, С...?”
- *Суб'єктивно-екзистенційні категорії*, які є “опорними крапками” “Образу Самого Себе”. У них відображується факти та атрибути внутрішнього суб'єктивного буття індивіда. Відповідають на питання: “Який Я є?” і т.д.
- Комплекс праксеологічних, “технологічних”, “методологічних” категорій, котрі є підґрунтям “Образу Дії”. Відповідають на питання: “Що робить?” та “Як це робить?” [74, 72 – 90].

Паремія

”У все, що для людини постає чимось внутрішнім, взагалі уявленням, в усе, що вона робить своїм, проникла мова, а все те, що вона перетворює на мову і висловлює в мові, містить чи у прикрому, у спутаному або більш розробленому виді, деяку категорію”.

(Г. Гегель. “Наука Логіки”)

”...Людство перетворило свої керовані зв'язки зі світом на засоби висловлювання. Мова символізує тріумф людської геніальності, переважаючи навіть досягнення сучасної технології.”

(А. Н. Уайтхед. “Способи мислення”)

”Образ Дії” та концепти світовідношення. Категорії є складовими когнітивної, аксіологічної та прогностичної картини світу, які є відображенням рівню його пізнанності, диференційованості на окремі відображені об'єкти та їх оцінювання. На основі утвореної картини світу, оцінювання властивостей об'єктів та відображення (відчуття або усвідомлення) власних потреб обирається мета діяльності, оцінюється можливість її досягнення, утворюється (свідомо або підсвідомо) план діяльності, приймається рішення про її здійснення. Уся ця система процесів попередньої організації є внутрішньо зв'язаною та

нероздільною. За змістом ці процеси різні, але мета їх єдина – утворення скороченої *моделі майбутньої активності*. Ця модель (“Образ Дії”) відображується у тих мовах, якими користується людина, як зазначення дії.

Але не треба вважати, що “Образ Дії” висловлюється людиною тільки у дієсловах:

- Вказівка на необхідність здійснення дії, її зміст та характер може бути й невербальною.

- Практично будь-яке слово, що є позначенням об’єкту, значущого з погляду змісту та завдань людської життєдіяльності, є *концептом діяльності*, оскільки містить у собі вказівку щодо того, “що робить” та “як це робить” саме з даним об’єктом.

Концепт (концепт діяльності) – це “одинична” модель дії, установка на дію з тим об’єктом, з яким людина актуально або потенціально взаємодіє.

Кожна людина є також і носієм власних концепцій – розгорнутих, складних програм взаємодії з об’єктом, складовими яких є окремі концепти. Будь-яка складна програма (концепція складної дії або процесу діяльності) містить у собі послідовність програм здійснення або нездійснення окремих актів дії.

Концепт як “одинична” модель дії має власну складну структуру, до якої відносяться:

- Позначення об’єкту та його цікавих для людини властивостей;
- Вказівка на цей об’єкт як на такої, властивості якого дозволяють людині щось робити з ним;
- Рішення про здійснення або нездійснення дії;
- Внутрішній план послідовності здійснення дії;
- Команда про початок та завершення дії, відносно якої прийняте рішення.

В утворенні концептів діяльності беруть участь усі види програмування людської активності: свідомі та несвідомі, вербалізовані та невербалізовані, “керовані” та “некеровані”. Концепти (а також і концепції) існують у індивідуальних та у соціальних (групових) моделях світовідношення. За своїм змістом та формою організації концептами є як компактні, автоматичні “мікросхеми”, установки, стереотипи дії, так і складні розгорнуті теорії, системи переконань, вірувань, ідеології.

Концептуальність світовідношення людини – його властивість, без якого неможлива життєдіяльність індивіда та соціуму. Концептуальна структура та предметний зміст повсякденного світовідношення соціальної спільноти та окремої особистості добре віддзеркалюється у вербальній мові. Усі народні прислів’я та говірки містять у собі концепти. Фольклор насичений концептами – настановами, повчаннями, “мораллю”. Стихійна соціокультурна діяльність протягом тисячоліть спиралася на настанови, повчання, роз’яснення, наочну демонстрацію

способів та прийомів діяльності, правил спілкування, форм проведення дозвілля, організації ритуалів тощо.

Буденне знання також не є “простим”, “не артикульованим” за своїм соціальним змістом. Навпаки, воно у всьому своєму обсязі розділено на норми, правила, установки, імперативи (накази та заборони) тощо. Усі елементи буденного знання містять концепти: “це можна – а цього не можна”, “це – добре, а це – погано” і т.д.

Кожний концепт призначений для вирішення конкретної проблемної ситуації. Відтак, наші концепти існують у різних станах: активному (актуалізованому) та пасивному (потенціальному). Ніхто не гарантує, що людину можна “озброїти” концептами “на усі випадки життя”. Але загальною властивістю живих систем є “випереджене” утворення програм активності, їх накопичування, утворення “інформаційних банків” тощо.

Навчання концептам, їх закріплення – справа довга, складна і важка. Ця справа пов’язана і з неминучими конфліктами – міжособистісним, особистісно-соціальними, міжпоколінними тощо. Буденна соціальна педагогіка не ігнорує й добре опрацьовані засоби педагогічного примусу. Ніхто з нас не оволодіває життєвим досвідом “просто так”, “без будь-яких зусиль”. “Просто життя” – це утворення, засвоєння та передача традиційних та нових концептів практичної життєдіяльності. “Просто” людина не олюднюється, і навіть у свої неусвідомлених, незброєних теоріях та науковими дослідженнями формах стихійний соціокультурний процес, що відбувається у суспільстві на ранніх ступенях історичного розвитку, є продуктом дуже високого рівню суспільної самоорганізації, у якому беруть участь усі суспільні інститути – община, родина, установи соціального самоуправління, церква тощо.

Паремія

“...Усвідомлення нашої освіченості спирається на наші концептуальні здібності...”

(М. Полані. “Особистісне знання. На шляху до посткритичної філософії”)

Зміст концептів індивідуального світовідношення формується соціальним і культурним середовищем, утворюється в особистому життєвому досвіді. Засобами впливу на людину соціокультурних систем по різноманітним каналам соціальної комунікації відбувається обмеження людської поведінки та її трансформування із спонтанних, імпульсивних природних форм на соціально організовані, впорядковані та відносно розумні.

Діяльність як цілісна система окремих актів та їх програмних моделей розглядається кібернетикою, теорією управління, теорією

організацій; частково відображується у деяких розділах соціальної психології (теорія груп, конфліктологія тощо).

Структуру людської діяльності, механізми її концептуалізації важко чітко уявляти собі у будь-якому науковому дослідженні соціальних та культурних процесів, тобто це знання є актуальним як для соціолога, психолога, педагога, так і для культуролога. Вміння конкретизованого та поглибленого аналізу категоріального та концептуального змісту індивідуального світовідношення у наукових соціокультурних дослідженнях сприяє покращанню багатьох діагностичних та вимірвальних методів.

7.4. Концепція соціокультурної регуляції діяльності в методології досліджень з менеджменту соціокультурної діяльності

Усе розмаїття феноменів матеріальної та духовної культури, уклад суспільного життя, сама людина (історичний тип особистості) є продуктом людської діяльності.

Але не було би ні суспільства, ні культури, ні людини, якщо би не було соціокультурних регулятивів – внормованих правил, установлених самим соціумом технологічних засад, за якими здійснюється соціальна та культурна діяльність.

Якщо *“регулятив діяльності”* – це окремий алгоритм, програма, свідомий чи несвідомий орієнтир не стільки цілісного *процесу* діяльності, скільки її умовно відокремленого *акту*, поєднаний в нероздільний комплекс із засобами її виконання, то узагальнюючий термін *“регулятиви людської діяльності”* позначає всю систему внутрішніх та зовнішніх механізмів, за допомогою яких забезпечується ефективно здійснення людської діяльності як цілісного *процесу*. Це складний комплекс біофізіологічних, нейрофізіологічних, нейропсихічних, а також соціокультурних засобів, що слугують тому, щоб людська діяльність обмежувалась в просторі та часі гомеостатичними алгоритмами, нормами, програмами, технологіями тощо.

Похідний термін *“соціокультурні регулятиви людської діяльності”* позначає безліч правил, обмежень, заборон та дозволів, що створюються суспільством у процесі його історичного розвитку та засвоюються людиною під час її соціалізації та окультурювання, серед яких є суто індивідуальні і загально-соціальні, усвідомлювані та неусвідомлювані; такі, що виникли стихійно, та такі, що створюються цілеспрямовано, і така ж безліч засобів комунікації, які є матеріальними *носіями* цих регулятивів.

Соціокультурні регулятиви людської діяльності – це:

- історично утворені технології виробництва матеріальних і духовних благ;
- норми соціальних відносин;

- принципи управління;
- методи соціалізації, інкультурації та виховання молоді.

Загальна сума уявлень про те, як сфера людської діяльності набуває свого справжнього порядку, орозумлення, раціональності і ефективності(або втрачає їх), постає достатньо сконцентрованою, узагальненою та систематизованою тільки у ХХ столітті. Саме тоді утворюються такі спеціальні терміни, як “соціокультурна регуляція діяльності”, “соціокультурні регулятиви людської діяльності”.

Але поняття соціокультурного регулятиву є близьким за своїм значенням до більш давніх та звичних понять “настанова”, “правило”, “норма”, “норматив”, “наказ”, “зразок”, “образ”, “модель”, “еталон”, “ідея”, “принцип”, “ідеал” (в тих їх значеннях, які використовуються при характеристиці *визначеного порядку здійснення людської діяльності*).

Поняття регуляції та регуляційних процесів в його методологічному, загально-комунікативному, кібернетичному, управлінському значенні введено до обігу Норбертом Вінером (1894 – 1964).

Звичний для ХХ ст. лексемний комплекс техніки “регулятор”, “регулювання”, “регуляція” Н. Вінером з новітньою науковою парадигмою – ідеями кібернетики, теорії комунікації, загальної теорії систем.

Н. Вінер виділяє два типи регулятивних процесів, які є характерними для будь-яких систем, де здійснюється обмін механічних, енергетичних або інформаційних впливів. Один із них він називає “компенсаційним”, і побудований він на протидії тієї дії, що піддається регуляції. Другий тип побудований на “управлінні за допомогою інформаційного зворотного зв’язку”. Він є більш складним, тому що до його складу входять “компенсаційний” механізм, а також “модулятор” роботи цього компенсатора, що забезпечує гнучке пристосування “поведінки” системи до змінюваних умов середовища. “Система зворотного зв’язку” є більш незалежною від характеристики ефекторних впливів, і її використання дає діючій системі більше свободи. Саме такий механізм регуляції забезпечує розвиток або “саморозвиток” системи, її “навчання” або “самонавчання” [11, 75 – 76]. За цим кібернетичним принципом діють і регулятиви людської діяльності будь-якого рівня: нейрофізіологічні, психологічні, соціальні, культурні тощо. При цьому в сфері соціокультурної регуляції можливе існування і компенсаційних регулятивів в їх “чистому” виді (протидія зовнішній дії) як форми контрадикції (заперечення як таке).

Отже, відмінність процесу регуляції від процесу “управління” полягає у її змістових процесах:

√ Компенсація – протидія тієї дії, що є об’єктом регуляції (яка є небажаною або неправильною дією);

√ Модуляція небажаної дії (за допомогою інформаційного зворотного зв’язку).

Наслідки регуляції:

- Пристосування врегульованої системи до умов середовища;
- Надбання врегульованою системою нових ступенів свободи;
- Розвиток та саморозвиток системи;
- Навчання та самонавчання системи.

Поняття регуляції, саморегуляції, саморегульованих систем увійшли в тезаурус загальної теорії систем і концепцій системного аналізу. Разом із системними уявленнями ці поняття проникли в сферу загальнонаукового знання, набули характеру методологічних концептів.

Виникнення термінів “регулятор”, “регулювання”, “регуляція” пов’язане з розвитком загально-технічного лексикону, характерного для доби парових машин, дизелів, електромоторів.

В етимологічному аспекті своє походження ці терміни ведуть від латинського дієслова “regulo”, що має багато “управлінських” значень: “володарювати, панувати, управляти, керувати”, “направляти, спрямовувати”, “орієнтувати на ціль”, “визначати, встановлювати”, а також “давати повчання, вказівки; виправляти, виховувати”. Це узагальнююче дієслово у свою чергу походить від ще більш давнього дієслова “rego”, що означає “направляти, упорядковувати” [19, 864].

Цікаво, що в німецькій мові від латинського “rego” утворилось ще одне слово з суто “антропологічним” регулятивним значенням: “regung” – “внутрішній вольовий порив”, “спонука до дії”, тобто саме те суто індивідуальне, що “зсередини” підштовхує людину до її діяльності. Тому І. Кант ще у 1789 р. користувався “регулятивною” термінологією: “Поняття здібності судження про доцільність природи відноситься ще до понять природи, але лише як регулятивний принцип пізнавальної здібності...” [31, 198].

Першим у вітчизняній науці використав нову термінологію С. Л. Рубінштейн (1889 – 1960), видатний теоретик родом з України. Його головне намагання синтезувати ідеї філософії та психології у цілісній теорії, здатній відобразити систему психічних процесів людини, як діяльність, в якій інтегруються фізіологія, психологія, культура та соціальні впливи, глибше всього відобразилось у фундаментальній теоретичній праці “Основи загальної психології” [56]. В одній із його останніх праць “Буття і свідомість”, де він розвивав проблеми статусу психічної діяльності людини “у загальному взаємозв’язку явищ матеріального світу”, регуляційні процеси розглянуті у двох вимірах: як “зовнішня” функція психічного у регуляції людської соціокультурної діяльності, та як “внутрішня” функція відображення дійсності по відношенню до психічної діяльності. Регуляційна роль відображення, у свою чергу, диференційована на форми “спонукальної” та “виконуючої” регуляції. Внутрішня регуляція діяльності розглядається як “мимовільна” та “вільна”. У розвитку вищої форми вільної регуляції – свідомості – С. Л.

Рубінштейн убачав “становлення нової форми буття – буття людського” [55, 264 – 272].

Внутрішні смисли поняття “соціокультурні регулятиви людської діяльності” концентрують в себе все розмаїття соціальних і культурних за своїм походженням та змістом, внутрішніх і зовнішніх по відношенню до акту діяльності механізмів забезпечення її ефективності, які складаються з індивідуальних і суспільних, усвідомлюваних і неусвідомлюваних, виниклих стихійно і утворених цілеспрямовано правил, обмежень, заборон та дозволів, опрацьованих суспільством у процесі його історичного розвитку, які засвоюються людиною під час її соціалізації та окультурювання. Творче поглиблення зразків використання кібернетично-комунікативного та системно-структурального підходів до аналізу регулятивних феноменів стало основою формалізованого визначення змісту та структури соціокультурного регулятива. Він завжди є перформативною програмою, адресованою індивідууму (або соціальній групі) і складається з *послідовності команд “здійснення” і “нездійснення” певних актів дії*. Регулятив утворюється (передається у мовленнєвому акті або іншими мовними засобами).

Термін “соціокультурна регуляція” є близьким за своїм значенням до термінів “цивілізація” (у його значенні “олюднення”), “соціалізація”, “окультурювання”. Але якщо ці три терміни переважно позначають вплив на людину зовнішніх факторів олюднення, то уявлення про “соціокультурну регуляцію” фіксує глибинну інтеграцію зовнішніх та внутрішніх детермінантів діяльності. У своєму антропному вимірі, як складова процесу олюднення людини, процес історичного розвитку сфери соціокультурної регуляції є розвитком вмінь *утворювати регулятиви, підкоряти їхній дії* іншу людину та *виконувати* ті програми, що містяться в них, *накопичувати* їх в оперативній та довгодіючій індивідуальній пам’яті, утворювати соціокультурні “*банки*” регулятивів (штучні засоби для їх накопичення та збереження), *зберігати* в історичній пам’яті, *навчатися* регулятивам.

Паремія

“...Бути людиною в глибокому смислі, – пише, – значить бути залученим, втягнутим в ситуацію, бути протиставленим світу, об’єктивність та реальність якого ніскільки не зменшується суб’єктивністю того “буття”, яке існує “в світі”. ...Смисл смислу в тому, що він спрямовує хід буття. ...Бути людиною значить бути зверненим до смислу, що вимагає здійснення, та до цінностей, які вимагають реалізації. Це значить жити в полі напруження, що виникає між полюсами реальності та ідеалів, які вимагають матеріалізації. Людина живе ідеалами та цінностями. Людське існування не автентичне, якщо воно не проживається як самотрансценденція”.

(В. Франкл. “Людина в пошуках смислу”)

Намагання з'ясувати сутність соціокультурних регулятивів людської діяльності, їх внутрішній зміст, “таємниці” їх самопроявлення та актуалізації, закономірності трансформування, можливості не тільки їх пізнання, але й свідомого контролю над ними, способи їх цілеспрямованого змінювання прослідковуються впродовж усього часу розвитку людства. Ця сукупність проблем ніколи не втрачає своєї значущості, не перестає потребувати свого вирішення, але й не знаходить свого “останнього” вирішення, яке б задовольнило “усіх і назавжди”. Більш того: ці проблеми є настільки універсальними – загальнолюдськими, загальнокультурними, загальноісторичними, що у кожному нову історичну добу необхідно виникає потреба у нових спробах їх вирішення. З іншого погляду, кожен форму актуалізації людської духовності та практики можна розглядати як чергову спробу реалізації, трансформування та осмислення соціокультурних регулятивів людської діяльності. Проблема регулятивності діяльності людини багаторазово вирішується і в сфері позанаукового знання: мистецтво (головним чином – художня проза), а також релігія є сферами продуктивних роздумів над цими питаннями. Буденна свідомість також накопичує результати своїх спостережень над людськими вчинками та висновків щодо їх соціальної значущості переважно у формі фольклору та “малих жанрів” – говірок, порівнянь та інших форм паремійної прози.

Проблему ґенези соціокультурних регулятивів людської діяльності досліджували Геродот, Гесіод, Ш. де Брос, Л. Г. Морган, Е. Б. Тайлор, Дж. Дж. Фрезер, З. Фрейд, К. Леві-Брюль, К.-Г. Юнг. Велику таємницю гомінізації як наслідку творчого оволодіння духовними регулятивами відображено Т. де Шарденом, К. Ясперсом.

Продуктивний вклад у вивчення теоретичних та вербальних відображень соціокультурних регулятивів людської діяльності внесений філософсько-лінгвістичними дослідженнями Р. Декарта і Г. В. Лейбніца. Захоплення вивченням логіки як засобу регуляції інтелектуальної діяльності відобразилось у творчості А. Арно, П. Ніколя, Л. фон Вітгенштейна та ін. У філософському розвитку йшли інтелектуальні змагання прибічників “гносеологічного” та “ціннісного” підходів, один із яких був представлений в концепціях Ф. Бекона, Р. Декарта, Дж. Локка, а інший – в теоріях “аксіологів” Р. Лотце, В. Віндельбандта, Г. Когена, Г. Ріккертта, М. Шелера та ін.

Методологічні ідеї щодо теоретичної “технології” феноменологічного та “ноуменологічного” вивчення сфери соціокультурної регуляції людської діяльності сформульовані Г. Гегелем, А. Шопенгауером, В. Дільтеєм, А. Бергсоном, Е. Касирером, Е. Гуссерлем, М. Мерло-Понті.

З погляду Г. Гегеля, змістом історичного розгортання процесів масової комунікації є освіта, в якій людина набуває спрямованості на “загальне”, почуття міри, обмеження своїх потреб. Р. Оуен процеси соціальної комунікації уявляє як становлення етнічного характеру у історичному процесі розвитку суспільства. Навіть еволюціоніст Е. Геккель зробив свій внесок у дослідження внутрішніх комунікативних механізмів становлення культури, чуттєвого світосприйняття та інтелектуальних моделей світу, форм пізнавальної діяльності.

У 2-й пол. XIX ст. уявлення про формуючу, цивілізаційну, регулятивну роль комунікаційних зв'язків у суспільстві органічно поєднуються із теоретико-соціологічним мисленням та концепціями прикладних соціологічних досліджень.

Ідею харизматичного походження інноваційних соціокультурних регулятивів обґрунтовували Ф. Ніцше, М. Вебер, Н. Гумільов. Проблеми формування та проявлення соціокультурного генотипу людства та особистості розглядає український дослідник В. С. Ларцев.

На думку Г. Тарда, основою розвитку суспільства є соціально-комунікаційна діяльність індивідів у формі наслідування (імітації). Це поняття є ключовим у відображенні соціальної реальності. Він трактує суспільний розвиток як процес наслідування, під яким розуміється елементарне копіювання і повторення одними особами поведінки інших. Процеси копіювання і повторення стосуються існуючих практик, вірувань, установок тощо, які відтворюються з покоління в покоління. Цей процес сприяє збереженню цілісності суспільства. Його концепція кардинально протилежна теорії Е. Дюркгейма, в якій центральна роль завжди відводилася суспільству, яке формує людину. В протилежність цьому Г. Тард сконцентрував свою увагу на вивченні взаємодії людей, на соціальній комунікації між індивідуальними свідомостями, продуктом якої є суспільні структури. Діяльність нечисельних новаторів і винайдені ними нововведення є, на думку Г. Тарда, основним двигуном соціальної еволюції.

Згідно його концепції, це століття є “століттям публіки”, тому що соціальна єдність забезпечується не фізичними контактами, а інтелектуальними взаємодіями. Значну роль у становленні “публіки”, за його поглядом, грають засоби масової інформації, які виконують функцію формування спільної ментальності.

П. Наторп з'ясував процес розповсюдження ідей конкретних наук, логіки, філософії, моралі тощо як особливу форму соціальної комунікації – соціально-педагогічний процес, який є провідною складовою історичного процесу розвитку суспільства. Ця ідея втілена в його праці “Соціальна педагогіка” та в інших роботах, метою кожної з яких він вважав відображення людини як “мікрокосму”.

Праця Х.Г. Гадамера “Істина та метод” є дослідженням історичних шляхів з'ясування сфери соціокультурної регуляції, на яких інтелектуали

захоплювались почергово уявленнями про провідну роль “здорового глузду” (Ж.-Б. Віко, А. Шефтсбери, Ф. Хатчесон, Д. Юм, Т. Рід, А. Бергсон), концепціями “хорошого смаку”, “ідеалу краси” та “здатності до судження” (І. Кант). Сам Х.Г. Гадамер підтримує концепцію Г. Гегеля щодо формуючої ролі освіти як провідної історичної форми масової комунікації.

Теорія соціальної дії, що була утворена М. Вебером, містить в собі концептуальні основи для з'ясування сутності процесів соціальної комунікації та місця в них регулятивних компонентів. “Афективна” діяльність обумовлюється підсвідомими, неконтрольованими емоційними станами, є цариною стихії фізіологічних потягів. “Традиційна” діяльність детермінована регулятивами, цілком сформованими суспільством, яке вважає індивіда своїм невід'ємним і покірним елементом. “Цілераціональна” діяльність орієнтована на практичний розум індивіда, є цариною суб'єктивних інтересів. Індивід сам намагається утворити регулятиви своєї діяльності, орієнтуючись на “здоровий глузд”, “користь” тощо. “Цінніснараціональна” діяльність орієнтована на вищі ідеали; на цьому рівні розвитку людина постає розумною істотою, яка прагне до свободи у виборі завдань своєї життєдіяльності.

Українським письменником М. Котляревським було утворено фундаментальну працю, в якій із всіх здобутків духовної культури виділений такий феномен, як “світова скорбота” та розглянуті шляхи її розповсюдження в європейській естетичній свідомості XVIII – XIX ст. Ідея відображення розвитку цивілізації як процесу комунікації загальнолюдських та етнічних цінностей захоплювала і М. П. Драгоманова, що було втілено в його працях “Малоросія в її словесності”, “Положення та завдання науки стародавньої історії”, “Боротьба за духовну владу та свободу совісті в XVI – XVII столітті”, “Антракт з історії українофільства...” тощо. Оцінити в історії кожного народу те, “що ми називаємо зараз внутрішньою історією, історією цивілізації” – так видатний український історик з'ясував завдання своєї професійної роботи.

Типологізуюче-феноменологічний підхід у вивченні етнічної культури характерний для українського людино- та культурознавства. Він відображений у творах М. Костомарова, І. Нечуй-Левицького, П. Куліша, М. Драгоманова, М. Номіса, М. Грушевського, Д. Донцова. Особливості психокультури української ментальності є предметом вивчення А.В. Фурмана. Завдання дослідити парадигму народнорелігійної моралі в українській художній літературі вирішував Л. М. Горболіс.

З'ясуванню багаторівневості регулятивних елементів, зафіксованих у вербальній мові, сприяли праці І. Г. Гердера, В. Гумбольдта, І. А. Бодуена де Куртене, А. Мейє, М. Коена, Е. Сепіра, Б. Уорфа,

Л. Блумфілда, Л. Ельмслева, Р. О. Якобсона, В. Я. Проппа, Ф. де Соссюра, О. О. Потебні.

Ідеї “структурального” аналізу феноменів соціокультурної регуляції людської діяльності на перетині антропології, етнології, історії, соціології, психології, літературознавства, поетики, мистецтвознавства поєднують творчість Р. Барта, М. М. Бахтіна, Ж. Дельоза, Ж. Лакана, К. Леві-Строса, Ю.М. Лотмана, В. Руднева, П. О. Флоренського, М. П. Фуко.

Сам факт існування визнаних суспільством як “правильних”, “нормальних” регулятивів діяльності, а також таких, що в тієї чи іншій мірі піддаються інституціоналізації, є передумовою для виникнення “антирегулятивів”, які зазвичай розглядаються як аноміячи девіантність. Методологічні проблеми досліджування особливостей “соціально відхилених” форм регулятивів діяльності, специфіку “технологій” конструктивних соціокультурних впливів в сфері “позанормованих” регулятивів людської діяльності віддзеркалювались Е. Дюркгеймом, Р. Мертоном.

У вітчизняних наукових дослідженнях у останні роки розповсюджується намагання використати евристичний потенціал уявлень про соціокультурну регуляцію як про рушійну силу культурного розвитку та соціальних трансформацій. Ця тенденція віддзеркалена у працях М. І. Бобневої [10], Н. В. Крохмаль [38]. Проблема соціальної регуляції трудової поведінки є предметом дослідження В. Е. Пилипенко [49]. Морально-етичні проблеми соціальної регуляції людської діяльності досліджувані В. В. Горлинським [110], Т.О. Гугніною [119], В.О. Заболотною [151]. Громадську думку як фактор регуляції соціального буття розглянуто Б. Д. Беспарточним [51].

Спроба виявлення загально-понятійного та логічного аспекту поняття правової регуляції здійснена в роботі Р. Я. Демкова [20]. Проте конкретні аспекти регуляції правових відносин представлені максимально широко. Звертає на себе увагу утворення нового напрямку порівняльного вивчення систем державної правової регуляції, що відображено в дослідженнях М. І. Іншина [27], В. І. Кисіля [34], О. Р. Кібенко [35]. Специфічні регулятиви девіантної поведінки молоді відображені в дослідженні В. О. Довгополюка [22].

Конкретні зовнішні вияви регулятивів діяльності піддаються емпіричному спостереженню, та й сама людина у деякій мірі їх усвідомлює. Численні регулятиви індивідуальної та групової діяльності висловлюються, позначаються, отримують найменування, оцінюються, “коректуються” у повсякденній мові. З погляду завдань філософсько-антропологічного та філософсько-культурологічного дослідження, саме мовний матеріал дає сприятливу можливість поглибити уявлення про їх сутність. Тому у якості емпіричних об’єктів, які доступні для аналізу регулятивів діяльності, ми, перш за все, використовуємо їх мовні відображення. Фольклор та мистецтво художнього слова накопичують

чудові моделі, які утворені людством на шляху його творчого відображення суперечливої стихії регулятивних феноменів.

Але методологічний потенціал аналізу сутності та механізмів розповсюдження регулятивів в творчих та комунікативних соціальних і культурних процесах, а також завдання вивчення проявлення конструктивних та деструктивних, людинотворчих та маніпулятивних регулятивів людської діяльності в технологіях соціокультурної діяльності ще далеко не вичерпані.

7.5. Метарегулятиви: аксіологічно-ціннісний підхід в методології досліджень соціокультурної діяльності

Якими провідними правилами, дозволами та обмеженнями керується людина у своїй активності, на які цілі вона орієнтується у соціокультурному існуванні, що для неї більш усього вартує і є метою і призначенням її життєдіяльності – усі ці питання зазвичай відносять до екзистенційних, що є наріжними каміннями утворення смислу людського буття. Ці питання спрямовані на такі об'єкти, що у своїй сукупності поєднуються категоріями метарегулятивів та цінностей. Метарегулятиви та цінності актуальні у сферах індивідуальної та соціальної життєдіяльності, у її матеріальних та духовних сферах, з історичного погляду та із цікавості щодо перспектив майбутнього. У сучасній системі людинознавства, суспільних наук та культурології уявлення про метарегулятиви та цінності перетворилися на фундаментальні поняття, які вживані в багатьох галузях знання. Отже, уточнення значення та зв'язків цих понять є актуальним з погляду теорії соціокультурної діяльності, теорії комунікації, теорії соціокультурної регуляції, культурології, теорії моральної діяльності, правознавчих дисциплін, релігієзнавства тощо, а також усіх галузей знання, пов'язаних з формуванням особистості та вивченням виховних процесів.

Проблема цінностей ніколи не втрачає своїй актуальності. У останні роки переважають дослідження, у яких розглядаються її значення у зв'язку з процесами глобалізації, житті громадянського суспільства, освітньому процесі, теорії виховання, формування особистості [42; 46; 47; 61].

Зв'язки цінностей та провідних типів регуляції поведінки розглянуті В. Д. Плаховим. Він вважає продуктивними аксіологічні концепції соціальної поведінки (Е. Шпрангер, Г. Олпорт, П. Вернон, К. Моррис, М. Рокич та ін.), у яких віддзеркалюється реалізація типологічних ціннісних орієнтацій індивіда у його вчинках. При цьому доведено, що між термінальними (пожиттєвими, екзистенційними, якими є свобода, життєві блага, рівність, внутрішня гармонія, чуттєва любов, мудрість) та інструментальними (шанолюбство, покірність, дружність, хитрощі)

цінностями є складні відносини, інколи і конфліктні, що обумовлюється культурою та соціальними обставинами [50, 142].

Щодо проблеми метарегулятивів, вона ще тільки набуває свого наукового усвідомлення. Саме в дослідженнях А. М. Щербини започатковано її розв'язання. Автор вважає за потрібне популяризувати цю проблему і різнобічно висвітлювати її значущі аспекти [70, 71, 72, 73].

В онтологічному вимірі, як складові людської життєдіяльності, цінності та метарегулятиви є різними, пов'язаним, але відокремленими феноменами. Цінності та метарегулятиви як речові фактори, форми суспільної свідомості та нормативні культурні утворення мають провідне значення у діяльності людини. Поняття метарегулятивів та цінностей є близькими за своїм значенням, але не тотожними, мають різноманітні міжнаукові значення.

Оскільки цінності зазвичай є складовими в системі вищих метарегулятивів, ми вважаємо за необхідне висвітлення цієї категорії, яка є широко вживаною, але не завжди чітко визначається. Отже, основними завданнями зрозуміння питання зв'язку між цінностями та метарегулятивами є:

- Сформулювати проблему єдності, зв'язку та відмінності, суперечності між метарегулятивами та цінностями;
- Висвітлити головні феноменологічні, когнітивні, методологічні, праксеологічно-діяльнісні аспекти цих категорій;
- Визначити соціокультурні умови, за яких цінності перетворюються на метарегулятиви.

✓ *Метарегулятиви* – вищі регулятиви, складні та змістовні, найбільш значущі та неподолані із усіх алгоритмів, норм, правил та інших програмних засобів, що керують людською діяльністю. Метарегулятиви за своєю природною, соціоекологічною, соціокультурною сутністю є об'єктивними, тому що мають детермінуюче підґрунтя для їхнього утворення, що полягає в реальних законах природи, суспільства, культури тощо. Але метарегулятиви суб'єктивні за формою індивідуального “виконання”, реалізації у практиці окремої особи з її неповторюваним світоглядом та практичною діяльністю. Цінності за своєю природою також у деяких випадках виконують роль метарегулятивів, тому що є суб'єктивними складовими світогляду та діяльності. Вони ж є і об'єктивними, тому що існують як реальні об'єкти, які чогось коштують, придатні для задоволення потреб індивіда та суспільства.

В англійській мові слово цінність (вартість) позначається як value. Цій іменник походить від латинського дієслова valeo, що мало вихідне значення “бути міцним, кріпким”, а потім набуло розмаїття похідних значень, у тому числі “мати цінність, коштувати, вартувати”. Водночас valeo означає такі властивості, функції речей або суб'єктів діяльності, що забезпечують можливість виконання наміру, ефективність впливу; силу,

могутність, смисл, значення дії; є умовою переваги, успіху тощо. [19,1055]. Зрозуміло, що value – цінність, вартість – імпліцитно зберігає у собі ці значення, які актуалізуються у різних смислових ситуаціях слововживання.

В українському тлумачному словнику пояснюється, що цінність – “1. Вартість чого-небудь у грошовому вираженні; ціна. 2. Те, що має певну матеріальну або духовну вартість; певний предмет. Матеріальні цінності – усі предмети, об’єкти (земля, будівлі, побутові речі), що мають певну вартість, ціну. Переоцінювати цінності – серйозно переглядати погляди на життя і змінювати світосприймання” [60 ,944].

✓ *Цінності* – це, по-перше, матеріальні речі, які цікавлять людину, тому ще є об’єктами її потреб. По-друге, це чисельні духовні явища. Але, оскільки це слово у побуті вживається не часто, і скоріш використовується у якихось термінологічних значеннях, а не як буденна лексема, то на рівні мовної інтуїції для багатьох суб’єктів мовлення воно є не зовсім зрозумілим. Але треба звернути увагу на те, що духовні явища не існують у світі тварин, тому що є продуктами соціокультурного розвитку людства. Тому всі духовні явища є цінностями людства.

✓ *Матеріальні цінності* – це з онтологічного погляду реальні фізичні (природні та культурні) речі, знаряддя праці, техніка, прибори, процеси фізичної предметної соціальної та культурної діяльності, само тіло людини, фізичні та фізіологічні, нервово-фізіологічні процеси стани людської життєдіяльності, а також природні фактори середовища, екологічне довкілля тощо, загальною властивістю яких є здатність задовольняти людські потреби, бути предметом бажань, мотиватором людської трудової, соціальної та культурної діяльності. Індикатор матеріальної цінності – її речовинний, фізичний склад.

Щодо потреб, то матеріальні цінності здатна задовольняти не тільки прості потреби в речовині, фізичній енергії, фізичному русі або доповненні, покращанні і впорядкуванні матеріального середовища життєдіяльності.

З погляду пересічного громадянина, володіння матеріальними цінностями (речами, грошима) є засадою соціоекологічної та економічної захищеності особи. Володіння матеріальними цінностями у підвищеному розмірі (грошима, перетвореними на капітал, зброєю) є знаряддям фінансової, соціально-політичної, геополітичної могутності особи, забезпечуючи її рух по ступеням “фінансист” – “магнат” – “олігарх” – “диктатор” і так далі.

Матеріальні цінності у феноменологічному вимірі мають багато функцій:

- Матеріальні цінності – це речі, *суб’єктивно категоризовані* (оцінені та позначені) як *засоби задоволення відповідних потреб*. Але речі, позначені як цінності, *об’єктивно* здатні (реальні цінності) або не здатні (уявні цінності) задовольняти визначені потреби;

- Матеріальні цінності є *предметом і продуктом людської праці*, з їх продукуванням пов'язаний розвиток знарядь праці, технологій матеріального виробництва, продуктивних сил, виробничих відносин. Кожний історичний економічний уклад пов'язаний з формуванням систем управління, правового та політичного контролю і захисту володіння, збереження, розподілу та перерозподілу матеріальних цінностей. Отже, прагнення до матеріальних цінностей є підґрунтям цивілізації (розвитку індустрії, науково-технічного прогресу, становлення держави, права, соціального захисту, відповідних суспільних відносин та інститутів);

- Матеріальні цінності є *скарбом*, тобто об'єктом суб'єктивного прагнення до багатства, накопичення коштовних благ. Безпосередньо чи опосередковано (у вигляді коштовних еквівалентів) вони є засадою і умовним символом могутності особи, яка ними володіє;

- Матеріальні цінності є *об'єктом креативного ставлення людини до світу, засобом самореалізації себе як суб'єкта культурної творчості*. Матеріальні цінності є речами, що вживаються, використовуються, впорядковуються, вдосконалюються, покращуються особою у її буденній життєдіяльності. Домашнє винахідництво, налаштування домівки, ткацтво, виготовлення одягу, вишиванка, кулінарне мистецтво, городництво, квіткарство, садівництво, тваринництво, птахівництво, прикладні мистецтва – це галузі щирого захоплення людини матеріальними цінностями без примусу, праці з любов'ю до речей.

✓ *Духовні цінності* онтологічно існують у світогляді, світопочутті, світопорозумінні людини. Їх склад здавна визначений релігійними проповідниками, філософами, етиками, діячами мистецтва тощо. Це такі явища, походження яких зазвичай пов'язують з Логосом (вищим Розумом, Голосом Космосу), Богом, Ідеєю Ідей, Формою Форм, Абсолютною Ідеєю тощо. Лише меншість з тих, хто намагався зрозуміти сутність та походження здатності людини до відчуття прекрасного, гармонійного, піднесеного, до нормального і добровільного виконання моральних вимог і заборон, до логічного і адекватного мислення і дії з раціональними і конструктивними результатами, згодна з твердженням, що все це є властивістю і надбанням самої людини. Індикатор духовної цінності – її інформаційне, почуттєве або ментальне, існування. Духовна цінність є закодованою культурними комунікативними засобами і існує тільки для того, хто володіє кодом, тобто відповідною “мовою” культури. Духовні цінності також задовольняють людські потреби і є предметом бажань, різноманітних соціальних та культурних колізій, джерелом складних конфліктів тощо.

Феноменологічно духовні цінності проявляються в розмаїтті художньо-естетичних почуттєвих образів, ментальних ідей, концепцій, проектів, теорій, тощо.

Часто підкреслюють значення таких форм існування духовних цінностей у світогляді людини, як *Credo* (сукупність принципів) або переконання, моралі тощо. Дійсно, провідні інтегровані особистістю екзистенційні орієнтації є основою її цілеспрямованості, розуміння смислу та мети життя. Усвідомлення себе носієм високих духовних цінностей є засадою самоповаги. Але соціум поважає особу, якщо не стільки визнає наявність у неї високих духовних цінностей, скільки відмічає відповідність її вчинків декларованим моральним, правовим або політичним принципам. У сфері духовних ціннісних орієнтацій яскраво висвітлюється протиріччя між “словом” і “ділом”. Сама по собі цінність не є регулятивом діяльності. Вона є лише складовою картини світу, у якій віддзеркалюється те, як “повинно бути”, “бажане”, але не те, що є “справжнім”, існуючим у практичній дії.

✓ *Метарегулятив* – це алгоритм діяльності, який підвладнює собі інші, більш “слабкі” регулятиви. Зазвичай особистість знає про свої слабкості: лінощі, пияцтво, неподолана жадібність, неконтрольовані сексуальні потреби. Але саме її слабкості є детермінантами того, що “кредо” є красивим, високоморальним і гучно задекларованим, а справи є кепськими.

✓ Не можна механічно ототожнювати духовні цінності і регулятиви. Таке ототожнювання інколи відбувається у популярних соціально-педагогічних проектах, де “виховання цінностей” сприймається як задовільна мета, і не розглядається питання про підтвердження ціннісних орієнтацій у практичних вчинках.

Нерозрізнення цінностей і регулятивів ми убачаємо у сучасному теоретичному дослідженні з нормативно-правової природи духовних цінностей, де стверджується, що цінності “...належать до системи соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних *регуляторів* життя, поведінки індивідів, соціальних спільнот і соціуму в цілому, слугують важливим джерелом соціалізації особи, мірою, якою з рештою, вимірюється людське життя. ...Всі ідеї у сфері цінностей виконують певну функцію, *регулюють* ті чи інші відносини людей, виступаючи засобами й об'єктами їхньої діяльності” [26, 179 – 180], (курсив наш – А.Щ.).

Звичайно, духовні (суб'єктивні) цінності можна вважати нормативними явищами, що функціонують у суспільній свідомості. Але суть питання полягає у тому, як саме вони у ній функціонують? Цінності, що включені до соціально-педагогічних проектів, програм освітньо-виховної діяльності, є нормами-завданнями, нормами-цілями. Відомі утопічні проекти (як, наприклад, “формування всебічно розвинутої, гармонійної особистості”, у яких моральні, естетичні, соціально-політичні цінності є нормами-мріями, нормами-ідеологемами. Моральні цінності, що визначаються як бажані або богодані у багатьох релігійних ідеологіях, або описуються як належні окремим народам у некритичних етнологічних

та історичних оповіданнях (відсутність війн у “Золотому віці” людства), є продуктами творчої уяви, нормами-міфологемами. Навіть цінності, що пропагуються правовою свідомістю, зазвичай перетворюються на регулятиви діяльності лише під міцним примусом. Отже, цінності – це, перш за все, абстракції, умовні конструкти. Дійсно, як істинні, так і помилкові ідеї і погляди є цінностями, але лише з абстрагованого погляду на них, у “віддаленні” від справжньої життєдіяльності соціуму. Вони не є регулятивами діяльності, але виконують критеріальну роль, тобто є мірою, засобом оцінювання справжніх людських вчинків. У цьому сенсі вони насправді виконують власну функцію, регулюючи ставлення соціуму до окремої особистості.

Насправді проблема протиріччя між вищими цінностями та практичними метарегулятивами людської діяльності вже розглядалась І. Кантом, і була їм вирішена. Але плідні підходи чомусь забуваються, а утопічні проекти під назвами “інноваційних виховних технологій” продукуються у великій кількості. Сам Кант свою працю, цілком присвячену визначеній проблемі, назвав “Прагматичною антропологією”. Кант іменує здатності до послідовної реалізації моральних і правових цінностей в поведінці “характером”, у відповідності зі стилем мовлення власної епохи. Лише деякі суб’єкти формують у собі таку здатність волі (характер), завдяки якій реалізуються практичні принципи, що вони приписали їм собі як дещо незмінне [30, 541].

Хоча ще давні римські мислителі використовували поняття “modus vivendi” саме для позначення особистісного, неповторюваного способу практичного втілення загальновідомих цінностей. “Vivendi” ніяк не можна зрозуміти, як “навченість” або “освіченість”, ні тим більше як здатність до мовлення, тому що воно є практичною життєдіяльністю, простором соціального та культурного самовиявлення особистості. “Vivendi” також не є кимсь ззовні навіюваним. Modus vivendi як спосіб буття є індивідуальним надбанням, результатом багатьох випробувань, спроб різних вдалих та невдалих варіантів поведінки. На шляху соціального становлення особистості відбуваються поштовхи, драматичні удари, а тоді можливі душевні трансформації, інсайти, метаморфози тощо. Перетворення цінностей на метарегулятиви відбувається у внутрішньому світі особистості, у практично-діяльнісних складових її світовідношення. *Про цінності* знає кожна освічена людина. Проте здатності щодо обмеження і заборони вчинків, що потрібні для *практичного втілення* цінностей, є індивідуальним здобутком особистості. Тобто те, що іменується “мудрістю”, “совістю”, сферою відповідальності, сферою рішень, навіть й “обережністю” є результатом індивідуального життєвого досвіду.

Але не тільки теоретики, а й сучасні “практики” інтенсивно продовжують вивчення вербальних висловлювань *про цінності* та школярське оцінювання рівню розвитку здатності формулювати ці

висловлювання в якості показника розвинутості самих цінностей. Наприклад, у дослідженні Р.В. Каламаж всі цінності фахівців юридичних напрямів віднесені до сфери їх “Я-концепції”. Обґрунтований такий підхід тим, що “професійна Я-концепція майбутніх юристів є інтеграційною ланкою системи “особистість майбутнього фахівця – професійна діяльність – умови юридичної діяльності”. Згідно з нею відбувається самовизначення студентів щодо напрямку професійної самореалізації в конкретних юридичних професіях, конструюються еталони і стандарти оцінювання себе як суб’єкта професійної діяльності, закладаються основи індивідуального стилю діяльності та професійної майстерності в юридичній професії [29, 5]. Нашу принципову незгоду визиває перетворення Я-концепції на провідний детермінуючий і самодетермінуючий фактор в багаторівневій структурі світовідношення. Автором даного дослідження використані різні методики вербалізованого висловлювання респондентами суджень щодо своєї “Я-концепції”. Вже сам факт, що студенти висловлюються в якості піддосвідних суб’єктів у науковому досліді, свідчить про те, що віддзеркалюється лише зовнішній рівень “Я-концепції”. Але дослідниця саме цій, свідомо і підцензурно маніфестований респондентами з неповною, а то й з майже закінченою вищою юридичною освітою вербальний матеріал використовує для розподілу віддзеркалених варіацій “Я-концепцій” на якісно значущі рівні “низький дезадаптивний”, “середній адаптивний”, “високий інтегративний”, “високий творчий” [29, 35]. Насправді, на наш погляд, у дослідженні віддзеркалені різні рівні розвитку мовленнєвих компетентностей студентів молодших та старших курсів, а також і різний обсяг словникового запасу у слабо- та добро встигаючих.

Я-концепція з її емоційними та когнітивними складовими є характеристикою індивідуальності особи. Саме в сфері індивідуальності проявляється і комунікативні здібності, і здатність до безпосереднього або опосередкованого реагування на ситуацію наукового експерименту. Проте особистість є соціальним, соціокультурним утворенням, як реалізується в активній діяльності. Справжні цінності (у даному випадку юристів) здатні проявитися лише в реальних діяльнісних ситуаціях, пов’язаних з моральним та правовим вибором, як результат свідомих рішень, у яких на протилежних важелях на поведінку індивіда діють такі метарегулятиви, як совість і корисливість, знання законів та намагання ними зловживати, обережність та зухвалість, страх перед покаранням та жадібність. Цінності є завченими словами, умовними поняттями, поки вони не реалізовані у вчинках. Сфера вчинків, діяльність особи – це сфера соціокультурної самоактуалізації особистості.

7.6. Аналіз соціально-комунікативних складових соціокультурної діяльності

Поняття комунікації сьогодні настільки широковживане, що сприймається як суто сучасне, яке відображує досягнення науково-технічного прогресу. Насправді ж воно існує багато століть. Слово “communicatio” (повідомлення, передача; комунікація) використано в текстах Марка Тулія Цицерона (106 – 43 рр. До н. Е.) та Марка Фабія Квінтіліана (35 – близько 100 рр. Н. Е.). Слово “communicatus” (причетність, спільність) використано Луцієм Апулеем (близько 124 – 125 – близько 180 рр. Н. Е.). Слово “communicator” (той, хто бере участь, співучасник) використано у так званій “Вульгаті” (“Biblia Sacra Vulgatae Editionis”) – затвердженому у 1546 р. Тридентським собором латинському перекладі Біблії.

Походження цього терміну пов'язане зі старовинним латинським висловом “com-munio”, що означало: “сильно, з усіх сторін укріплювати, обводити окопами (ділянку землі, на якій жили люди)”; у переносному значенні – щось укріплювати, зміцнювати, затверджувати. Латинське дієслово “communico” більш пізнього походження, мало комплекс значень: 1) робить спільним; 2) повідомлювати; 3) вести бесіду; 4) відплачувати, надавати; 5) приєднувати, добавляти, вносити; 6) зв'язувати, поєднувати; 7) спілкуватися, мати загальне діло чи зв'язки.[124, 213]. У часи латинських класиків вже використовувався іменник із метафоричним значенням: “communio” – спільність, співучасть. Саме тоді у латині послідовно виникли та були вживаними три споріднені поняття: “communicatus”, “communicatio” та “communicator”.

У сучасній англійській мові є слово “mundane” (буквально – “згорнутий на один шматок землі”), у сучасному значенні – світський, мирський, земний. У сучасній французькій мові також зберігається дієслово “communiquer”, що має значення “повідомляти”, “передавати”, а також “зноситися [мати зношення]”. Іменник “communaute” означає “загальність володіння чимось” а також і ті речі, що є об'єктом загального володіння. Похідний від нього абстрактний іменник розділився на дві форми: “communication” (“комунікація”) та “communications” (“комунікації”). Перше слово означає “повідомлення”, “сповіщення”, “ознайомлення”, а також наявність реальних зв'язків, взаємодій від “дипломатичних зв'язків” до “зараження хворобою”, “розповсюдження пожежі”, “передачі справи [документації]” тощо. Друге ж слово означає ті форми зв'язків, які є постійними: “консульські стосунки”, “шляхи географічного сполучення”, “офіційні засоби зв'язку” [19, 90 – 92].

Процеси соціальної комунікації постають предметом наукового відображення у XVIII ст., у творчості французьких просвітників. Люсьєн Февр переконливо демонструє значення уявлень про роль суспільних

комунікативних зв'язків у становленні понять цивілізації та культури [64, 239 – 281].

В українську мову (так саме, як і в російську) слово “комунікація” увійшло ще у ХУІІІ ст. Із французької мови. Але аж до ХХ ст. воно мало лише одне значення – “шляхи або засоби сполучення”, що відмічалось у словниках В. Даля, Брокгауза та Ефрона. В добу перших телеграфів, телефонів, радіоприймачів термін “комунікація” отримав технічне значення, як найменування мережі для передачі електричних сигналів. У ХХ столітті поняття комунікації поступово отримало узагальнююче, філософсько-методологічне та соціокультурне значення. Багатозначність поняття комунікації обумовлює існування розмаїтих її концепцій, зміст яких варіює від “технократичного” відображення сукупності засобів передачі соціальної інформації та їх функцій, що є основою утворення матеріальної бази “інформаційного суспільства”, до екзистенціально-персоналістських інтерпретацій, де комунікація з'ясовується як засіб руху індивідів до емпатії, співчуття, інтелектуального взаємопорозуміння.

На інтернет-сайті “Глоссарий.ru” надано сучасне наукове визначення цього поняття з позначенням методологічних підходів до його з'ясування: “Комунікація – в широкому смислі – обмін інформацією між індивідами через загальну системи символів. Комунікація може здійснюватися вербальними і невербальними засобами. Розрізняють механістичний і діяльнісний підхід до комунікації. Комунікація – в механістичному підході – односпрямований процес кодування і передачі інформації від джерела та прийому інформації одержувачем повідомлення. Комунікація – в діяльнісному підході – спільна діяльність учасників комунікації (комунікантів), в ході якої опрацьовується загальний (до певної межі) погляд на речі і дії з ними” [36].

У найбільш широкому значенні поняття комунікації позначає будь-яку форму взаємодій, зв'язків, впливів у природі та суспільстві; процес обміну інформацією (еквівалентом такого атрибуту речовини та поля, *як міра впорядкованості*) між двома системами. Умовою комунікації є *сумісність* фізичної природи систем, що забезпечує можливість когерентних сигналів, утворення загальної “мови” як засобу “кодування” та “декодування” інформації.

У більш вузькому значенні поняття комунікації позначає ті дії та зв'язки, що об'єктивно (в історичному, культурному, соціальному плані) здійснюються у суспільстві. Обіг інформації є складовою цих зв'язків, аналогічно тому, як здійснюється об'єктивний обіг інформації у природі. Ці, об'єктивні за своїм характером процеси, зазвичай сьогодні позначаються терміном “*соціальна комунікація*” або “*соціокультурна комунікація*”. У цьому випадку визначення комунікації наполягають, головним чином, на механізмах, що сприяють розвитку соціальних

відносин, зокрема на засобах передачі змісту інформації, соціокультурних смислів, на формах символізації тощо.

Також існує і ще більш вузьке значення поняття комунікації: здійснення таких форм діяльності, які мають своєю метою передачу повідомлення. У структурі комунікативної взаємодії в такому її смислі наявні два кореспонденти ("комунікатор" та "комутант"), загальна для них мова (спосіб кодування інформації), матеріальні засоби для передачі фізичних сигналів, які є носіями умовної (кодованої) інформації, матеріальні комунікативні мережі (канали). Межа між поняттями "технічної" та "соціальної" ("соціокультурної") комунікації пролягає там, де в дію вступають культурні норми (наприклад, семіотичні) та соціальні правила (етичні, педагогічні) її здійснення. Предметом даного дисертаційного дослідження є комунікація, з'ясована як процес транспортування соціокультурних регулятивів у просторі життєдіяльності суспільства.

Розвиток системи соціокультурної комунікації здійснюється стихійно та неусвідомлювано, як наслідок виникнення нових засобів виробництва, форм виробничої діяльності, де утворюються нові продукти виробництва. Розвиток провідних елементів матеріальної культури веде за собою розвиток окремих нових елементів духовної культури, а також культури людського спілкування. "Знання" здобуваються перш за все у практичній праці, під час формування "вмінь" та "навичок". Відтак виникають нові норми колективної трудової діяльності та регуляції співіснування, правила трудового та морального виховання дітей. У процесах комунікації закріплюється соціальна і культурна спадщина, що передається від покоління до покоління, а потім безліч разів відтворюється суспільством, соціальними групами, індивідами в їх практичній діяльності.

Соціальна і групова диференціація суспільства також надає свого впливу на процеси соціокультурної комунікації. Окремі соціальні групи, класи, шари, страти володіють своїми власними регулятивами соціокультурної діяльності. Тому в соціально диференційованих суспільствах завжди виникає безліч різноманітних ціннісних систем, стилів соціокультурної життєдіяльності індивідуумів, світоглядних орієнтацій, "образів суспільства" та "образів людини". Кожне нове покоління, отримуючи у своє розпорядження спадкову сукупність соціокультурних регулятивів діяльності, до яких привчали молодь в якості "зразків" для "повторювання", ніколи не сприймає і засвоює їх в незміненому вигляді. Воно завжди здійснює власну інтерпретацію цих зразків, намагається утворити свою "шкалу" для їх оцінювання, духовний та практичний вибір найбільш вдалих, чи потрібних, чи таких, що подобаються. В таких складових людської свідомості, як картина світу, системи цінностей, усвідомлювання своєї історичної та соціальної належності, з'ясування смислу та мети свого буття, самооцінка, проекти

імовірного та бажаного майбутнього ("ідеали"), індивідуальні компоненти завжди перетинаються з масовими, соціальними, що цілком залежать від соціокультурних умов даного ступеню розвитку соціального буття.

Для уточнення значення поняття масової комунікації, вживаного в філософсько-антропологічному та філософсько-культурологічному контексті, треба звернути увагу на ту обставину, що внаслідок інтенсивного розвитку різних напрямків суспільствознавства та культурології протягом ХХ ст. Термінами "маса" та "масове" отримано декілька різних смислів. Так, Б. А. Грушин характеризує п'ять "західних" та три "вітчизняних" інтерпретації поняття "маса":

- Недиференційована більшість", гетерогенна аудиторія засобів масової комунікації;
- "Некомпетентні" шари суспільства, які протистоять "інтелектуальній еліті"; (3) шари суспільства, перетворені на придаток машини, елемент технології матеріального виробництва;
- Шари суспільства, які не здатні приймати рішення у "бюрократичному суспільстві";
- "Натовп", рисами якого є безцільність, відчуження, неінтегрованість; (6) шари суспільства, які тотожні класам;
- "Беззмістовне", "пусте" поняття, яке не має ніяких соціально-онтологічних ознак;
- Народ, суб'єкт історичного процесу [17, 8 – 14].

Треба звернути увагу на те, що на тлі цього розмаїття теоретичних визначень "маси" сформувалась семантична багатозначущість атрибутивної категорії "масове". У найбільш широкому його значенні під "масовим" розуміється загально-соціальне, суспільне; воно протиставляється, в одному із своїх аспектів, природному, а в іншому аспекті – індивідуальному. У такому смислі масова комунікація є діючим фактором історичного процесу розвитку людства, його соціальності та культури; вона охоплює всіх індивідуумів, які живуть у суспільстві, забезпечує їх солідарність та перетворює їх на соціум.

У другому значенні "масове" розуміється як "народне", "загальнонародне", "етнічне", "фольклорне", а також таке, що створене невідомими авторами, "простолюдинами". У цьому випадку воно протиставляється "професійному", "фаховому". У такому смислі "масова комунікація" є фактором утворення відокремлених характеристик етносу, засобом етнічного самовизначення, самоідентифікації, виявленням національного менталітету, знаряддям захисту національного суверенітету тощо. У текстах політичного змісту "масове", що з'ясоване як "народне", інколи ототожнюється з "корінним", "рідним", "нашим", і протиставляється "чужому", "іноземному", "антинародному", "космополітичному", навіть "ворожому".

У третьому значенні під "масовим" розуміється "широко розповсюджене", "широко відоме", "широко вживане", "популярне"; воно

протиставляється “мало розповсюдженому”, “мало відомому”, “непопулярному”, “невживаному”, “забутому”.

У четвертому значенні “масове” – це те, що характерно для “натовпу”, “нижчих” шарів населення, “спрочене”, “мало інтелектуальне”, “позбавлене смаку” тощо; воно протиставляється “елітарному”, “високому”.

”Масова комунікація” є формою руху масової свідомості. З цього погляду на це поняття також розповсюджується уявлення про його багатозначущість та ситуативність. Процеси соціокультурної комунікації – необхідний атрибут суспільства. Кожне суспільство – це соціум, незалежно від кількості його членів. Соціокультурне транспортування регулятивів здійснюється в межах даного соціуму незалежно від кількості його членів. Тому немає причин вважати масову комунікацію атрибутом тільки *сучасного* суспільства, де соціуми численні. Тут утворився би нонсенс такого роду: маленькі сучасні етноси треба було б виключити із переліку суб’єктів масової комунікації.

Ми знаходимо підтвердження своїх поглядів у сучасному американському навчальному посібнику “он-лайн” з теорії комунікації, де надане просте та чітке визначення цього поняття: “масова комунікація здійснюється, коли невеличка кількість людей відправляє повідомлення великій, анонімній та зазвичай різномірній аудиторії з використанням спеціалізованих засобів комунікації (communication media)” [1]. Структурними елементами будь-якого процесу комунікації є повідомлення, засоби (mediums) та аудиторія, але специфічними ознаками масової комунікації є гомогенність (однорідність, або тотожність змісту) повідомлення та гетерогенність (якісна різномірність) аудиторії.

Таким чином: поняття “масової комунікації” не має конкретної “кількісної” характеристики, тому що в процесі історичного розвитку суспільства немає можливості розрізнити, на якому ступені “нечисленне” людство перетворюється на “численне”. На наш погляд, ситуативність у його вживанні означає, що основною його характеристикою є *якісна* ознака. Масова комунікація – це не тільки поняття: це реальний процес, який охоплює статистичну *більшість* членів *даного* соціуму. Найбільш глибокий вплив на усі сфери існування суспільства має масова комунікація у загальному, історико-культурному значенні цього поняття. У цьому смислі вона є однією із форм здійснення соціокультурної комунікації. Масова комунікація втілюється в усій сукупності впливів суспільства на соціум (а також на індивіда як на елемент соціуму) безпосередньо “за його буття”, протягом кожного окремого часового відрізка реальної життєдіяльності суспільства. Поняття соціокультурної комунікації відображує всі існуючі форми взаємодій та взаємовпливів у суспільстві, як матеріальні, так і духовні, як мовні, так і речові, в масштабах соціуму та культурної системи як таких. Навпаки, поняття

масової (“суспільної”, “внутрисоціумної”) комунікації охоплює тільки ті процеси із усього розмаїття подій соціокультурної комунікації, які є актуалізованими у “сьогоденному” існуванні суспільства, спрямовані на безпосередній, не відстрочений вплив на людину та соціум, є “швидкодійними” за своєю ефективністю.

Теоретичне моделювання процесів масової комунікації вдало здійснюється в межах методологічної парадигми вивчення синергетичного саморозвитку нелінійних багаторівневих систем. Будь-який історичний соціум є статистичною системою, у якій всі види впливів здійснюються за законами внутрішнього резонансу. Зовнішньою формою протікання самої комунікативної взаємодії є резонансний дискретно-хвильовий процес. Масова комунікація є одним із універсальних процесів впорядкування статистичної соціальної системи. Тобто: масова комунікація є атрибутом будь-якого суспільства на будь-якому ступені його розвитку. Якщо мова йде про вивчення процесів розповсюдження соціокультурних регулятивів людської діяльності засобами технологій масової комунікації, то поняття масовості в даному випадку має лише одне значення: охоплюваність регулятивними впливами більшості членів даного соціуму (суспільства як цілого, або соціальної групи).

Порівняння змісту понять “соціокультурний регулятив людської діяльності” і “технологія масової комунікації” дає можливість з’ясувати деякі сутнісні характеристики останньої. Соціокультурні регулятиви і технології масової комунікації співвідносяться як елементи і система. Сутністю технології масової комунікації є стабільне забезпечення вирішення таких завдань, як збереження та передача (міжособистісна, міжпоколінна) здобутих знань, вмінь та навичок – тобто соціокультурних регулятивів людської діяльності. Таким чином, масова комунікація є провідним фактором, що забезпечує *формування* соціуму, щоденну *регуляцію* його соціокультурної діяльності соціуму, тобто підтримує його *існування*. Сутність технології масової комунікації полягає не просто в утворенні комунікативного зв’язку, і тим більше не в “передачі повідомлень”. Її історичним завданням по відношенню до системи соціокультурного існування соціуму, який нею обслуговується, завжди є створення об’єктивно потрібних “типових” форм людської життєдіяльності – способу матеріального та духовного виробництва, форми політичного управління, “образу життя” кожного окремого класу чи шару, типу особистості, стилю соціального спілкування, типу світогляду, форм ґендерних відносин, шлюбу, сім’ї, “моди” у різних сферах її виявлення тощо. У масовій комунікації забезпечується формування групового світосприйняття, світогляду, світовідношення, здійснюється соціальна самоідентифікація та самоусвідомлювання особистості, забезпечується психологічне відмежування від інших етносів (чи то інших соціальних груп). Результатом актуалізації технології масової комунікації є формування *типу особистості*, соціально

потрібного у даних історичних умовах, пристосованого до існування у заданих параметрах духовної та практичної діяльності.

Але технологія соціальної комунікації не просто поєднує в собі соціокультурні регулятиви, які мають загальний зміст діяльності: вона також включає в себе необхідну кількість метарівнів регуляції діяльності: управління, субординацію, координацію, розподіл функцій тощо, тобто є складною та багаторівневою системою регуляції діяльності.

Роль “технологій масової комунікації” в суспільному розвитку переконливо охарактеризована Б. Расселом в його “Вступі” до “Історії західної філософії”. Продуктом масової комунікації є “концепції життя та світу”, тобто вся сукупність форм світовідношення. Продуктом спеціалізованих форм комунікації – наприклад, філософії, теології, науки – є спеціалізовані концепції. Тобто комунікація дійсно “ситуативна”, вона має свого (професійного або непрофесійного) утворювача, специфічного респондента; “маси”, які нею охоплювані, завжди є “обраними”, тому що одні і ті ж інформаційно-регулятивні впливи не можуть бути адресованими “всім”. Історію розвитку європейської цивілізації Б. Рассел розглядає як послідовність періодів, протягом яких найбільш активну роль у суспільстві має одна із провідних технологій розповсюдження концепцій світовідношення. Від характеру затребуваних технологій комунікації залежить зміст та рівень суспільних зв'язків, обсяг особистої свободи, яка належить людині. Форми світогляду та практичні орієнтації застарівають, коли змінюються політичні та економічні обставини суспільної життєдіяльності. Це вимагає змінювання соціальних відносин, а відносини здатні до оновлення тільки при наявності нових політичних, моральних, правових концептів, інакше утворюється конфліктна ситуація та хаос.

Відтак, уявлення про те, що масова комунікація – це лише діяльність “засобів масової комунікації”, тобто писемності, преси, радіо та телебачення – помилкове, тому що масовість є поняттям відносним, і “масова комунікація” здійснена засобами розмаїтих історичних соціокультурних технологій є атрибутом всіх ступенів розвитку суспільства.

Політичне управління також є сферою, де утворюється специфічна технологія масової комунікації. Політика взагалі є діяльністю, пов'язаною з розподілом і здійсненням влади. Її покликання – забезпечити в суспільстві цивільний порядок на основі чіткого розмежування відносин “панування” і “підпорядкування”. Тому вона є однією із найбільш складних форм соціальної діяльності. Її змістом, по суті, є неприкрите “примушення” громадян дотримувати закони, не порушувати норм суспільної моралі.

Навіть у такій мало вивченій сфері духовної діяльності суспільства, як містика, є свої відпрацьовані технології масової комунікації. Взагалі поняття містики є за своїм змістом умовним, яке охоплює дуже різні,

інколи протилежні одне одному культурні явища, від заборонених релігійних течій до алхімії, сатанізму, опозиційних суспільних спілок інноваційної орієнтації. Тому воно ні в якому разі не означає одну уніфіковану форму маловивченої та таємної сфери духовної діяльності людства. Відтак, містика не є єдиною технологією культурної комунікації. Навпаки, це розмаїта сукупність різних технологій. Відображення регулятивних проблем в релігійній філософії (персоналізм, релігійний екзистенціалізм), нерелігійний екзистенціалізм відноситься до такого різновиду художньо-естетичної комунікації, як мистецтво художнього слова, тому що екзистенційні автори використовують багато технологічних прийомів, характерних для цього виду масової комунікації.

Рекомендована література до розділу

1. Honors: Communication capstone. – Theory workbook. – [Електронний ресурс: Spring 2001]. – Режим доступу: – <http://www.uky.edu/~drlane/capstone/mass/>
2. Батищев Г. С. Деятельностный подход в плену субстанционализма / Генрих Батищев // Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – С. 169 – 177.
3. Батищев Г. С. Неисчерпанные возможности и границы применимости категории деятельности / Генрих Батищев // Деятельность: теории, методология, проблемы. – М.: Политиздат, 1990. – С. 21 – 35.
4. Бейтсон Г. Экология разума. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии. – Пер. с англ. / Грегори Бейтсон. – М.: Смысл. 2000. – 476 с.
5. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.
6. Белоус Н. А. Конфликтный дискурс в коммуникативном пространстве: семантические и прагматические аспекты. – Автореф. дис. на соискание ученой степени доктора филологич. наук / Наталья Анатольевна Белоус. – Краснодар, Кубанский гос. университет. 2008. – 48 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: oldvak.ed.gov.ru/common/img/.../09.../BelousNA.rtf
7. Берталанфи Л. фон. История и статус общей теории систем / Людвиг фон Берталанфи // Системные исследования: Методологические проблемы. Ежегодник. – М.: Наука, 1973. – С. 20 – 37.
8. Беспарточный Б. Д. Общественное мнение как фактор регуляции социального бытия / Б. Д. Беспарточный. – Автореф. дис. докт. психол. наук. – М., 1996. – 33 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.mirrabort.com/work/work_41790.html
9. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляции поведения / М. И. Бобнева. – М.: Наука, 1978. – 238 с.
10. Бобнева М. И. Социальные нормы и регуляция поведения. / Маргарита Исидоровна Бобнева. – М.: Наука, 1978. – 238 с.
11. Винер Н., Кибернетика и управление или связь в животном и машине / Норберт Винер. – Москва.: Прогресс, 1983. – 241 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://galactic.org.ua/Biblio/Okibernet.htm>.
12. Владимиров О. А., Пархоменко А. А.. Технология // Большая советская энциклопедия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://slovari.yandex.ru/dict/bse/article/00046/03900.htm?text>
13. Гадамер Х. Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Общ. ред. и вступит. статья Б.Н. Бессонова / Христиан Ганс Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 700 с.
14. Гегель Г. В. Ф. Наука Логики. Т. 1 / Георг Гегель. – М.: Мысль, 1970.
15. Гидденс Э. Судьба, риск и безопасность / Э. Гидденс. – // THESIS. – 1994. – Вып. 5. – С. 107 – 134.
16. Горлинський В. В. Система соціально-моральної регуляції у збройних силах України: соціально-філософський аналіз / В. В. Горлинський. – Автореф. дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / АПН України; Інститут вищої освіти. – К.: 2003. – 18с.

17. Грушин Б. А. Массовое сознание: Опыт определения и проблемы исследования / Б. А. Грушин / Серия: Над чем работают, о чем спорят философы. – М.: Политиздат, 1987. – 368 с.
18. Гугніна Т. О. Моральна регуляція підприємницької діяльності (філософсько-управлінський аналіз) / Т. О. Гугніна. – Автореф. дис... канд. наук з держ. управління: 25.00.02 / Українська академія держ. управління при Президентові України. – К.: 2000. – 19с.
19. Дворецкий И. Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
20. Демків Р. Я. Закон в системі нормативно-правового регулювання діяльності міліції / Р. Я. Демків. – Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний ун-т внутрішніх справ. – К. 2007. – 16 с.
21. Добронравова И. С. Синергетика: становление нелинейного мышления / И. С. Добронравова. – К.: Лыбидь, 1990. – 152 с.
22. Довгополук В. О. Соціальна девіантність у молодіжному середовищі: передумови, різновиди та регулятиви / Довгополук В. О. – Автореф. Дис. ...кандидата філософських наук / Південноукраїнський державний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: 2004. – 21 с.
23. Емчура Т. Коммуникативный механизм социальной регуляции: автореф. дис. канд. социол. наук / Т. Емчура. – Белгород, 2000. – 18 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?url=http%3A%2F%2Fwww.mirrabot.com%2Fwork%2Fwork_417_90.htm
24. Етичні норми і цінності: проблема обґрунтування / Аболіна Т. Г., Єрмоленко А. М., Кисельова О. О., Малахов В. А. – К.: Стилос, 1997. – 243с.
25. Заболотна В. О. Регулятивний потенціал духовно-етичних цінностей в умовах глобалізації / В. О. Заболотна. – Автореф. дис. ...кандидата філософськ. наук / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К. : 2007. – 22 с.
26. Заморська Л. І. Нормативно-правова природа духовних цінностей / Л. І. Заморська // Актуальні проблеми держави і права. Зб наук праць. Вип. 64. – Одеса: Юридична література, 2012. – 650 с. – С. 178 – 184 // [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2012_64_26
27. Іншин М. І. Проблеми правового регулювання праці державних службовців України / М. І. Іншин. – Автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.05 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2005. – 39с.
28. Каган М. С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа) / М. С. Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
29. Каламаж Р. В. Психологія формування професійної Я-концепції майбутніх юристів / Руслана Володимирівна Каламаж. – Автореф. дис... доктора психол. наук (19.00.07 – педагогічна та вікова психологія). – К.: Нац. університет “Острозька академія”, 2010. – 50 с.
30. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения // Иммануил Кант. Соч. в 6-ти тт. Т. 6. – М.: Мысль, 1966. – 743 с.
31. Кант И. Критика способности суждения / Иммануил Кант // Кант И. Сочинения в шести томах. Том 5. – М.: Мысль, 1966. – С. 161 – 527.
32. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kara-murza.ru/books/manipul/manipul2.htm>
33. Кедровский О.И., Соловей Л.А. Алгоритмичность практики, мышления, творчества / О. И. Кедровский, Л. А. Соловей. – К.: Вища школа, 1980. – 184 с.
34. Кисіль В. І. Механізми колізійного регулювання в сучасному міжнародному приватному праві / В. І. Кисіль. – Автореф. дис. ...доктора юрид. наук: 12.00.03 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: 2001. – 39 с.
35. Кібенко О. Р. Сучасний стан та перспективи правового регулювання корпоративних відносин: порівняльно-правовий аналіз права ЄС, Великобританії та України / О. Р. Кібенко. – Автореф. дис... доктора юрид. наук: 12.00.04 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х.: 2006. – 40 с.
36. Коммуникация // Сайт Глоссарий.ru. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://hghltd.yandex.net/yandbtm?url=http%3A%2F%2Fwww.glossary.ru%2Fcgi-bin%2Fgl_sch2.cgi%3FRKussztoqq.o9&text

37. Кримський С. Б. Уособлення як шлях самотворення людини / Сергій Борисович Кримський // Філософсько-антропологічні читання. – К.: Інститут філософії НАН України, 1996. – С. 37 – 47.
38. Крохмаль Н. В. Історичні форми саморегуляції соціального процесу/ Н. В. Крохмаль: Автореф. дис. ...кандидата філос. наук: 09.00.03 / АПН України, Інститут вищої освіти. – К.: 2003.
39. Кубатченко О. Практикум антиманипулятора / О. Кубатченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.proza.ru/2005/08/23-118>
40. Кун Т. Структура научных революций / Томас Кун. – М.: ООО “Изд-во АСТ”, 2002. – 608 с.
41. Курдюмов С. П., Князева Е. Н. Структуры будущего: синергетика как методологическая основа футурологии / С. П. Курдюмов, Е. Н. Князева // Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 109 – 125.
42. Лазарева А. О. Морально-етичні цінності громадянського суспільства : монографія / Алла Олексіївна Лазарева. – Одеса : ВМВ, 2016. – 259 с.
43. Луман Н. Невероятные коммуникации / Н. Луман // Проблемы теоретической социологии. – Вып. 3. – СПб, 2000. – 433 с.
44. Луман Н. Что такое коммуникация / Н. Луман // Социологический журнал, 1995. – № 3. С. 114 – 125.
45. Мачковский Г. И. Французско-русский юридический словарь. Ок. 35 000 терминов. 2-е изд., стереотип / Г. И. Мачковский. – М.: РУССО, 1998. – 440 с.
46. Молодиченко В. В. Модернізація цінностей в українському суспільстві засобами освіти (філософський аналіз) : монографія / Валентин Вікторович Молодиченко. – К. : Знання України, 2010. – 384 с.
47. Наука і цінності людського буття: колект. монографія / Альчук М. П. та ін.; за заг. ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2015. – 451 с.
48. Ниинилуото И. Критические замечания о когнитивном релятивизме / И. Ниинилуото // Вопросы философии. – 20015. – № 1. – С. 40 – 45.
49. Пилипенко В. Є. Соціальна регуляція трудової поведінки / В. Є. Пилипенко. – Дис. ...доктора соціол. наук: 22.00.03 / АН України. – К.: 1994. – 273л. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.nbuv.gov.ua/scripts/wwwi32.exe/\[in=scripts/dis.in\]](http://www.nbuv.gov.ua/scripts/wwwi32.exe/[in=scripts/dis.in])
50. Плахов В. Д. Норма и отклонение в обществе. Философско-теоретическое введение в социальную этологию / Владимир Дмитриевич Плахов. – С.-Петербург, Издательство Юридического института, 2011. – 775 с.
51. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс // М.: Эдиториал УРСС, 2000. – 312 с.
52. Ратников В. С. Обновление методологической культуры в процессе освоения наукой феномена сложности / В. С. Ратников // Системный подход в современной науке. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – С. 254 – 276.
53. Режабек Е. Я., Филатова А. А. Когнитивная культурология: Учебное пособие / Евгений Ярославович Режабек, Ася Алексеевна Филатова. – СПб.: Алетейя. – 2010. – 316 с.
54. Романов А. А. Лингвистическая мозаика: Избранное / Алексей Аркадьевич Романов. – М.: ИЯ РАН, ТвГУ, ТГСХА, издательство “Агросфера”, 2006. – С. 188 – 192.].
55. Рубинштейн С.Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Изд. АН СССР, 1957. – 328 с.
56. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – М.: Гос. учебно- педагогич. изд., 1946. –704 с.
57. Сергеечева В. Практикум манипулятора. Выбор слабых мест. – СПб.: Питер, 2002. – 256 с.
58. Сергеечева В. Словесное каратэ. Стратегия и тактика общения. – СПб.: Питер, 2002. – 192 с.
59. Степин В. С. Теоретическое знание / В. С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 400 с.

60. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. Ред. В. В. Дубчинського.– Х.: ВД “Школа”, 2009.– 1008 с.
61. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації : монографія / А. І. Кудряченко та ін. – Київ : Фенікс, 2014. – 441 с.
62. Трофимова Ю. А. Проблема соотношения понятий “научная картина мира” и “научная реальность” / Ю. А. Трофимова // Вестник ЧГУ. – 2010. – № 16. – с. 122 – 125.
63. Уайтхед А. Н. Способы мышления / А. Н. Уайтхед // Уайтхед А. Н. Избранные работы по философии. – М.: Прогресс, 1990. – С. 337 – 388.
64. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей / Люсьен Февр // Февр Л. Бои за историю / Пер. А. А. Бобовича, М. А. Бобовича и Ю. Н. Стефанова. Комм. Д. Э. Харитоновича. – М.: Наука, 1991. – С. 239 – 281.
65. Флиер А. Я. Регуляция социокультурная / Андрей Яковлевич Флиер // Культурология. XX век. Энциклопедия / Сост. С.Я.Левит. – Т.1. – СПб: Университетская книга; ООО “Алетейя”, 1998. – С.153 – 155.
66. Франкл В. Человек в поисках смысла / Виктор Франкл / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. Вступит. статья Д. А. Леонтьева. Пер. с англ. и нем. – М.: Прогресс, 1990. – 367 с.
67. Хайдеггер М. Время картины мира / Мартин Хайдеггер // Новая технократическая волна на Западе. – М.: Прогресс, 1986. – С. 93 – 119.
68. Церковно-славянский словарь / Сост. священник Г. Дъяченко. – Изд-во, год изд. не указ. – 944 с.
69. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней философии / А. Н. Чанышев – М.: Высш. Школа, 1981, 374 с.
70. Щербина А. М. Категории метарегулятивов и метарегуляции в концептуальной системе анализа механизмов социокультурной деятельности /Анатолій Михайлович Щербина // Актуальні проблеми філософії та соціології. Науково-практичний журнал. Вип. 12. – Одеса, 2016. – 179 с. – С. 166 – 168.
71. Щербина А. М. Метарегуляція як чинник саморозвитку Homo Sapiens: філософсько-антропологічні та філософсько-культурологічні виміри /Анатолій Михайлович Щербина // Філософія науки: Традиції та інновації. Науковий журнал, № 2 (12), 2015. – Суми : Вид. СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2015. – С. 140 – 152.
72. Щербина А. М. Соціокультурна регуляція у технологіях масової комунікації : Монографія / Анатолій Михайлович Щербина. – К. : Академвидав, 2013. – 200 с. (Серія “Монограф”).
73. Щербина А. М. Формування соціокультурних метарегулятивів у технологіях виховної діяльності / А. М. Щербина // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 7. – С. 485 – 498. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2015_7_58
74. Щербина-Яковлева Е.Е. Миротношение и иррациональность / Елена Ефимовна Щербина-Яковлева. – Сумы, Вид. СумДПУ, 1996. – 229 с.
75. Якубинский Л. П. История древнерусского языка / Л. П. Якубинский. – М.: Гос. учебно-педагогич. издат., 1953. – 368 с.
76. Ясперс К. Истоки истории и ее цель / Карл Ясперс // Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – С. 28 – 288.

ГЛОСАРІЙ

Агресія (від лат. *aggressio* – напад) – широко розповсюджене явище у людській соціальній поведінці; “фізична або словесна поведінка, спрямована на пошкодження або зруйнування. У екстремальних формах агресія переростає у *насильство*”. Відтак, агресія є формою деструктивної поведінки. Соціум зазвичай сприймає її як антисинергійну, шкідливу форму поведінки.

Агресія “доброякісна” – інстинктивні імпульси до оброну, нападу або втечі. Вона детермінована загрозою здоров’ю та життю. Ця форма агресії є умовою самозбереження індивіда та біологічного виду, і припиняється, якщо ліквідується ситуація небезпеки. (Визначена в роботах Е. Фромма).

Агресія “злаякісна” – недетермінована деструктивність та жорсткість. “Злаякісно-деструктивна” агресія властива тільки людині і не спостерігається у інших ссавців. За Е. Фроммом, цей вид агресії не має філогенетичної програми, не слугує біологічному пристосуванню. Навпаки, він має своїми витокami особливості суспільного життя на тих ступенях цивілізації, коли розпочалася боротьба за власність на засоби виробництва, утворилися класи, держава та розпочалися міждержавні та міжкласові війни. Навіть у формі захисної реакції агресивність у людей зустрічається значно частіше, ніж у тварин.

Агресія несправжня (псевдоагресія) – у формах ненавмисної агресії, ігрової агресії і агресії-самоствердження пов’язана з “діями, в результаті яких може бути причинений збиток, але яким не передували злі наміри”. (Визначена в роботах Е. Фромма).

Агресія оборонна – у людини пов’язана з реакціями на погрози втрати свободи, самоповаги, у випадках руйнування світоглядних та ідеологічних цінностей а також у випадках з “інструментальної” вигоди або корпоративної (псевдо-колективної) конформістської поведінки. (Визначена в роботах Е. Фромма).

Агресія психологічна – у тварин, у тому числі і у приматів, є демонстрацією готовності до фізичної агресії та намірів нападу на іншу тварину. При цьому використовуються засоби зоологічної комунікації: загрозливі пози, гарчання тощо.

Агресія фізична – реалізація фізичного насилля над іншою істотою.

Адикція (лат. *ad-dico* – присуджувати; прирікати; *addictio* – присудження, надання; *addictus* – відданий, захоплений, пристрасний; приречений, засуджений; англ. *to addict* – захоплюватися, *зазвичай чимось поганим*, віддаватися чомусь; *the addict* – наркоман; *addiction* – схильність до чогось, згубна звичка. *He is much addicted to drink* – він сильно п’є). – Надмірна залежність від деяких хімічних речовин,

продуктів харчування або видів діяльності, що перетворюється на соматичну, психічну та соціальну патологію.

Акумуляція – акумулювання особою нових культурних алгоритмів поведінки у новому, незвичному культурному (мовному, етно-соціальному, гео-екологічному, соціополітичному) середовищі. Провідна проблема кроскультурної психології та етносоціальної культурології.

Актор – (від англ. Actor – діяч) – прийнятий в сучасній культурології та теорії соціокультурної комунікації позначення провідного (активного, цілеспрямованого) суб'єкта культурної та соціальної діяльності. Актор має мету діяльності, знає (або зобов'язаний знати) її завдання, має план, володіє технологією соціокультурної діяльності; може бути автором її проекту, стратегії тощо.

Альтруїзм (від франц. altruisme, лат. alter – інший) – 1. Визначення одного із соціально-конструктивних моральних та світоглядних принципів, що наголошує: інтереси іншої людини або загальне благо є більш значущими ніж особисті інтереси. 2. Форма соціальної людської поведінки, що проявляється як здатність у ситуаціях вибору обрати мету задоволення потреб та інтересів іншої людини, у тій чи іншій мірі нехтуючи задоволенням власних інтересів; безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших; у межових формах – повне самозречення. 3. Індивідуальна психологічна риса, що проявляється як здатність приносити свою вигоду в жертву заради блага інших людей. За сприятливих умов ця риса здатна перетворитися на визначну соціальну характеристику особистості. Але може бути і проявом деяких аномальних форм індивідуального розвитку.

Артефакт – буквально: продукт людської діяльності. Науковий термін, сучасний неологізм, утворений з використанням латини (artefactum, от лат. ars, artis – ремесло, заняття, мистецтво, наука; factum – зроблене, діяння, дія, вчинок, подія, факт). У останні десятиліття у культурології та у деяких інших галузях знання утворилася традиція називати артефактом будь-який штучно створений об'єкт.

Атрактори – нормативні моделі системи, які потенційно здатні утворитися у процесі синергійного саморозвитку складної нелінійної системи. Але їх утворення можливе тільки при наявності усіх необхідних умов: внутрішніх та зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних. У науковому знанні атрактори частіше за все описуються як теоретичні абстракції. На рівні буденної свідомості існують ідеали, мрії, які містять у собі уявлення про цілком досконалі об'єкти: утопія комуністичного суспільства (абсолютна економічна рівність усіх членів соціуму, максимальна свобода для саморозвитку особистості, абсолютна соціальна справедливість), ідеал краси, ідеал всебічно розвинутої та гармонійної людини, мрія про максимальне задоволення потреб, уявлення про “абсолютне” щастя тощо.

Багаторівневі системи – такі, на життєдіяльність та розвиток яких впливають закони існування тих підсистем, з яких вони складаються.

Базисні людські потреби – фундаментальні потреби, загальні для усіх людей та соціумів, що забезпечують їх життєдіяльність. Їх задоволення є необхідною умовою повноцінного життя та розвитку окремого індивідуума та суспільства.

Базисні людські потреби (англ. Basic human needs) – концепція, згідно з якою всі людські істоти мають спільні фундаментальні потреби (включаючи здоров'я і автономію) на тій підставі, що є людьми (див. Л. Доял та І. Гау “Теорія людських потреб”, 1991). Їх задоволення – “необхідна попередня умова повноцінної участі в соціальному житті”. Альтернативна думка полягає в тому, що *людські потреби є відносними*, питанням індивідуальної або культурної переваги.

Базова мережа закладів культури – комплекс підприємств, установ, організацій і закладів культури державної та комунальної форми власності, діяльність яких спрямована на створення умов для забезпечення розвитку творчості людини, збирання, збереження, використання і поширення інформації про матеріальні та духовні культурні цінності, наукові розробки, а також на забезпечення цілісності культурного простору України, доступності національного культурного надбання, дотримання прав громадян у сфері культури (Закон України “Про культуру”).

Бездомність (англ. Homelessness) – відсутність будь-якого житла; також відсутність постійного місця проживання.

Безробіття (англ. Unemployment) – стан відсутності зайнятості у трудовій діяльності за наймом або у власному бізнесі, навіть якщо людина підготовлена до професійної праці.

Безробіття молоді (англ. Youth unemployment) – відсутність зайнятості у трудовій діяльності молодих людей, пов'язана з періодом пошуку робочого місця від закінчення школи до включення в трудову діяльність.

Біфуркація – це поняття співпадає з поняттям “кризового періоду”, “зламу” у розвитку соціуму або людини. Результат кризи завжди є проблемним, і залежить від багатьох умов та обставин протікання процесу розвитку. У системі методологічних уявлень Г. Гегеля біфуркація у розвитку описувалась як “стрибок” у розвитку, “момент переходу від старої якості об'єкту до нової якості”.

Ввезення культурних цінностей – фактичне переміщення юридичними чи фізичними особами з будь-якою метою через митний кордон України культурних цінностей з території іноземної держави в Україну без зобов'язання їх зворотного вивезення з України (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Вивезення культурних цінностей – фактичне переміщення юридичними чи фізичними особами з будь-якою метою через митний кордон України культурних цінностей з території України без зобов'язання їх зворотного ввезення в Україну (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Виробництво (англ. Production) – соціально організований та соціально контрольований процес господарювання; економічна діяльність, озброєна технікою і технологіями; соціально керовані процеси праці, результатами яких є матеріальні та духовні продукти.

Виробничі відносини – об'єктивні зв'язки між людиною та соціумом або між окремими соціальними групами, що пов'язані з процесом матеріального виробництва. Виробничі відносини існують як *форми власності* на засоби виробництва, *форми розподілу* та *перерозподілу* вироблених у суспільстві продуктів, *форми обміну* цих продуктів, а також *форми споживання* розподілених та обмінених продуктів. У поєднанні з певними засобами виробництва вони складають спосіб виробництва. Одна з ключових відмінностей є між капіталістичними і некапіталістичними способами виробництва – у першому виробники відокремлені від власності на засоби виробництва, у другому – зокрема, селяни, володіють деякими засобами виробництва.

Виснаження навколишнього середовища (англ. Environmental depletion) – процес, у якому запаси доступних фізичних та економічних ресурсів мають тенденцію скорочуватися або погіршуватися. Передумовами цього процесу є інтенсифікація сільського господарства, гірничодобувна промисловість, індустриальне забруднення середовища, перенаселення тощо.

Відкриті системи – мають умови для доступу в них речовини, енергії та інформації.

Відчуження (елімінація) – **етимологія слова:** Alieno (лат.) – змінювати, відчужувати, передавати, продавати, відбирати, прятати, скривати. Alieno mentem (лат.) – позбавляти розуму. Alienation (лат.) – відчуження, продаж; відпадиння, відхід; незадоволення; безпам'ятність, безсвідомість. Alienate (англ.) – відчужувати (також юр.). Alienation (англ.) – віддалення, відчуження. Alienable (англ.) – те, що відчужується. Alien (англ.) – іноземець, підданий іншої держави, який живе у даній країні. Alien-enimy (англ.) – іноземець, підданий ворожій держави. Mental alienation (англ.) – позбавлення розуму, божевілля. Alienism (англ.) – психіатрія. Alienist (англ.) – психіатр.

Відчуження (у буденному та соціально-психологічному значенні) – 1. Відчуття індивідумом власного відокремлення, відлучення та віддаленості від соціальної групи, її інтересів та загальних справ, відсутність бажання брати участь у загальних справах колективу; 2. Усвідомлення індивідом відсутності власної цікавості до якихось цінностей культури, знань, мистецтва, до політичного управління

суспільством тощо; 3. Прояви деяких патологічних станів психіки людини, які ще не розвинулись як справжня хвороба.

Відчуження політичне – об'єктивний процес звуження реальної здатності пересічного громадянства брати участь в політичному управлінні сучасним суспільством. Політичне відчуження (а також і відчуження у сфері культури) вивчається у 20-му ст. ХХ ст.. переважно представниками Франкфуртської школи

Відчуження, елімінація (англ. Alienation) – букв. виключення (із якогось процесу), відсторонення (від якогось виду діяльності). Наукова категорія, вживана в галузях політико-економічного знання, культурології, людинознавства тощо. **Об'єктивне економічне відчуження** – неповна оплата праці робітників в добу капіталізму, присвоєння капіталістом (власником засобів виробництва) основної величини доданої вартості. **Правове відчуження** – об'єктивний процес втрати промисловими робітниками здатності контролювати організацію власної праці та розподіл продукції внаслідок юридичного затвердження капіталістичної власності на засоби виробництв. Суб'єктивні наслідки економічного та правового відчуження – відчуття працівниками власної другорядності, залежності від роботодавця. **Політичне відчуження** – відсутність прав участі в політично-управлінських процесах. Усі форми відчуження є провідною характеристикою виробничих відносин у розвинутому капіталістичному суспільстві (концепція К. Маркса, представників Франкфуртської школи філософії, соціології, культурології та психоаналізу ХХ ст.).

Вітчизняний (національний) культурний продукт – культурні блага і культурні цінності, створені (надані) вітчизняним виробником (Закон України “Про культуру”).

Власність (англ. Property) – право володіння або розпорядження майном, визнане суспільством. Таким майном можна володіти індивідуально або спільно (включаючи корпоративну, а також общинну або державну власність), і воно включає права на землю і житло, засоби виробництва або капітал, а іноді й на іншу людину (Рабство). Тут існує безліч різновидів, які часто розцінюються як фундаментальні у визначенні відмінностей між товариствами в цілому (Способи виробництва). У самому широкому сенсі права власності включають право відчужувати (продавати, заповідати і т. д.), але часто обмежуються правами на управління та на користування доходом.

Грант – фінансові ресурси, що надаються на безповоротній основі суб'єкту, який провадить діяльність у сфері культури, для реалізації культурно-мистецького проекту (Закон України “Про культуру”).

Депривація (лат. privo – відбирати, залишати; privatio – позбавлення, відбирання; англ. deprivation – залишення) – 1. Об'єктивний процес примусового позбавлення особи її власності; 2. Об'єктивний стан дефіциту засобів для задоволення базисних потреб, у якому

перебувають чисельні шари та прошарки сучасного суспільства внаслідок існування економічної, соціальної та політичної нерівності; 3. Суб'єктивний стан відчуття та часткового усвідомлення особою власного позбавлення якихось засобів, потрібних для задоволення потреб.

Деривація відносна (англ. Relative deprivation).– суб'єктивний стан людини; відчуття або усвідомлення позбавленості якихось благ, які є у інших осіб у цьому ж суспільстві.

Дім–1. Людське житло. 2.Сфера приватної життєдіяльності особи та її сім'ї, відокремлена і відмежована від їх соціального та публічного життя. 3. Соціальний інститут, умовно відокремлений від господарчо-економічної та політичної життєдіяльності сучасного суспільства.

Діяльність у сфері культури (культурна діяльність) – творча, господарська, наукова, бібліотечна, інформаційна, музейна, освітня, культурно-дозвіллева та розважальна діяльність, спрямована на створення, тиражування, розповсюдження, демонстрування, популяризацію, збереження і використання культурних благ та культурних цінностей для задоволення культурних потреб громадян (Закон України “Про культуру”).

Довкілля (англ. Environment) – середовище, у якому існує будь-яка система: люди, тварини, штучні об'єкти. Середовище само є складною функціональною системою і впливає на функціонування та розвиток об'єктів, що у ньому існують.

Додана вартість – (англ. Surplus value) (Марксизм) – різниця між вартістю капіталу на початку капіталістичного виробничого процесу та доданою вартістю вироблених товарів. За Марксом, джерелом останньої є найнята капіталістом робоча сила. Різниця між вартістю заробітної плати та вироблених товарів – додаткова вартість, норма експлуатації (і присвоєння). Прибуток капіталісту приносить додана вартість, що залишається після витрат на постійний капітал. Існують дві форми доданої вартості. **Абсолютна додана вартість** пов'язана з тривалістю робочого дня. Вона може збільшуватися шляхом подовження робочого дня. Більш поширеним способом збільшення додаткової вартості є підвищення **відносної доданої вартості** шляхом збільшення продуктивності праці. Цей процес відбувається внаслідок зміни технологій виробництва та реорганізації процесу праці.

Додана праця – (англ. Surplus labour) (марксизм) – праця, що виконується в усіх класових суспільствах, здійснюваний за наказом інших або за плату і збагачує експлуататорський клас. При капіталізмі ця праця виробляє додану вартість.

Дозвілля(англ. Leisure) – 1. Час, вільний від роботи та домашніх обов'язків зі самообслуговування та обслуговування членів сім'ї, що використовується для відновлення фізичних та психологічних сил,

розслаблення, відпочинку, а також культурних і художніх занять, хобі тощо. 2. Діяльність, що займає “вільний час” (крім часу праці та сну).

Домашнє виробництво (англ. Domestic production) – виробництво, розміщене у власному будинку безпосереднього виробника. Продукція може використовуватися самим виробником, призначатися для продажу, або бути фінансованою і контрольованою капіталістом. Домашнє виробництво в останньому значенні цього поняття було однією з поширених форм капіталістичного виробництва на ранніх стадіях капіталізму до впровадження фабричної системи. Хоча з тих пір воно стало маргінальним елементом сучасного капіталістичного виробництва, запровадження нових форм інформаційної технології, що дозволяють виконувати конторську роботу на дому, може знову підвищити роль домашнього виробництва.

Домашнє господарство– 1. Усі об'єкти, що вимагають використання людської праці у *сфері дому*: житлові приміщення, кухня, пральня, земельні ділянки, домашні тварини, а також сукупність знарядь праці, якими володіє господар дому та його сім'я. 2. Процесі трудової діяльності, що здійснюються у сфері дому. Продукти домашнього господарства можуть бути цілком спрямовані на задоволення потреб сім'ї як “споживчі вартості”, або частково призначені для обміну або продажу (“мінові вартості”).

Домашня праця – (англ. Domestic labour) – 1. Численні, часто рутинні завдання, включаючи роботу по дому та догляд за дітьми, підтримання домашнього господарства. У більшості сучасних суспільств така праця не оплачується. Сфера домашньої праці є цілком приватною і заснованою на ґендерних ролях. Жінки відповідають насамперед за виконання господарчо-побутового обслуговування, а також за задоволення фізичних і емоційних потреб сім'ї. 2. Особливі форми праці в домашньому господарстві, які виробляють переважно “споживчі вартості”, але не “мінові вартості”. У цих своїх значеннях домашня праця обслуговує макроекономіку прихованими ідеологією сім'ї та приватного життя способами. Це – сфера соціально-демографічного відтворення суспільства: діти вирощуються і відчують на собі турботу як члени сім'ї, а також включаються в економіку як працівники; сфера відтворення духовної культури (виховання, духовне формування людини). 3. Особливі форми праці, що здійснюються на території власного дому або домашнього господарства, але спрямовані на виробництво “мінових вартостей”, тобто продукції на продаж, роботу за наймом з використанням технічних засобів виробництва, що належать працівникові або надані йому роботодавцем. Ця форма домашньої праці демонструє за умов сучасних науково-технічних форм праці зближення між суспільними процесами матеріального виробництва та приватними формами виробничої діяльності, що відбуваються у сфері домашнього господарства.

Дуальна вища освіта (принципи організації) – розроблення відповідної нормативної бази, здатної забезпечити необхідну організаційну підтримку інноваційним крокам; налагодження співпраці з роботодавцями у питаннях забезпечення практичної підготовки та вдосконалення змістовної частини освітніх програм; педагогічне забезпечення дуальної підготовки – як на рівні вдосконалення навчальних планів, так і на рівні їх організаційно-методичного забезпечення.

Дуальна вища освіта (технологія) – безпосередній зв'язок теоретичного та практичного навчання, де практична складова є обов'язковою частиною навчального процесу або має домінуючий характер; активні форми організації роботи студентів та нові педагогічні технології; гнучкий графік роботи та розклад занять, узгоджений з підприємствами / організаціями-партнерами; опрацювання на практичних заняттях конкретних ситуацій, кейсів з досвіду організацій-партнерів і т.п.; участь організацій-партнерів у розробці навчальних планів та тематики курсових і дипломних робіт; їх експериментальному опрацюванню; оцінка результатів роботи студентів з боку підприємства, що забезпечує оперативне реагування на запити ринку праці, сприяє мобільному вдосконаленню освітніх програм та підвищенню їх ефективності; включення студентів у реальні процеси спілкування з клієнтськими групами тощо; залучення практикуючих фахівців до викладання та супроводу практики; об'єднання зусиль (ресурси, у т.ч. кадрові, технології, наукові розробки тощо) підприємств/установ, громадських організацій та університету для підвищення конкурентоспроможності підприємств і випускників; налагодження постійного діалогу з роботодавцями, у т. числі з питань вдосконалення навчальних планів; ознайомлення студентів з принципами діяльності організацій, підходами, технологіями, особливостями менеджменту тощо; відпрацювання в реальних умовах нових технологій та спільна реалізація інноваційних проектів.

Дуальна вища освіта (форма здобуття) – поєднання навчання в університеті з навчанням на робочих місцях (на підприємствах, в установах, організаціях тощо) з метою набуття професійних навичок та кваліфікації. Поєднання відбувається у юридично зафіксованій формі, на основі відповідного договору між університетом, здобувачем освіти та роботодавцем.

Дуальна модель вищої освіти – одночасне набуття майбутніми фахівцями у процесі навчання у вищому навчальному закладі необхідних спеціальних і загальних теоретичних знань та практичних професійних компетентностей. Передбачає організацію освіти за умов: збільшення обсягу навчання безпосередньо на базах практики, на робочому місці (орієнтовно до 40% загального обсягу освітньої програми); участі роботодавців як у розробці та узгодженні освітньої програми закладу

освіти, так і в її реалізації, відборі здобувачів освіти на навчання за дуальною формою та оцінюванні навчальних досягнень; забезпечення навчання на основі відповідних договорів між закладом освіти, здобувачем освіти та роботодавцем.

Дуальні підходи у підготовці фахівців – історично опрацьовані методи, методики, фрагменти технологій одночасного надання теоретичних та практичних знань майбутнім фахівцям; присутні у освітньому процесі як практико-орієнтований зміст навчального плану спеціальності, забезпечення наскрізної практичної складової (робота в організаціях і установах фахового напрямку), залучення фахівців-практиків для проведення занять, забезпечення гнучкого розкладу для можливості проведення занять на базі підприємств, установ, громадських організацій, активні форми навчальної роботи, лекції, практичні заняття в малих підгрупах, тренінги, кейс- і проектні методи, самостійне навчання студентів з консультаційною підтримкою викладача, формування навичок проектної діяльності та впровадження проектних технологій, активне використання інформаційних технологій для пошуку та обробки інформації, мобільних комунікацій та роботи у віртуальному просторі тощо.

Єдність людини та соціуму – двобічна обумовленість життєдіяльності та розвитку, неможливість відокремленого існування соціальних індивідів та соціальних спільнот. Кожне нове покоління людей утворює власні неповторні особливості суспільства (макросоціуму); кожний колектив утворює власне неповторне психологічне та культурне середовище свого існування (мікросоціум).

Забруднення ґрунту – накопичення в ґрунті речовин і організмів в результаті антропогенної діяльності в таких кількостях, які знижують технологічну, живильну і гігієнічної-санітарну цінність вирощуваних культур і якість інших природних об'єктів. **Забруднення ґрунту глобальне** – забруднення ґрунту, що виникає внаслідок далекого перенесення забруднюючої речовини в атмосфері на відстані, що перевищують 1000 км від будь-яких джерел забруднення. **Забруднення ґрунту локальне** – забруднення ґрунту поблизу одного або сукупності декількох джерел забруднення. **Забруднення ґрунту регіональне** – забруднення ґрунту, що виникає внаслідок перенесення в атмосферу забруднюючої речовини на відстані більше 40 км від техногенних та більше 10 км від сільськогосподарчих джерел забруднення.

Забруднення довкілля – збільшення концентрації, привнесення в середовище або утворення в ньому нових, зазвичай не характерних для нього фізичних, хімічних, інформаційних чи біологічних агентів, або перевищення природного середнього рівня концентрації цих агентів, що причиняє негативні наслідки.

Забруднювач – речовина, біологічний, фізичний або інформаційний агент, який потрапляє в навколишнє середовище або

утворюється в ній у кількості, що перебільшує межу звичайних природних коливань цих факторів у визначений час.

Загальна теорія систем – розробка Л. фон Берталанфі: розповсюдження знань про закони існування систем уявлень від галузі техніки на уявлення про устрій Всесвіту, суспільство, людину, політичне управління, економіку тощо.

Заклад культури – юридична особа, основною діяльністю якої є діяльність у сфері культури, або структурний підрозділ юридичної особи, функції якого полягають у провадженні діяльності у сфері культури (Закон України “Про культуру”).

Інкультурація (у деяких джерелах **енкультурація**) – пристосування народженої дитини до вимог культурного середовища, у якому відбувається її виховання. Можна розглядати як складову соціалізації. Але з погляду теорії культурного виховання має власні суттєві завдання: оволодіння високим рівнем комунікативних здатностей і відповідними засобами, компетентностями творчої діяльності, формування креативних здатностей особистості тощо.

Інтереси – загальна спрямованість індивідуальної, групової, соціальної діяльності, вмотивована реальними або фантазійними (релігійні, політичні, езотеричні)

Колекція культурних цінностей – однорідні або підібрані за певними ознаками різнорідні предмети, які, незалежно від культурної цінності кожного з них, зібрані разом становлять художню, історичну, етнографічну чи наукову цінність (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Компетентність (англ. Competence) – показник освіти і кваліфікації соціокультурного суб'єкта, сукупність систематизованих знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, придатних і необхідних в професійній діяльності. Результат навчання, що впливає на розвиток здібностей та здатностей особи.

Комплекс природно територіальний – взаємообумовлене поєднання природних компонентів даної території. Синоніми — геосистема, ландшафт.

Комунікативна компетентність (англ. Communicative competence) – знання, вміння та навички суб'єкта з користування засобами комунікації (володіння вербальними та невербальними мовами, правилами та регулятивами комунікативних дій, вміння користуватися технічними засобами комунікації тощо).

Комунікація(і) (англ. Communication(s)) – передача повідомлення від комунікатора (індивіда, групи) до комуніканта (індивіда, групи). Засобами комунікації (речовими носіями повідомлень) є чисельні невербальні та вербальні природні, штучні, технічні мови.

Контроль рівню забруднення довкілля – згідно законодавству здійснюється засобами вимірювання гранично допустимих концентрацій (ГДК), розрахунком гранично допустимих викидів (ГДВ) та іншими нормативами.

Криза екологічна – несприятливий стан взаємовідносин між суспільством і природою, який виникає внаслідок невідповідності розвитку продуктивних сил ресурсно-екологічним можливостям біосфери.

Культура – сукупність матеріальних та духовних продуктів, технік та технологій діяльності, суспільних відносин, інститутів, що є результатом людської праці, утворені в процесі історичного розвитку суспільства, додані до природного довкілля як його доповнення, є умовою життєдіяльності сучасного суспільства, засобом олюднення та формування людини сучасного типу тощо.

Культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти (Закон України “Про культуру”).

Культура екологічна – стан, складова частина загальнолюдської культури, яка характеризується глибоким усвідомленням насущної важливості гармонійного взаєморозвитку суспільства і природи. В основі її — етичне ставлення до живої і неживої природи.

Культура масового споживання (англ. Consumer culture) – 1. Орієнтація в сучасних капіталістичних суспільствах на маркетинг і споживання товарів (послуг). 2. “Диференційовано-статусна” і “сегментовано-ринкова” культура сучасних суспільств, в яких індивідуальні смаки відображають не тільки соціальні характеристики (вік, стать, зайнятість, етнос і т. д.), а й соціальні цінності, а також індивідуальні способи життя споживачів (Е. Гідденс).

Культура споживання – задоволення матеріальних або духовних потреб з використанням продукції суспільно-економічного або домашнього виробництва у відповідності з вимогами сучасних знань про людське здоров'я та повноцінний фізичний та духовний розвиток. Норми культури споживання містяться у: правилах здорового образу життя, санітарно-гігієнічних правилах, мистецтві обладнання житла, правилах етикету людської побутової поведінки, мистецтві кулінарії, мистецтві одягу, парикмахерському мистецтві, мистецтві макіяжу тощо.

Культурний простір України – сфера, в якій відповідно до законодавства провадиться культурна діяльність та задовольняються культурні, інформаційні та дозвілєві потреби громадян, що охоплює, зокрема, радіо і телебачення, періодичні друковані видання та

книговидавничу продукцію, ринок культурних благ, а також культурно-мистецьке середовище (Закон України “Про культуру”).

Культурні блага – товари та послуги, що виробляються в процесі провадження діяльності у сфері культури для задоволення культурних потреб громадян (книги, художні альбоми, аудіовізуальні твори та їх демонстрування, аудіопродукція (музичні звукозаписи), твори та документи на новітніх носіях інформації, вироби художніх промислів, театральні та циркові вистави, концерти, культурно-освітні послуги тощо) (Закон України “Про культуру”).

Культурні цінності – об'єкти матеріальної та духовної культури, що мають художнє, історичне, етнографічне та наукове значення і підлягають збереженню, відтворенню та охороні відповідно до законодавства України (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Культурні цінності (матеріальні) – твори живопису, графіки та скульптури, художні композиції та монтажні з будь-яких матеріалів, твори декоративно-прикладного і традиційного народного мистецтва; предмети, пов'язані з історичними подіями, розвитком суспільства та держави, історією науки і культури, а також такі, що стосуються життя та діяльності видатних діячів держави, політичних партій, громадських і релігійних організацій, науки, культури та мистецтва; предмети музейного значення, знайдені під час археологічних розкопок; складові частини та фрагменти архітектурних, історичних, художніх пам'яток і пам'яток монументального мистецтва; старовинні книги та інші видання, що становлять історичну, художню, наукову та літературну цінність, окремо чи в колекції; манускрипти та інкунабули, стародруки, архівні документи, включаючи кіно-, фото- і фонодокументи, окремо чи в колекції; унікальні та рідкісні музичні інструменти; різноманітні види зброї, що має художню, історичну, етнографічну та наукову цінність; рідкісні поштові марки, інші філателістичні матеріали, окремо чи в колекції; рідкісні монети, ордени, медалі, печатки та інші предмети колекціонування; зоологічні колекції, що становлять наукову, культурно-освітню, навчально-виховну або естетичну цінність; рідкісні колекції та зразки флори і фауни, мінералогії, анатомії та палеонтології (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Культурно-мистецька громадськість – митці та працівники закладів культури, інші працівники, об'єднані в професійні творчі спілки, національно-культурні товариства (Закон України “Про культуру”).

Культурно-мистецька освіта – спеціальна освіта у сфері культури і мистецтва (Закон України “Про культуру”).

Культурно-мистецький проект – форма культурної діяльності з визначеними метою і строком реалізації (досягнення мети), а також цільовим фінансуванням згідно з кошторисом (бюджетом) (Закон України “Про культуру”).

Ландшафт – складний природно-географічний комплекс, в якому всі основні компоненти: рельєф, клімат, вода, ґрунти, рослинність і тваринний світ знаходяться у складній взаємодії, утворюючи однорідну за умовами розвитку нерозривну систему. Ландшафти поділяються на — природні і антропогенні.

Лінійні системи – рухаються та розвиваються тільки в одному напрямку. Єдиний можливий “вектор” їх руху відображується на графіку як нерозривна пряма лінія.

Людина – багаторівнева *біосоціокультурна істота*: біологічний індивід із загону приматів (представник біологічного виду Homo Sapiens); соціальний індивід (представник соціуму, суб’єкт соціальної діяльності, що підтримує та змінює параметри соціального існування; інкультурований носій культурних регулятивів та суб’єкт культурної діяльності. *Віщі рівні людської сутності*: здатність до політичної, моральної, правової, естетичної, релігійної, наукової діяльності.

Матеріальне виробництво – (у буденній лексиці – “економіка”, господарство) – взаємодія людини з природою, з навколишнім середовищем, спрямована на виробку матеріальних продуктів, які задовольняють матеріальні потреби людини та соціуму, забезпечують матеріальну життєдіяльність та розвиток.

Матеріальний продукт – предмети, речі, що виробляються, створюються і використовуються в сфері матеріального виробництва. Результатом суспільної господарської діяльності, взаємодії продуктивних сил і виробничих (економічних) відносин є матеріальний продукт (продукт матеріального виробництва).

Мистецтво – творча художня діяльність у сферах: літератури, архітектури, скульптури, живопису, графіки, декоративно-вжиткового мистецтва, музики, танцю, театру, кіно та інші види діяльності людини, що відображають дійсність у художніх образах (Закон України “Про культуру”).

Мистецьке аматорство – непрофесійна творча діяльність окремих осіб або колективів, що не є для них основним заняттям і не має на меті отримання доходів (Закон України “Про культуру”).

Моніторинг навколишнього середовища – система спостережень за станом навколишнього середовища (процесами і явищами). Моніторинг прийнято поділяти на базовий (загальнобіосферний), регіональний і імпактний (локальний).

Навантаження антропогенне – ступінь прямого і опосередкованого впливу людей, господарства на природу в цілому та окремі її компоненти і елементи.

Навколишнє середовище людської життєдіяльності – сукупність геологічних об’єктів (ґрунт, водне середовище, повітря); природні географічні ландшафти; живі організми (біострома Землі, або сукупність біогеоценозів); антропогенні системи забезпечення людської

життєдіяльності (селища, місця, мегаполіси; системи водопостачальні, енергопостачальні, каналізаційні); антропогенні ландшафти (утворені стихійно як наслідки історичної господарчої діяльності людства) та штучні ландшафтні системи (поля, ферми, парки); технічні та техногенні системи та несистемні об'єкти (промислові підприємства, транспортні шляхи, лінії електропостачання, терикони, звалища тощо) польові (радіоелектронні) об'єкти.

Найом– (англ. Employment) – робота, виконувана за заробітну плату чи оклад.

Накопичення (або розширене відтворення) капіталу (марксизм) – процес, в ході якого капіталізм розвивається через найом робочої сили для виробництва додаткової вартості заради створення нового капіталу, що використовується, в свою чергу, для подальшого створення додаткової вартості і нового капіталу, що веде до постійного зростання його абсолютного обсягу. Сутність капіталізму – необхідність накопичення, що є засобом збереження капіталістичного ладу як системи.

Науки, що відображують основні аспекти культурної життєдіяльності людини в соціумі – теорія культури, історія культури, культурологія, етнографія, етнологія, теорія моралі, теорія права, релігієзнавство, мистецтвознавство; культурна антропологія; соціологія культури, соціальна педагогіка.

Науки, що відображують основні аспекти матеріальної та духовної життєдіяльності людини в соціумі – філософія історії, соціальна філософія, політична економія, економіка, соціологія, політологія, фізична антропологія, соціобіологія, соціальна екологія, палеоантропологія, етологія; соціальна антропологія, теорія соціальної комунікації, теорія управління, соціальна психологія, крос-культурна психологія.

Національне культурне надбання – сукупність унікальних культурних цінностей, об'єктів культурної спадщини, що мають виняткове історичне значення для формування культурного простору України (Закон України “Про культуру”).

Національно-культурна державна цільова програма – програма, спрямована на створення сприятливих умов національно-культурного розвитку, збереження національно-культурної спадщини, задоволення інтелектуальних та духовних потреб людини, та цільова регіональна програма у сфері культури, що передбачають вирішення питань, пов'язаних з діяльністю та розвитком базової мережі закладів культури всіх рівнів або відповідного рівня, а також реалізацію культурно-мистецьких проектів і здійснення державними та недержавними закладами культури заходів, що фінансуються з державного та/або місцевих бюджетів (Закон України “Про культуру”).

Незаконно вивезені культурні цінності – культурні цінності, вивезені з території України з порушенням законодавства України та міжнародно-правових норм, не повернуті після закінчення обумовленого угодою терміну тимчасового вивезення або за наявності будь-яких розбіжностей з умовами, які регулюють таке тимчасове вивезення (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Нелінійні системи – здатні до багаторазової зміни напрямків свого руху та розвитку протягом часу свого існування. Більшість космічних, біологічних, соціальних об'єктів, а також сама людина є нелінійними системами. Графік їх життєдіяльності складається з багатьох змінних векторів. Для дослідника існує проблема передбачення причин зміни вектору руху такої системи та його наслідків. Частиш за все нелінійні системи є занадто складними для продуктивного наукового пізнання. Точніше, успішно відбувається лише ретроспективне пізнання, а перспективне пізнання, проектування розвитку є утрудненим та малорезультативним. Соціум та людина мають усі ознаки *складних багаторівневих нелінійних відкритих систем*.

Нематеріальна культурна спадщина – звичаї, форми показу та вираження, знання, навички, що передаються від покоління до покоління, постійно відтворюються спільнотами та групами під впливом їхнього досвіду, оточення, взаємодії з природою, історії та формують у них почуття самотності та наступності, сприяючи таким чином повазі до культурного розмаїття і творчості людини (Закон України “Про культуру”).

Ніша екологічна – місце виду в природі, яке включає не тільки просторове положення, але й функціональну роль його в угрупованні.

Ноосфера – сфера розуму, еволюційна стадія розвитку біосфери, пов'язана з виникненням і становленням цивілізованого суспільства, коли продумана людська діяльність стає головним, провідним фактором розвитку на землі,

Норми (англ. norms).– правила поведінки індивідів та груп, професійної та фахової діяльності, функціонування установ тощо. Норми ґрунтуються на диспозиціях – приписах про дозвіл або заборону дії за визначених умов. Норми існують у формалізованому і неформалізованому (традиційному) виді, усвідомлювані та неусвідомлювані, маніфестовані та неманіфестовані тощо.

Об'єкти культурного призначення – цілісні майнові комплекси клубних закладів (клубів, будинків культури, палаців культури тощо), парків культури та відпочинку, бібліотек, музеїв, архівів історико-культурних заповідників, театральних-видовищних закладів (театрів, філармоній, концертних організацій, музичних колективів, ансамблів тощо), кінотеатрів, інших закладів культури; пам'ятки культурної спадщини, предмети колекцій, зібрання, фонди, будівлі, споруди культурного призначення та інші культурні цінності (Закон України “Про культуру”).

Образ життя (англ. Mode of life, mode of living) – сукупність провідних умов життєдіяльності окремого індивіда або соціальної групи, у якій чільне місце займають соціоекологічні детермінанти, політико-економічні ознаки суспільства, де проживає особа або група, рівень свободи особистості, характер праці або інших джерел засобів для існування; форми власності на знаряддя праці.

Однорівневі системи – ті, які існують за законами тільки однієї із власних підсистем, а усі інші не мають значення.

Основні види ризиків людської життєдіяльності – індивідуальні ризики для життя та здоров'я людей; екологічні ризики; господарчі ризики, пов'язані з природними та екологічними умовами; економічні ризики, пов'язані із особливостями політико-економічної системи суспільства; технічні ризики, соціальні ризики для усього населення або окремих його груп.

Охорона природи – сукупність науково-обґрунтованих заходів, спрямованих на раціональне використання природних ресурсів, збереження і відновлення природного потенціалу ландшафтів.

Оцінка природних ресурсів – значення екологічної, гігієнічної, соціально-психологічної і інших цінностей природного об'єкта. Оцінка виражається переважно в екологічних показниках.

Плата за забруднення середовища – грошове покриття підприємством соціально-економічної шкоди, яка завдана господарству і здоров'ю людей. Принцип “забруднювач платить” широко застосовується у світі.

Плата за природні ресурси – грошове покриття природокористувачем суспільних затрат на пошук, збереження, відновлення, вилучення і транспортування природного ресурсу.

Побут – 1. Уклад повсякденного життя. 3. Невиробнича сфера людської життєдіяльності. 3. Основна, фундаментальна сфера життєдіяльності людини, у якій вона проводить майже дві третини часу свого життя. У сфері побуту відбувається задоволення матеріальних потреб людей в їжі, одязі, житлі, лікуванні та підтриманні здоров'я, а також догляд за дітьми, освоєння молоддю духовних благ, культури, спілкування, відпочинок, розваги.

Повернення культурних цінностей – сукупність дій, пов'язаних із ввезенням на територію України чи вивезенням із території України на території інших держав культурних цінностей відповідно до позовів і звернень України, інших держав, їх уповноважених органів, рішень судів України або іноземних держав (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Повністю закриті системи – є неможливими, й існують лише як наукове абстрактне припущення.

Потенціал природно-ресурсний – теоретична кількість, природних ресурсів, які без шкоди для природи і людства можуть бути використані в господарських цілях.

Потреби (англ. Pretension(s), need(s)) – з погляду загальної теорії систем, “дефіцит речовини, енергії та інформації, що потрібні для продовження існування даної системи”. З погляду теорії людської діяльності – неусвідомлені відчуття або усвідомлення реальної або сфантазованої, навіюваної необхідності присутності якогось об’єкту у просторі, часі, процесах власної життєдіяльності; рушійні сили, детермінанти індивідуальної, групової, соціальної діяльності. Задоволення реальних або сфантазованих потреб – мета діяльності.

Працівник культури (працівник у сфері культури) – професійний творчий працівник або працівник закладу культури чи інша фізична особа, яка провадить діяльність у сфері культури (Закон України “Про культуру”).

Прогнозування екологічне – передбачення можливої поведінки природних систем як за рахунок впливу природних процесів, так і людської діяльності.

Програма ООН по навколишньому середовищу – міжурядова програма, почата з ініціативи стокгольмської конференції ООН по навколишньому середовищу (1972 р.) і рішення генеральної асамблеї ООН (1973р.). Програма спрямована на вирішення найбільш гострих проблем сучасної екологічної кризи (опустелювання, деградації ґрунтів, погіршення якості і зменшення кількості прісних вод, забруднення світового океану).

Продуктивна праця та непродуктивна праця – (англ. Productive labour and unproductive labour) (Марксизм) – протилежні форми праці при капіталізмі і капіталістичному способі виробництва, що виникають внаслідок прийняття трудової теорії вартості. Продуктивна праця відноситься до форм праці, що створює додаткову вартість, а непродуктивна – що не створює її.

Продуктивні сили – це сукупність усіх факторів, які беруть участь у виробці матеріального продукту. До них відносяться: людської фактор (робоча сила) та речові фактори: знаряддя праці (фабрики та заводи), сировина, обладнання та інструменти, технології виробництва, промислові споруди, земельні ділянки, на яких ці споруди розміщені; промисловий транспорт та засоби виробничого зв’язку. Предметом труда є сировина або матеріал, з якого виробляються продукти. У сільському господарстві продуктивною силою також є земельні ділянки, які родять господарчу продукцію.

Продуктивні сили і виробничі відносини – Сукупність засобів виробництва і людей, що володіють знаннями, виробничим досвідом, навичками до праці і призводять засоби виробництва в дію, називають продуктивними силами (категорія марксизму). Виробничі, чи економічні,

відносини утворюють каркас економічної організації суспільства, а разом з продуктивними силами визначають специфічні форми і види економічних систем. Розрізняють економічні і технологічні виробничі відносини. *Економічні відносини* включають відносини, пов'язані з усіма стадіями господарської діяльності: виробництвом, розподілом, обміном і споживанням. *Технологічні відносини* складаються в процесі взаємодії між людиною і засобами праці, людиною і предметом праці, між людьми при здійсненні виробничого процесу.

Професійний творчий працівник – особа, яка провадить творчу діяльність на професійній основі, результатом якої є створення або інтерпретація творів у сфері культури та мистецтва, публічно представляє такі твори на виставках, шляхом публікації, сценічного виконання, кіно-, теле-, відеопоказу тощо та/або є членом творчої спілки, та/або має державні нагороди за діяльність у сфері культури та мистецтва (Закон України “Про культуру”).

Регулятиви комунікативної діяльності – правила, норми, алгоритми передачі повідомлень між різними суб'єктами і об'єктами (комунікаторами і комутантами) комунікативної діяльності: індивідами, посадовими особами, установами, спеціалізованими соціокультурними інститутами тощо.

Резонанс – слідування одного відносно вільного елемента системи по шляху, який вже є пройденим найближчим до нього елементом. Слідування відбувається внаслідок елементарних енергетичних та інформаційних зв'язків. Резонанси постійно відбуваються у соціальних взаємодіях, у людських відносинах. Приклади: засвоєння соціокультурних регулятивів, культурне наслідування, навчання, наслідування у сфері надлишкових матеріальних запитів (мода, споживацькі запити омасовленої особистості), розповсюдження нових знань, релігійних, моральних ідей тощо.

Рекреація – відновлення здоров'я і працездатності шляхом відпочинку на лоні природи, або під час туристичної поїздки з відвіданням національних парків, архітектурних пам'яток, музеїв.

Рекультивація – штучне відновлення родючості ґрунтів і рослинного покриву після техногенного порушення природи.

Релігійна ретардація суспільної свідомості – один із сучасних ризиків культурного відчуження (елімінації) людини; набуття застарілих, архаїчних, некритичних та конформістських форм, релігійних у тому числі, етнічної, групової та індивідуальної свідомості.

Релігія як культурне (соціокультурне) утворення – складна система загально-соціальних, групових та індивідуальних духовних, духовно-практичних (функціональних, діяльнісних, поведінкових) феноменів: релігійна свідомість (світогляд, у якому провідне місце належить “вищим”, надприродним силам, одному Богу або чисельним богам; історичні міфологеми; теологічні ідеологеми), релігійні

(фантазійні, навіювані релігійним вихованням) почуттєві та розумові когнітивні образи, релігійна (культова, конфесійна, пропагандальна) діяльність, релігійні відносини між віруючими і “пастирями” (проповідниками), віруючими і церквою, різними церквами, представниками різних релігій; функціонування відповідних соціальних інститутів – релігійних течій, конфесій, установ, об’єднань.

Релігія як сучасній соціокультурний феномен (протиріччя та парадокси існування релігії у XXI столітті – традиційність, незворушливість, історична непохитність; майже повна незалежність від розвитку наукового світогляду, науково-технічного прогресу, революційних перебудов у природознавстві та зміні наукових парадигм, принципів зміні в технологіях та змісті освіти громадянства; збереження фантазійних релігійних почуттєвих і розумових образів (понять, концептів) поряд з раціонально-науковими складовими в свідомості окремого віруючого або частково віруючого індивіда; функціонування архаїчних релігійних соціальних інститутів (релігійних течій, конфесій, установ, об’єднань) – поряд з громадянськими соціальними, культурними і політичними інститутами; поєднання світських та релігійних обрядів, звичаїв, традицій у побутовій життєдіяльності більшості населення; проникнення по різних каналах релігійних настанов, концептів, світоглядних образів у світську масову освіту; “зловживання” релігійною тематикою з боку сучасних державних і недержавних світських засобів масової комунікації.

Релікти – вид (угруповання), широко поширений в минулій історії, в даний час займає незначні території. Розрізняють релікти третинні, плейстоценові, неогенові.

Рельєф антропогенний – сукупність форм земної поверхні, змінених або створених людиною (будівництво доріг, каналів, видобуток корисних копалин, створення водойм та ін.).

Ресурси природні – речовина природи, яка залучена до суспільного виробництва і складає його сировинну і енергетичну базу. Ресурси поділяються на: первинні, вторинні, невичерпні, вичерпні, відновні і невідновні.

Реутілізація – отримання із використаної готової продукції шляхом її переробки нової продукції (виробництво паперу з макулатури, металу із металобрухту та ін.).

Ризики людської життєдіяльності (англ. Risc(es) of living) – збіг обставин, який потенційно здатний привести до небажаних для існування людини та суспільства результатів. Це ситуація в існуванні окремого індивіду або соціальної групи, коли за деяких умов є ймовірним утворення таких явищ та подій, які об’єктивно та суб’єктивно оцінюються як такі, що знижують якість буття, загрожують життєдіяльності та розвитку.

Рівень життя (англ. Standart of living) – рівень благополуччя, достатнього задоволення основних матеріальних і духовних потреб громадянина або сім'ї, що корелює з рівнем валового національного доходу в кожній окремій державі, а також з встановленими в даній державі стандартами (правовими нормативами, що мають достатню економічну базу для їх підтримання) матеріального споживання та користування послугами культурних, освітніх закладів, охорони здоров'я, засобів масової комунікації, дозвіллєвих галузей, туризму тощо.

Рівень життя (англ. Standart of living) – рівень матеріального добробуту, наприклад, реальна купівельна здатність людини, сім'ї або нації. Як середня величина від усіх доходів рівень життя може підвищуватися або знижуватися.

Рівновага природна – стан динамічного балансу безперервного речовинно-енергетичного поновлення з відносним збереженням основних якісно-кількісних характеристик.

Родинні цінності – культурні цінності, що мають характер особистих або родинних предметів (Закон України “Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей”).

Самоорганізація(1) – сувора послідовність фізико-хімічних і біологічних явищ в природних системах, яка веде до виникнення фізіологічно однорідного і функціонально єдиного цілого.

Самоорганізація (2)– природні процеси зміни та розвитку у складних багаторівневих нелінійних відкритих системах, які відбуваються за рахунок внутрішніх умов, без будь-якого зовнішнього втручання. Засновниками сучасної синергетики доведено, що самоорганізація у будь-якій природній чи соціальній системі відбувається за законами фізичного резонансу.

Саморегуляція – властивість природної системи до відновлення внутрішніх параметрів і структур після яких-небудь природних або антропогенних змін.

Сектор послуг або третинний сектор (англ. Service sector or tertiary sector) – сектор економіки, що забезпечує персональні або ділові послуги, наприклад, туризм, страхування, банківська справа. У цій якості сектор послуг відрізняється від первинного сектора і вторинного сектора економіки. Загальноприйняте співвідносити економічний розвиток з розширенням першого і скороченням двох других.

Середовище, яке оточує людину – сукупність абіотичного (неживої природи), біотичного і соціального середовища, які разом і безпосередньо впливають на людей і господарство.

Система – будь-який об'єкт, що існує у Всесвіті. Усі системи мають загальні для них властивості: *цілісність* (неможливість відділити окремий елемент або функцію), *еквіфінальність* – передзаданість кінцевого результату або форми, у якій повинні існувати системи даного типу у результаті власного розвитку. Усі системи складаються із

внутрішніх елементів, які є їх підсистемами. Зв'язки елементів утворюють *структуру* даної системи. Кожна система та кожний її елемент мають власну *функцію* (своє призначення, або роботу, яку вони повинні виконувати).

Система природна – складена природними структурами і утвореннями (підсистемами), які групуються в функціональні компоненти на вищих рівнях ієрархічної організації. Приклади природних систем вищих рівнів організації — популяції, біоценози, біоми.

Системний підхід – універсальний принцип сучасної методології соціального-гуманітарного пізнання: всі об'єкти є системами, що мають власні елементи; взаємодії елементів утворюють структуру системи; кожній елемент системи має власні функції; функції системи визначаються найбільш значущими функціями елементів.

Ситуація екологічна – локальний або регіональний стан середовища існування (природних, соціальних складових).

Складні системи – ті, що містять у собі підсистеми як власні елементи. Прості системи не мають підсистем. Але у природі структурна складність системних об'єктів є невичерпаною. Тобто реально існування “абсолютно простих систем” є неможливим.

Соціалізація (англ. socialization) – 1. соціально-педагогічний та соціокультурний процес, що є умовою адаптації дитини з перших днів життя до умов існування у тому соціокультурному середовищі, де її народили та виховують батьки. Як соціально-педагогічний процес, соціалізація відбувається свідомо і цілеспрямовано. Як соціокультурний процес, соціалізація є стихійною та некерованою. Агентами соціалізації є сім'я, родина, навчально-виховні заклади, держава та інші політичні інститути, політична ідеологія, релігійні інститути, соціоекологічне середовище, мистецтво, соціальне макро- та мікрооточення оточення тощо.

Соціальна екологія (Теорія екологічної культури життєдіяльності суспільства) – вивчає взаємодії суспільства та природного довкілля, а також до об'єкту свого розгляду у якості середовища також соціогенні (соціальні) фактори людської життєдіяльності.

Соціокультурні джерела забруднення довкілля – промисловий, обумовлений діяльністю промислових і енергетичних підприємств; транспортний, обумовлений експлуатацією транспортних засобів; сільськогосподарський, обумовлений сільськогосподарським виробництвом; господарсько-побутовий, обумовлений господарсько-побутовою діяльністю людини.

Соціум (англ. Socium) – сукупність людей, які зв'язані загальними потребами та інтересами, ведуть колективну діяльність, спрямовану на задоволення цих потреб та інтересів; мають спільні засоби комунікації, групові регулятиви життєдіяльності; підтримують збереження та розвиток власної спільноти; усвідомлюють себе як зв'язану спільноту.

Споживання – (англ. Consumption) – процес використання товарів або послуг для задоволення економічних потреб. Частини за все досліджуються “патології” споживання – недоїдання, надмірна пристрасть до наркотиків або алкоголю.

Споживання – (індивідуальне, групове, виробниче; матеріальне або духовне) – використання продукції, виробленої у сфері матеріального або духовного виробництва для задоволення потреб людини та суспільства.

Стан природи – якісна відмінність природи від стану, який визначається лише природними процесами. Розрізняють: природний стан, кризовий стан, катастрофічний стан природи.

Стиль життєдіяльності (лат. Modus vivendi, англ. life style) – сукупність провідних рис життєдіяльності окремого індивіда або соціальної групи, що є похідними та доповнюючими від образу життя, серед яких мають значення наявність вільного часу, рівень вживання культурних продуктів або відчуження від культури, доступність розумової діяльності та освіти, ментальні, світоглядні, гендерні, естетичні орієнтації тощо.

Суб'єкти діяльності у сфері культури – фізичні та юридичні особи, що провадять культурну діяльність або реалізують владні повноваження у сфері культури (Закон України “Про культуру”).

Творча діяльність – індивідуальна чи колективна творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну цінність (Закон України “Про культуру”).

Технологія маловідходна – технологія, яка дає технічно досягнутий мінімум твердих, рідких, газоподібних і теплових відходів і викидів.

Техносфера – частина біосфери, докорінно перетворена людиною в технічні і технологічні об'єкти (будівлі, дороги, механізми) з допомогою прямого і опосередкованого впливу технічних засобів.

Типи систем – відкриті системи, закриті системи, прості системи, складні системи, багаторівневі системи, однорівневі системи, системи, що розвиваються та системи, що не розвивається, а також лінійні та нелінійні системи.

Умови природні – сукупність живих організмів, тіл і явищ природи, які впливають на життєдіяльність і господарську роботу суспільства, але не залучені в матеріальне і виробниче використання, виробничу і невиробничу діяльність людей (клімат).

Урбанізація – процес зростання ролі міст в розвитку суспільства, який супроводжується ростом і розвитком міських поселень, зростанням питомої ваги міського населення. За підрахунками спеціалістів економічні втрати від хвороб урбанізації, перш за все шуму, стресу, забруднення, перевищують втрати від страйків.

Фактор екологічний – серед екологічних факторів розрізняють: абіотичні (кліматичні, орографічні, гідрологічні); біотичні (відносини між організмами — симбіоз, паразитизм, нейтралізм та ін.); антропогенні (вплив людини).

Фактори ризику – явища та події, що є передумовою: погіршення фізичного стану людини (відхиленню здоров'я від нормативних показників); погіршення або втрати її біогенетичних, фізіологічних, нейрофізіологічних, біопсихічних властивостей та здібностей; руйнування умов природного середовища; погіршення стану соціального середовища; відсутності достатніх параметрів матеріально-економічного, політичного, правового, культурного середовища для задоволення потреб індивіда або соціальної групи.

Фактори соціально-педагогічного ризику – явища та події, що є передумовою неможливості освіти, навчання, виховання, самовдосконалення, самореалізації тощо. Факторами соціально-педагогічного ризику можуть бути природні (екологічні), техногенні, соціально-економічні, соціально-політичні, соціально-культурні, соціально-психологічні події та явища.

Фактори соціокультурного ризику – явища та події, що є передумовою для погіршення або відсутності умов для задоволення культурних потреб, культурного (ментального, діяльнісно-праксеологічного, соціально-комунікативного) розвитку індивіда або соціальної групи. Факторами соціокультурного ризику можуть бути соціально-економічні, геополітичні, соціально-політичні, соціально-педагогічні обставини.

Фонд заповідний сукупність всіх природоохоронних територій (заповідників, заказників регіону, країни).

Форми життєдіяльності соціуму – основні сталі та традиційні види колективної діяльності людської спільноти: ведення господарства, утворення соціальних форм комунікації, організація побуту, сімейне життя, виховання дітей, освіта, управління суспільством, пізнавальна та творча діяльність тощо.

Рекомендована література до розділу

1. Гидденс Э. Социология. Часть VII. Глоссарий: основные понятия и важнейшие термины. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Sociolog/gidd/23.php
2. Дворецкий И.Х. Латинско-русский словарь. Ок. 50 000 слов. Изд. 2-е. / И. Х. Дворецкий. – М.: Русский язык, 1976. – 1096 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Звіревої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.
4. Короткий екологічний словник // Матеріал, підготовлений авторами сайту "Еколог". – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tspu.edu.ua/subjects/12/1/Files/Zmist%20dod.htm>

5. Культурология. XX век. Энциклопедия в двух томах / Главный редактор и составитель С. Я. Левит. – СПб.: Университетская книга, 1998. – 640 с.
6. Новейший культурологический словарь. Термины, биографические справки, иллюстрации / Лихвар Владимир Дмитриевич, Подольская Елизавета Ананьевна, Погорелый Дмитрий Евгеньевич / Под ред. Спивак А. – М.: Феникс, 2010. – 411 с.
7. Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей. Закон України // (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, N 48, ст.405). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-14>
8. Про культуру. Закон України (№ 2778-VI від 14.12.2010). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2778-17>
9. Современный словарь по культурологии / Сост. В. В. Юрчук. – Минск : Изд-во “Современное Слово”, 1999. – 736 с.
10. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред В. В. Дубчинського. – Х.: ВД “ШКОЛА”, 2009. – 1008 с.
11. Философский энциклопедический словарь / Гл. редакция: Л. Ф. Ильичев, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалев, В. Г. Панов. – М.: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

Навчальне видання

Щербина-Яковлева Олена Юхимівна
Світайло Ніна Дмитрівна
Клочко Микола Олексійович
Щербина Анатолій Михайлович

Менеджмент соціокультурної діяльності як напрям наукового та технологічного знання. Частина 1. Дидактика, логіка, методологія.
Підручник